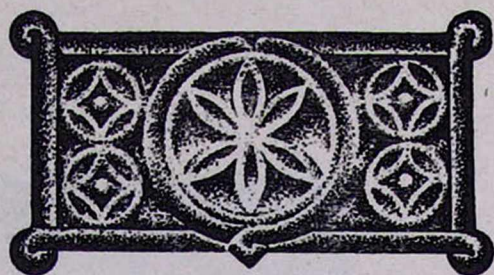

ԶՄԻԱԾԻՆ

1978

Գ

ԼԵ
ՏԱՐԻ

ԷԶՄԻԱԾԻՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ
ԱՄՍԱԳԻՐ
ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ
ԱԹՈՌՈՒՅ
Ս. ԷԶՄԻԱԾՆԻ

Վ...ԻՎ

1978

ՀՐԱՄԱՆԱԻ

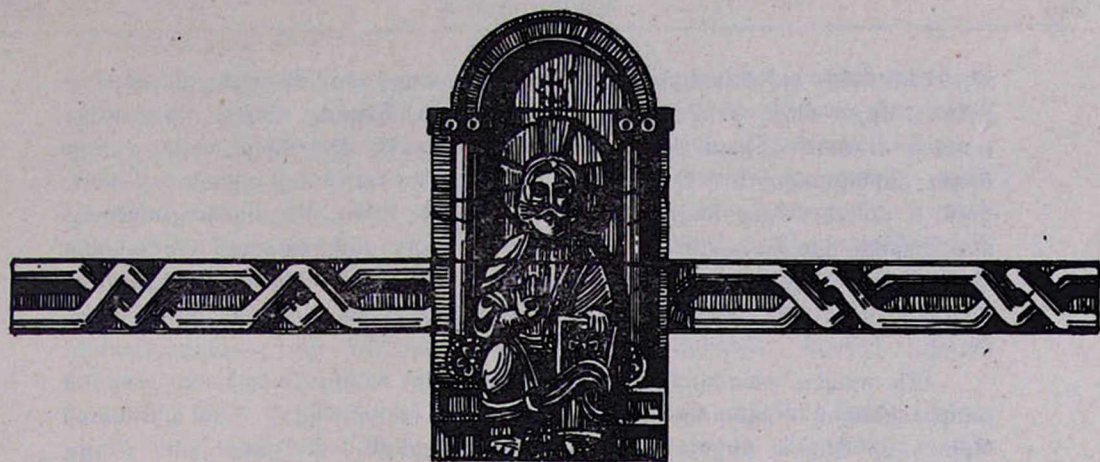
S. S. ՎԱԶԳԵՆԻ ԱՌԱՋՆՈՅ

ՎԵՀԱՓԱՌ ԵՒ ՍՐԲԱԶՆԱԳՈՅՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ՍՈՒՐԲ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ

Դործ՝ ԼԱՌԻՐԱ ՍԱՐԳՍՅԱՆԻ, 1978, Երևան

ՎԵՀԱՓԱՌԻ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ՔԱՐՈՋԸ ՓՐԿՉԻ
ՀՐԱՇԱՓԱՌԻ ԵՎ ՍՈՒՐԲ ՀԱՐՈՒԹՅԱՆ ՏՈՆԻ ԱՌԹԻՎ
ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐՈՒՄ
(1978 թ. մարտի 26)

«Յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ. ամէն»:
«Յարեաւ Քրիստոս ի մեռելոց»:

Միրելի հավատացյալներ,

Տեր Աստված հարցն մերոց, գոհություն Քեզ որ ամեն գաբնան լուսաբացին բոլորիս պարգևում եւ ուրախությունը հարության, սուրբ հիշատակովը Միածին Որդվույդ մեծ հաղթության:

Այսօր, այս լույս առավոտյան, վերստին պահն է այդ ուրախության, պահը հրաշք հարության Հիսուսի Քրիստոսի, պահը Նրա հաղթության ընդդէմ մեղքի ու ընդդէմ մահու:

Սուրբ Ավետարանիչները մեր, և պատմական հնագույն աղբյուրներ վկայում են ճշմարտությունը այդ հրաշալի դեպքի, որի վրա է խարսխված հավատքն ու հույսը փրկության՝ ողջ քրիստոնյա աշխարհի, երեկ, այսօր ու հավիտյան: Ու անցնող երկու հազար տարիների պատմությունը և քաղաքակրթությունը ևս, պայծառ վկայությունն են հանդիսանում միևնույն ճշմարտության: Այո՛, դարերի հոյովություն, մարդկային ոգեկան ուժերի զմայլելի թռիչքներով ու իրագործումներով, ավելի ու ավելի ճշմարտվեց աշխարհաստան դեպքը Նազովրեցի Հիսուսի հարության: Մեծ հրաշքը դարձավ տևապես կենդանի ապրում ու փրկագործ տեսիլք իմահախուճապ սերունդների համար, դարձավ գերագույն ուրախությանց աղբյուր, դարձավ մարդկային հոգին արգասավորող ու նրան ստեղծարար ներշնչանքներ պարգևող մշտանորոգ ուժականություն:

Ուրեմն, սիրելի հավատացյալներ, Քրիստոսի հարության հիշատակը, լոկ պատմական մի դեպքի տարեդարձը կամ տոնակատարությունը չէ, այլ միշտ նորոգվող հոգեկան մի հրաշալի ապրում, որ համակում է մարդկանց

ողջ էությունը, ամեն տարի միշտ նույն ուժգնությամբ, միշտ նույն թարմությամբ, միշտ նույն ջերմությամբ: Ամեն տարի, կարծես նոր է որ հաղթություն է առնում Հիսուս Իր գերեզմանից: Կարծես մեզանից ամեն մեկի հոգու գերեզմանից է հառնում Նա: Հիսուսի հաղթությունը այսպիսով դառնում է ամեն մեկիս հոգու զարթոնքը, ամեն մեկիս հոգու հաղթությունը մեր մարմնի կաշկանդումների դեմ, մեր մեղքերի դեմ, մահվան ուրվականի դեմ: Հիսուսի հաղթությունը ճանապարհն է մեր հոգիների փրկության: Հիսուսի հաղթությունը ստուգությունն է՝ հավիտենական կյանքի մեր անմար հույսի:

«Զի որպէս թագաւորեցին մեղքն ի մահու անդ, նույնպէս և շնորհքն թագաւորեցեն արդարութեամբ ի կեանս յաիտենից ի ձեռն Յիսուսի Քրիստոսի Տեառն մերոյ» (Հռոմ. Ե 21): Այսինքն՝ «Ինչպէս որ մեղքը թագաւորեց մահվան մեջ, նույնպէս և շնորհը պիտի թագաւորի արդարութեամբ հավիտենական կյանքի մեջ, մեր Տեր Հիսուսի Քրիստոսի միջոցով»:

Արդ, որովհետև ճշմարտապէս հարյավ Հիսուս ի մեռելոց, ուրեմն և ճշմարտապէս փրկության կոչված են բոլոր հոգիները, արդարանալով իրենց հավատքով ու իրենց բարի գործերով:

Այս լույս Զատիկի առավոտյան, հաղթական ուրախության ճառագայթումով, թող մեր հոգիների մեջ հրաշափառորեն հայտնվի Ինքը Հիսուս, որպէսզի սրբվենք մեր մարմնի ու հոգու տկարություններից և դառնանք վերածնված մարդիկ, դառնանք լուսո որդիներ, երբեք չմեռնելու հույսը մեր սրտերում ծրարած:

Հիսուսի հրաշափառ հաղթությունը՝ լույսն ու հաղթությունն է մեր կյանքի, սկիզբը և պսակը մեր բոլոր ուրախությունների:

Այդ հավատքով, այդ ստուգությամբ դաստիարակում է ու առաջնորդում մեզ՝ բոլոր հաւերիս, Հայաստանյայց եկեղեցին, մեր առաքելական Մայր եկեղեցին, բոլոր հաւերի, բոլոր ժամանակների մեր հարազատ եկեղեցին:

Փա՛րք հրաշափառ Հաղթական Տեառն մերո Հիսուսի Քրիստոսի:

Հարգա՛նք ու հավատարմություն Քեզ, եկեղեցի հայկական, ծննդավայրն ու փրկության ճանապարհը բոլոր հաւ հոգիների:

Սիրելի հավատացյալներ, ինչպէս գիտեք, Մենք նոր ենք վերադարձել արտասահման կատարած Մեր ուղևորությունից, երբ այցելեցինք Պաղտատի և Փարիզի հայոց եկեղեցիները, հանդիպեցինք այնտեղ մեր հավատացյալներին, ձեր հարազատ քույրերին ու եղբայրներին, բաշխելով նրանց բոլորին առավել հավատք, առավել հույս և սուրբ Էջմիածնից կենսարար օրհնություն:

Այս առավոտ Մենք մի անգամ ևս համոզվեցինք թե ի՞նչ բախտորոշ դեր է վերապահված մեր Մայր եկեղեցուն, ի խնդիր մեր պանդուխտ ժողովրդի հոգիների լուսավորության, կրոնական, կրթական, մշակութային ու հայրենասիրական իմաստով: Մի անգամ ևս համոզվեցինք թե ինչպիսի՜ բախտորոշ ու պատվաբեր առաքելություն ունեն ամեն տեղ, մեր եկեղեցու սպասավորները, մեր հոգևորական եղբայրները սփյուռքի տարածքի վրա: Մեր մաղթանքն է որ Տերը առավել պայծառացնի նրանց առաքելության գիտակցությունը, առավել անցնի նրանց աշխատանքի եռանդը, առավել զորացնի նրանց հավատքը իրենց նվիրական գործի նկատմամբ: Մեր մաղթանքն ու հորդորն է որ մեր եկեղեցու հոգևոր սպասավորները իրենց

ծիսական և վարչական պարտականությանց զուգահեռ, ոգեշնչումով ու անձնուրացությամբ նվիրվեն հայ նոր սերունդների կրոնական, կրթական ու մշակութային հայեցի դաստիարակության գործին: Միշտ այժմեական է մեծն Աբովյանի կտակը՝ նախնյաց «հավատն ու լեզուն» սրբությամբ պահպանելու մասին: Գիտենք թե արտերկրի պայմաններում դրանք երբեմն իրավամբ անիրագործելի ծրագրեր ու առաջադրանքներ են թվում: Սակայն, մենք՝ եթե իրավ քրիստոնյաներ ենք ու հավատում ենք հոգեկան ուժերի ու անդով աշխատանքի հրաշագործության, ապա լավատեսությամբ պետք է դիմագրավենք բոլոր դժվարությունները և իրագործենք, կյանքի կոչենք այն ինչ անհաղթահարելի է թվում առաջին ակնարկից:

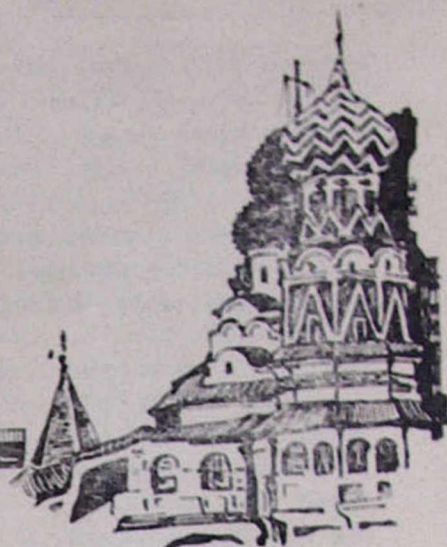
Սուրբ Զատիկի խորհուրդներով լի, հրաշքի այս պահին, երկյուղածությամբ մոտենանք Հիսուսի լույս գերեզմանից բաշխվող շնորհներին, լցնելու համար մեր արտերն ու հոգիները՝ հավատքով դեպի մեր առաքելությունը, վառ հույսով դեպի հայոց ապագան, սիրով ու նվիրումի ոգիով դեպի մեր Մայր եկեղեցին, դեպի մեր հարազատ ժողովուրդը և դեպի մեր վերածնված մայր հայրենիքը:

Սիրեցյալ հոգևոր զավակներ Մեր որ ի Հայաստան և որ ի ափսոսա աշխարհի, թող հավետ օրհնյալ լինի հրաշալի հարությունը Քրիստոսի:

«Ընդհեռ, սեր և խաղաղութիւն յարուցեալ Փրկչին մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի եղիցին ընդ ձեզ այժմ և յաիտեան». ամեն:

Քույր Եկեղեցիներ

ՓԻԿԶԻ ՀՐԱՇԱՓԱՌ ԵՎ ՍՈՒՐԲ ՀԱՐՈՒԹՅԱՆ
ՏՈՆԻ ԱՌԹԻՎ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ
ՊԱՏՐԻԱՐԷ ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ, ՆՈՐԻՆ ՍՈՒՐԲ ԾՈՒԹՅՈՒՆ
Տ. Տ. ՎԱԶԳԵՆ Ա ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ԵՎ ՔՈՒՅՐ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐԻ
ՀՈԳԵՎՈՐ ՊԵՏԵՐԻ ՄԻՋԵՎ ՓՈԽԱՆԱԿՎԱԾ ՈՂՋՈՒՅՆԻ
ՀԵՌԱԳՐԵՐՆ ՈՒ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Հոռնական կաթոլիկ եկեղեցու Քահանայապետ, Նորին Սրբություն
ՊՈՂՈՍ Զ ՊԱՊԻՆ (Հոռն),
Կոստանդնուպոլսի հունաց տիեզերական Պատրիարք, Նորին Սրբություն
ԳԵՄԵՏՐԻՈՍԻՆ (Ստամբուլ),
Մոսկվայի և համայն Ռուսաստանի Պատրիարք, Նորին Սրբություն
ՊԻՄԵՆԻՆ (Մոսկվա),
Ալեքսանդրիայի և համայն Աֆրիկայի հունաց ուղղափառ եկեղեցու
Պատրիարք, Նորին Սրբություն ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ Զ-ԻՆ
(Ալեքսանդրիա),
Երուսաղեմի հունաց ուղղափառ եկեղեցու Պատրիարք, Նորին Սրբություն
ԲԵՆԵԳԻԿՏՈՍ Ա-ԻՆ (Երուսաղեմ),
Ղպտի ուղղափառ եկեղեցու Պատրիարք, Նորին Սրբություն
ԱՄԲԱ ՇԵՆՈՒԳԱ Գ-ԻՆ (Ալեքսանդրիա),
Անտիոքի և համայն Արևելքի հունաց ուղղափառ եկեղեցու Պատրիարք,
Նորին Սրբություն ԷԼԻԱՍ Գ-ԻՆ (Դամասկոս),
Համայն Եթովպիայի Պատրիարք, Նորին Սրբություն
ԱԲՈՒՆԱ ՏԵԿԼԵ ՀԱՅՄԱՆՈՏԻՆ (Ադիս Աբեբա),
Հնդկաստանի և Արևելքի մալաբար եկեղեցու կաթողիկոս, Նորին
Սրբություն ԲԱՍԻԼԻՈՍ ՄԱՐ ԹՈՄԱ ՄԱՏԹԵՈՍ Ա-ԻՆ
(Բոթալամ),

Համայն Վրաց Պատրիարք-կաթողիկոս, Նորին Սրբություն
Ի Լ Ի Ա Յ Ի Ն (Թրիլիսի),
Ռումին օրթոդոքս եկեղեցու Պատրիարք, Նորին Սրբություն
Ժ Ո Ւ Ս Տ Ի Ն Ի Ն (Բուխարեստ),
Բուլղար օրթոդոքս եկեղեցու Պատրիարք, Նորին Սրբություն
Մ Ա Զ Ս Ի Մ Ի Ն (Սոֆիա),
Անտիոքի և համայն Արևելքի հույն կաթոլիկ եկեղեցու Պատրիարք, Նորին
Սրբություն Մ Ա Զ Ս Ի Մ Ո Ս Ե Հ Ա Զ Ի Մ Ի Ն (Դամասկոս),
Անտիոքի ասորի կաթոլիկ եկեղեցու Պատրիարք, Նորին Սրբություն
Ի Գ Ն Ա Տ Ի Ո Ս Ա Ն Տ Ո Ւ Ա Ն Հ Ա Յ Ե Կ Բ - Ի Ն (Բեյրութ),
Քենթրբերիի արքեպիսկոպոս, համայն Անգլիայի եպիսկոպոսապետ և
միտրոպոլիտ, Նորին Գերաշնորհություն
Ֆ Բ Ե Դ Ե Բ Ի Կ Դ Ո Ն Ա Լ Դ Կ Ո Գ Ա Ն Ի Ն (Լոնդոն),
Աթենքի և համայն Հելլադայի միտրոպոլիտ, Նորին Գերաշնորհություն
Ս Ե Բ Ա Ֆ Ի Մ Ի Ն (Աթենք),
Սերբիայի և համայն Հարավսլավիայի Պատրիարք, Նորին Սրբություն
Հ Ե Բ Մ Ա Ն Ի Ն (Բելգրադ),
Վարշավայի և համայն Լեհաստանի միտրոպոլիտ, Նորին Գերաշնորհություն
Վ Ա Ս Ի Լ Ի Ի Ն (Վարշավա),
Պրագայի և համայն Չեխոսլովակիայի միտրոպոլիտ, Նորին
Գերաշնորհություն Դ Ո Ր Ո Ֆ Ե Ի Ն (Պրագա),
Հայ կաթողիկե եկեղեցու Պատրիարք, Նորին Ամենապատվություն
Հ Մ Ա Յ Ա Կ - Պ Ե Տ Բ Ո Ս Կ Ե Տ Ի Կ Յ Ա Ն Ի Ն (Բեյրութ),
Կիպրոսի արքեպիսկոպոս, Նորին Գերաշնորհություն
Խ Բ Ի Ս Ո Ս Տ Ո Մ Ո Ս Ի Ն (Նիկոզիա),
Եկեղեցիների համաշխարհային խորհրդի ընդհանուր քարտուղար
դոկտ. Ֆ Ի Լ Ի Պ Փ Ո Թ Ը Բ Ի Ն (Ժնև),
Վատիկանի պետական քարտուղար, Նորին Ամենապատվություն
կարդինալ Ժ Ա Ն Վ Ի Լ Լ Ո Յ Ի Ն (Վատիկան),
Վիեննայի արքեպիսկոպոս, Նորին Ամենապատվություն
կարդինալ Ֆ Բ Ա Ն Յ Կ Յ Ո Ն Ի Գ Ի Ն (Վիեննա),
Փարիզի արքեպիսկոպոս, Նորին Ամենապատվություն
կարդինալ Ֆ Բ Ա Ն Ս Ո Ւ Ա Մ Ա Բ Տ Ի Ի Ն (Փարիզ),
Լիոնի արքեպիսկոպոս, Նորին Ամենապատվություն կարդինալ
Ա Լ Ե Զ Ս Ա Ն Դ Բ Ռ Ը Ն Ա Բ Ի Ն (Լիոն),
Քրիստոնեական միության քարտուղարության նախագահ, Նորին
Ամենապատվություն կարդինալ Ժ Ա Ն Վ Ի Լ Լ Բ Ր Ա Ն Դ Մ Ի Ն (Վատիկան),
Մարսելի արքեպիսկոպոս, Գերաշնորհ
Ռ Ո Փ Ե Է Զ Ե Գ Ա Բ Ա Յ Ի Ն (Մարսել),
Լատվիական ՍՍՀ ավետարանական-լուծարական եկեղեցու արքեպիսկոպոս,
Նորին Գերազանցություն Յ. Պ. Մ Ա Տ Ո Ւ Լ Ի Մ Ի Ն (Ռիգա),
Էստոնական ՍՍՀ ավետարանական-լուծարական եկեղեցու արքեպիսկոպոս,
Նորին Գերազանցություն Ա Լ Ֆ Բ Ե Դ Տ Ո Ւ Մ Ի Ն Գ Ի Ն (Տալլին),
Միջին Արևելքի հայ ավետարանական եկեղեցիների միության նախագահ,
Վերապատվելի Հ Ո Վ Հ Ա Ն Ն Ե Ս Ա Հ Ա Բ Ո Ն Յ Ա Ն Ի Ն (Բեյրութ),
Ֆրանչիսկյան միաբանության կուստոդ
Մ Ա Ո Ւ Բ Ի Լ Ի Ո Ս Ա Կ Կ Ի Ի Ն (Երուսաղեմ),

Խաղաղության համաքրիստոնեական կոնֆերանսի գլխավոր քարտուղար
դոկտ. ԿԱՐՈՒԻ ՏՈԹԻՆ (Պրագա),
Իրաքի պապական նվիրակ, Գերաշնորհ

ԺԱՆ ՌՅՈՒՊԻՆ (Բաղդադ),

Միխիթարյան ուխտի արքանայր, Գերապալծառ Հայր

ՊՈՂՈՍ վարդապետ ԱՆԱՆՅԱՆԻՆ (Վենետիկ),

Միխիթարյան ուխտի արքանայր, Գերապալծառ Հայր

ԳՐԻԳՈՐԻՍ վարդապետ ՄԱՆՅԱՆԻՆ (Վիեննա),

Վերապատվելի ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ՀԵԼՎԱԾՅԱՆԻՆ (Մարսել),

Վերապատվելի ՎԱՀԱՆ Հ. ԹՈՒԹԻԿՅԱՆԻՆ (Նյու Յորք),

«Քրիստոս յարեալ ի մեռելոց»:

Անհուն ուրախությամբ երջանիկ ենք Ձերոյ Սրբության բերելու նվիրա-
կան ավետիսը սուրբ Հարության հրաշքի, որ աշխարհն ու պատմությունը
լցրեց կենարար ու ստեղծարար շնորհներով և մանավանդ սիրո և խաղա-
ղության շնչով:

Մենք հավատում ենք, թե մեր օրերին առավել քան անցյալում, տագ-
նապներով լի մարդկությունը ծառավն ունի Քրիստոսի փրկարար սիրուն և
շնորհներին, հասնելու համար ազգությունների միջև համերաշխ գործակ-
ցության և իրավ խաղաղության նավահանգիստը:

Այսօր, սուրբ Ջատկի լուսարացին, թող համայն աշխարհին ու բոլոր
եկեղեցիներին առատապես բաշխվեն ամենահաղթ շնորհները սուրբ Հա-
րության մեր Փրկչի Հիսուսի Քրիստոսի:

Թող Տերը միշտ անսասան ու ծաղկյալ պահպանի Ձեր պատմական
մեծ եկեղեցին ավելի ու ավելի նառագայթումովը նրա սուրբ առաքելու-
յան:

Եվ թող Տերը դեռևս երկար տարիներ պարզեի Ձերոյ Սրբության միշտ
փայլուն իրագործումներով ի փառս մեր Փրկչի Քրիստոսի և ի մխիթարու-
թյուն ձեր հավատացյալ ժողովրդի:

Եղբայրական սիրով և ամենաջերմ բարեմաղթություններով՝

ՎԱԶԳԵՆ Ա.

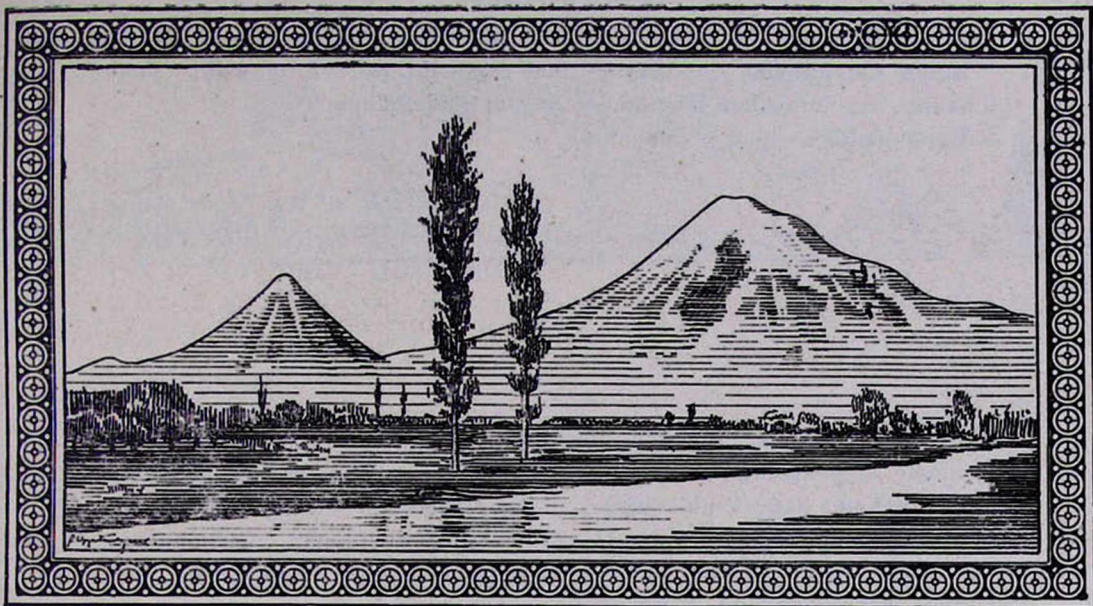
ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԷ ԵՎ ԿԱԹՈՒԽՈՍ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՅ

Ա. Է. Զ. ՄԻԱՄԻՆ

Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի՝ Փրկչի հրաշափառ և սուրբ
Հարության շնորհավորական գրություններին ի պատասխան ստացվել են
բույր եկեղեցիների հոգևոր պետերի և կրոնական այլ համայնքների ու
կազմակերպությունների ղեկավարների՝ այդ առթիվ ուղարկած ջերմագին
շնորհավորական հեռագրեր ու գրություններ, որոնցում մի անգամ ևս պալ-
ծառորեն արտահայտվում է քրիստոնեական եղբայրության ու համագործակ-
ցության սրտագին ոգին բույր եկեղեցիների ու կրոնական այլ համայնքների
և կազմակերպությունների միջև:

Հանուն Հայոց Հայրապետի ջերմ շնորհակալություն ենք հայտնում
ստացված պատասխան շնորհավորականների համար:

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ
ԾՆՈՐՀԱՎՈՐԱԿԱՆ ԳԻՐԸ ՓՐԿՉԻ ՀՐԱԾԱՓԱՌ ԵՎ ՍՈՒՐԲ
ՀԱՐՈՒԹՅԱՆ ՏՈՆԻ ԱՌԹԻՎ՝ ՈՒՂՂՎԱԾ ՀԱՅԱՍՏԱՆՅԱՅՑ
ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՆՎԻՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԵՐԵՔ ԱԹՈՒՆԵՐԻՆ,
ԹԵՄԱԿԱԼ ԲՈԼՈՐ ԱՌԱՋՆՈՐԴՆԵՐԻՆ ԵՎ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ
ՀԱՄԱՅՆՔՆԵՐԻՆ

«Քրիստոս յարեալ ի մեռելոց»:

Հարուցյալ Փրկչի իջման սուրբ սեղանեն այսօր երջանիկ ենք Ձեզ
բերելու նվիրական ավետիսը սուրբ Հարության հրաշքին, որ աշխարհն ու
պատմությունը լեցուց կենարար ու ստեղծարար շնորհներով և մանավանդ
սիրո և խաղաղության շնչով:

Մեր օրերուն առավել քան անցյալի մեջ, տագնապներով լի մարդկու-
թյունը ծարավն ունի Քրիստոսի փրկարար սիրուն և շնորհներուն, հասնե-
լու համար ազգություններու միջև համերաշխ գործակցության և իրավ խա-
ղաղության նավահանգիստը:

Այսօր, սուրբ Զատիկի լուսաբացին, թող համայն աշխարհին ու նաև
մեր Մայր եկեղեցիին և մեր հարազատ ժողովուրդին առատապես բաշխվին
ամենահաղթ շնորհները սուրբ Հարության Փրկչին մեր Հիսուսի Քրիստոսի:

Սուրբ Հարության շնորհներով, նաև առավել լույս և առավել հոգե-
շեն եռանդ Ձեզ և համայն Մեր հավատացյալ զավակներուն:
Եղբայրական սիրով ի Քրիստոս՝

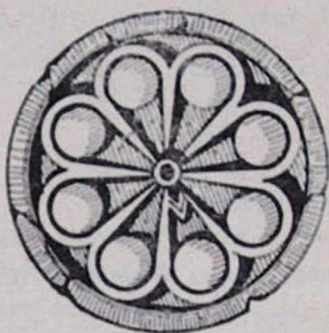
Վ Ա Զ Գ Ե Ն Ա

ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԿ ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՏ

Ա. ԷԶՄԻԱԵՐՆ

Փրկչի հրաշափառ և սուրբ Հարության տոնի առթիվ Ամենայն Հայոց
Վեհափառ Հայրապետի անունով ստացվեցին ամենաջերմ և հարգալից
զգացմունքներով զեղուն բազմաթիվ շնորհավորական հեռագրեր և նամակ-
ներ մեր նվիրապետական երեք Աթոռների գահակալներից, արտասահմա-
նի և ներքին բոլոր թեմերի առաջնորդներից, ազգային-եկեղեցական, մշա-
կութային, հայրենակցական, տիկնանց, օրիորդաց և երիտասարդաց զանա-
զան կազմակերպություններից, հայ և օտար պաշտոնական անձնավորու-
թյուններից:

Հանուն Հայոց Հայրապետի սրտագին շնորհակալություն ենք հայտ-
նում ստացված պատասխան շնորհավորանքների համար:

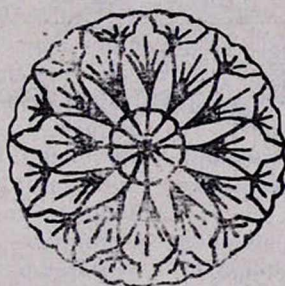

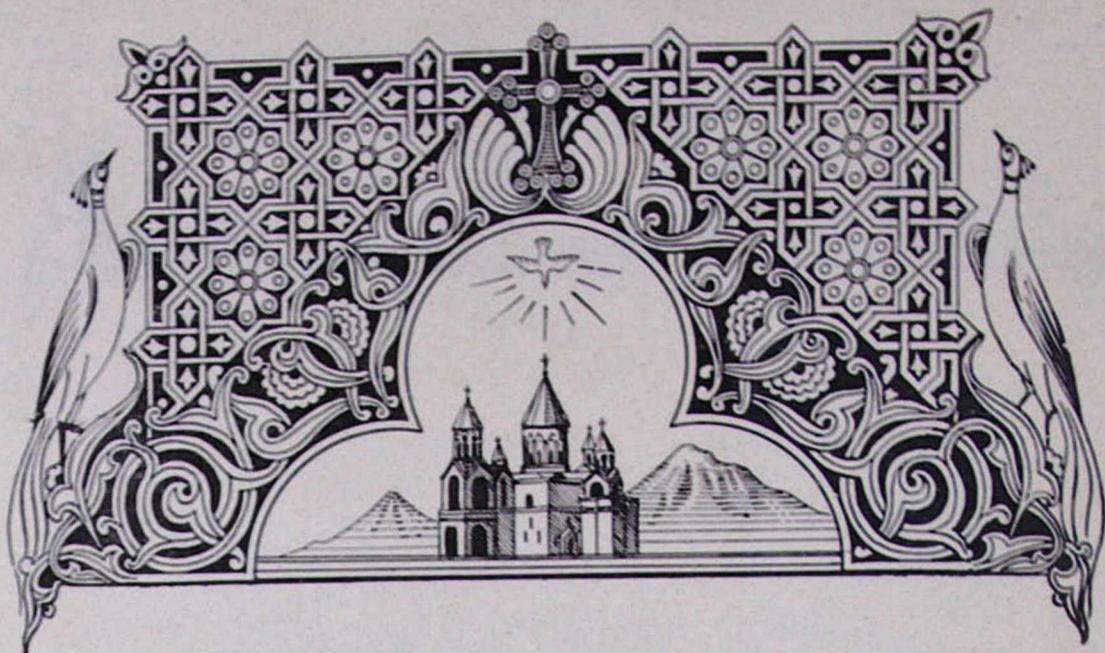

ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ԱՅՑԵԼՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՀՍՍՀ ՄԻՆԻՍՏՐՆԵՐԻ ԽՈՐՀՐԴԻ ՆԱԽԱԳԱՀ
Ֆ. Տ. ՍԱՐԳՍՅԱՆԻՆ

Մարտի 1-ին, չորեքշաբթի օրը, ժամը 15-ին, Վեհափառ Հայրապետը Երևանում, Կառավարական տանը, պաշտոնական այցելություն տվեց Հայկական ՍՍՀ Մինիստրների խորհրդի նախագահ Ֆադեյ Տաճատի Սարգսյանին:

Հայոց Հայրապետի և Մինիստրների խորհրդի մեծահարգ պարոն նախագահի միջև տեղի ունեցավ ջերմ գրույց, որին մասնակցում էին նաև Հայկական Սովետական Սոցիալիստական Հանրապետության Մինիստրների խորհրդի գործերի կառավարիչ Հ. Ե. Վարդանյանը, ինչպես նաև Հայկական ՍՍՀ Մինիստրների խորհրդին առընթեր հայ եկեղեցու գործերի խորհրդի նախագահի տեղակալ Անդրանիկ Հասրաթյանը:

**ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ Ս. ՊԱՏԱՐԱԳ ԵՎ ՔԱՐՈԶ ՄԱՅՐ՝ ՏԱՃԱՐՈՒՄ
ՓՐԿՉԻ ՀՐԱՇԱՓԱՌԻ ՀԱՐՈՒԹՅԱՆ ՏՈՆԻ ԱՌԹԻՎ**

Մարտի 26-ին, կիրակի.—Չատիկ. Յիշատակ Յարութեանն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի:

Այսօր քրիստոնեական եկեղեցու մեծագույն տոնն է, ս. Հարության տոնը, որ սիածամանակ զարնան տոն է համարվում ըստ մեր ազգային հին ավանդությունների, այսինքն բնության վերագարթոնքի խորհրդավոր տոնը ձմեռային մեղեդությունից հետո:

Օրը զարնանային է, ջերմ ու արևոտ՝ հագեցված զարնան անուշ բույրով:

Մայր տաճարը, մայրավանքի շրջափակը լեցուն է քաղաքամայրից, հեռավոր շրջաններից եկած հավատավորների հոծ քաչմուռյամբ:

Ժամը 11-ին հնչում են Մայր տաճարի զանգերը՝ ավետելով Փրկչի հրաշափառ Հարության ուրախությունը:

Ժամը 11.30-ին Վեհափառ Հայրապետը Վեհարանում զգեստավորված, եկեղեցական թափորով առաջնորդվում է Մայր տաճար՝ մատուցելու զատկական հանդիսավոր ս. արարարագ:

Ս. Սեղանին սպասարկում են Մայր Աթոռի վարդապետներ և տարկավագներ:

Մայր տաճարի երկու առյաններում ներկա են Գերագույն հոգևոր խորհրդի, Վերստուգիչ հանձնաժողովի, Իրավագիտական մարմնի անդամները, մայրավանքի պաշտոնեությունը, հոգևոր անմարանի դասախոսները, ինչպես նաև Չատկվա տոնի առթիվ հատկապես Թեմրանից ժամանած 45 հոգուց քաղկացած ուխտավորական խումբը, որը եկել էր իր ուխտը կատարելու ս. Էջմիածնի խորանների սուջև և համբուրելու հայրենի հողը:

Ս. արարարագին ներկա է նաև ՀՍՍՀ Միեմատրների խորհրդին ատրնթեր հայ եկեղեցու գործերի խորհրդի նախագահի տեղակալ Անդրանիկ Հասրաթյանը:

«Հայր մեր»-ից առաջ քարոզում է Վեհափառ Հայրապետը՝ տալով Քրիստոսի Հարության ոգևորիչ ավետիսը բովանդակ հայության, որ ի հայրենիս և ի սիրյուս աշխարհի:

Հայոց Հայրապետի զատկական քարոզը տպագրվել է «Էջմիածին» ամսագրի սույն

համարում (էջ 3): Նույն օրը, երեկոյան, Երևանի ռադիոկայանից հաղորդվում է Հայոց Հայրապետի գատկական վերոհիշյալ քարոզը:

Իր քարոզի ավարտին Վեհափառ Հայրապետը հայրական ջերմ սիրով և մեծ ուրախությամբ ողջունում է թեհրանահայ ուխտավորների ներկայությունը, օրհնում և բարի գալուստ մաղթում նրանց:

Ս. պատարագի ավարտին թեհրանահայ ուխտավորական ամբողջ կազմը քարեպաշտ երկյուղածությամբ հաղորդություն է ընդունում Ամենայն Հայոց Հայրապետի ձեռից:

Հավարտ ս. պատարագի Վեհափառ Հայրապետը առաջնորդվում է Վեհարանի փոքր դահլիճ, ուր ընդունում է բազում շնորհավորություններ:

Ժամը 15-ին Վեհարանի սեղանատանը տրվում է գատկական ավանդական ճաշկերույթ, որին ներկա են լինում Մայր Աթոռի միաբանությունը, Գերագույն հոգևոր խորհրդի, Վերստուգիչ հանձնաժողովի և Իրավագիտական մարմնի անդամները, Մայր Աթոռի պատասխանատու աշխատողներ, թեհրանահայ ուխտավորների ներկայացուցիչներ:

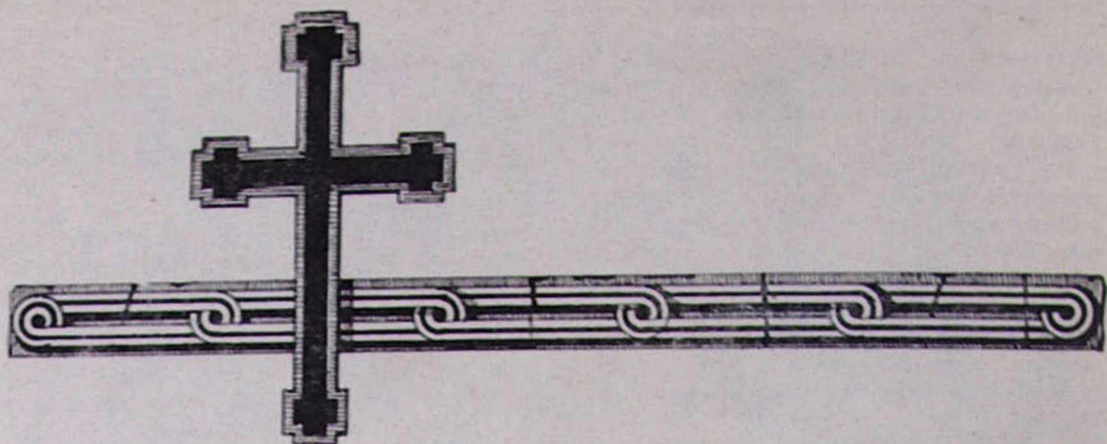
Ջատկական ճաշկերույթին ներկա է լինում նաև ՀՍՍՀ Մինիստրների խորհրդին առընթեր հայ եկեղեցու գործերի խորհրդի նախագահի տեղակալ Անդրանիկ Հասարայանը:

Ծաշկերույթի ընթացքում շնորհավորանքների և բարեմաղթության խոսքեր են ասում Վեհափառ Հայրապետը, տ. Կոմիտաս սրբազանը և Անդրանիկ Հասարայանը:

Չափազանց հուզիչ և անկեղծ էին, հանուն թեհրանահայ ուխտավորական խմբի, տիկին Նելլի Եղիազարյանի որդիական երախտագիտության և սրտագին շնորհակալական խոսքը՝ ուղղված Վեհափառ Հայրապետին, իրենց հանդեպ ցույց տված ուշադրության և հոգատարության, ինչպես նաև Մայր Աթոռ ս. Էջմիածնից, Վեհափառ Հայրապետից, Ավագ շաքաթվա մի քանի օրերի ընթացքում եկեղեցական արարողություններից և հայրենի աշխարհից նրանց ստացած անմոռանալի տպավորությունների համար:

Ջատկական ճաշկերույթն ավարտվում է Վեհափառ Հայրապետի «Պահպանիչ»-ով և օրհնությամբ:

ՀԱՆԳԻՍ

ՄԱՅՐ ԱԹՈՌԻ ՄԻԱԲԱՆ ԵՎ ԻՐԱՔԻ ՀԱՅՈՑ ԹԵՄԻ
ԱՌԱՋՆՈՐԴ ՏԵՐ ԱՍՈՂԻԿ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՂԱԶԱՐՅԱՆԻ
(1909—1978)

Մարտի 7-ին, երեքշաբթի օրը, երեկոյան, Երևանի առողջապահության միջնադպրոցի 4-րդ բուժմիավորման հիվանդանոցում, երկար և ծանր հիվանդությունից հետո, սահմացավ Մայր Աթոռի միաբան և Իրաքի հայոց թեմի առաջնորդ տ. Ասողիկ արքեպիսկոպոս Ղազարյանը:

Նույն օրը, առափնույան ժամը 9-ին, պատգարակի վրա և ինքնաթիռով Բաղդադից Երևան էր հասել սրբազանը՝ ուղեկցությամբ բժիշկ Պողոս Պողոսյանի և մասնագետ մի բուժքրոջ, Երևանում բուժվելու և իր կյանքի վերջին օրերը անցկացնելու Մայր Աթոռում, ապա «ընդ հովանեաւ նորա ամփոփիլ ի հող»:

Բայց արդեն ուշ էր, հիվանդությունը կատարել էր իր տխուր դերը, և սրբազանը հայրենիք էր հասնում որպէս «մատուց», «նշխար» կամ «կենդանի դիակ»:

Հանգուցյալ սրբազանի վերջին օծման կարգը և թաղումը կատարվում էր մարտի 10-ին, ուրբաթ օրը, առափնույան ժամը 11-ին, ս. Գալանէ վանքի տաճարում: Մեկ օր առաջ հանգուցյալ սրբազանի անունը հիվանդանոցից փոխադրվել էր արդեն սուրբ Գալանէ տաճար:

Այս տխուր առիթով հոգեհանգստյան և պատարագը մատուցում էր վրահայոց թեմի առաջնորդ տ. Գևորգ եպս. Սերայդարյանը, իսկ վերջին օծման կարգը կատարում էր Մայր տաճարի լուսարարապետ տ. Հուսիկ եպս. Սանթրուրյանը:

Արարողությանը ներկա էին Մայր Աթոռի ողջ միաբանությունը, Գերագույն հոգե-

վեճԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ՔԱՐՈԶԸ
Ս. ԳԱՅԱՆԵ ԵԿԵՂԵՑՈՒՄ
Տ. ԱՍՈՂԻԿ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ
ՄԱՀՎԱՆ ԱՌԹԻՎ

«Յանուն Հօր և Որդույ և Հոգույն սրբոյ.
ամէն»:

«Քահանայք և ժողովուրդք, հայցեմք ի

Մի պահ վերջին օծման արարողությունից

վոր խորհրդի անդամները, հոգևոր ճեմարանի դասախոսական կազմը և ուսանողությունը, Իրաքի հայոց Կենտրոնական Վարչության ներկայացուցիչ, բժիշկ Պողոս Պողոսյանը և հանգուցյալի հայրենաբնակ ծանոթներն ու բարեկամները:

Արարողությանը ներկա էր նաև ՀՍՍՀ Միմիստրների խորհրդին առընթեր հայ եկեղեցու գործերի խորհրդի նախագահի տեղակալ Անդրանիկ Հասրաթյանը, որը անձամբ եկել էր իր և խորհրդի անդամների ցավակցությունը հայտնելու Հայոց Հայրապետին, Մայր Աթոռի կրած ծանր կորուստյան առիթով:

Վեհապառ Հայրապետը «Հայր մեր»-ից առաջ խոսում է հետևյալ հուզիչ դամբանականը.

քէն Տէր բարեգութ, ընդ ննջեցեալսն հաւատով, ընկալ զսա նովին յուսով»:

Այս պահին, երբ մեր ապրումներով զոնվում ենք կյանքի և մահվան, աստենական և անդենական կյանքի սահմանի վերա, բնականաբար մեր առաջ բարձրանում է այս հարցը, թե ի՞նչ պիտի հաջորդի մահվանից հետո: Արդյոք կա՞նք ուրիշ կյանք այս աշխարհի կյանքից այն կողմ: Մի հարց, որի առաջ են կանգնել բոլոր մարդիկ, բոլոր ազգերը, համայն մարդկությունը հազարավոր տարիներից ի վեր, այն օրերից ի վեր, երբ մարդիկ անհատական գիտակցությամբ հասան: Եվ մինչև այսօր մարդկությունը կանգնած է նույն հարցի առաջ:

Տակավին նախաքրիստոնեական շրջաններից, տարբեր քաղաքակրթությունների

շրջանում, այդ հարցումին տրվել էին տարբեր պատասխաններ, որոնց մասին խոսվում է կրեքների պատմության մեջ: Մենք մի օրինակ ենք ուզում հիշել:

Սոկրատ, որ ապրեց Քրիստոսեն հինգ դարեր առաջ, իր մահվանից մի օր առաջ իր շուրջ հավաքված տխուր ու տրտում աշակերտներին ասաց. «Ինչո՞ւ եք այսքան տխուր և վշտացած: Այո՞, ես վաղը պետք է մահանամ, բայց դրա մեջը ի՞նչ կա հուսահատական կամ տրտմեցուցիչ: Երկուրից մեկը,—կա՛մ այն կողմ կա կյանք, և այդ սպարազային ինչքան երջանիկ պիտի լինե՞մ ես, հանդիպելու իմ ծնողներին, իմ ուսուցիչներին, իմ ընկերներին և կամ,—շարունակում է Սոկրատը,—եթե կյանք չկա այն աշխարհում, սպա՛ս կա հավիտենական բուն հավիտենական խաղաղության մեջ: Եվ դա լավ է, հույժ ըղձալի: Ուրեմն մի դեպքում և մյուս դեպքում մենք պետք չէ եղբայրներ կամ տխրե՛ք մահվան առջև»: Ահավասիկ Սոկրատի պատասխանը:

Հետագայում քրիստոնեությունը եկավ ավելի գորազնելու հավիտենական կյանքի հույսը, հատկապես Քրիստոսի Հարության հրաշքով: Հիսուսի Հարությունը մի պատմական դեպք է և մարդկային հոգեկան աշխարհում կատարված մի հեղաշրջում, որ հավիտենական կյանքի հույսը վերածեց ստուգության: Մենք օխտենք մահ մեր եկեղեցու պատմությունից էլ, թե ինչպիսի մեծ համատարվորներ են եղել մեր նախնիք, որոնք մանավանդ պատմական ճակատագրական պահերին ինչպիսի ուրախությամբ, ոգևորությամբ գնացել են դեպի մահ, այն հաստատ հույսով, որ նրանց պիտի վերապահվի հավիտենական կյանք:

Սիրելի սզակիր ժողովուրդ, Մենք այս խորհրդածությունները կատարում ենք այս պահին, որովհետև մահ նորոգ հանգուցալ է Մայր Աթոռ ս. Էջմիածնի միաբան, Իրաքի հալոց թեմակալ առաջնորդ Ասողիկ արքեպիսկոպոս եղավ իր կյանքի ամբողջ ընթացքում հավատքով և հույսով լեռն մի հոգևորական: Այդ հավիտենականության հույսով է, որ իր աչքերը փակեց ահա մի քանի օրեր առաջ:

Մենք սզով համակված ենք այս պահին, ո՛չ որովհետև տարակուս ունենք հավիտենական կյանքի հույսի նկատմամբ, առ որովհետև մարդկորեն հնարավոր չէ չտխրել, չափստալ, երբ մի հարազատ, մի սիրելի, մի հավատարիմ գործակից հեռանում է ընդմիջտ մեռանից:

Ասողիկ արքեպիսկոպոս Ղազարան մեր եկեղեցու ամենամիտված և ամենասիրված հոգևորականներից մեկն էր: Նրա կյանքը եղել է բավականին տառապալից:

Նա երբեք չի խուսափած դժվարություններից, ընդհակառակը, նետված է այնտեղ, ուր կարիքները շատ են եղել, իսկ նեղությունները՝ բազում:

Նա պատանի հասակում, Մեծ եղեռնի ողբերգական օրերից հետո, ընդունվեց Երուսաղեմի վանք, այնտեղ աճեց, մեծացավ իր նման որբ ուսանողների հետ միասին: Երուսաղեմում ձեռնադրվեց կուսակրոն քահանա: Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից առաջ նա գործուղվեց հեռավոր Մանջուրիա, կազմակերպելու կրոնական կյանքը ցիրուցան հայերի, կենտրոն ունենալով գործունեության Խարբին քաղաքը: Այնտեղ գործեց ծանր պայմանների տակ, մանավանդ պատերազմի տարիներին: Պատերազմից հետո վերադարձավ Երուսաղեմ, ապա պաշտոնավարեց Կալիֆորնիա, Հնդկաստան ու ապա Մայր Աթոռում, երբ մենք բոլորս սիրեցինք և գնահատեցինք նրան: Իսկ վերջին 13 տարիների ընթացքում, Մեր խնդրանքին ընդառաջելով, գնաց Իրաք, Բաղդադ քաղաքն ունենալով իբրև գործունեության կենտրոն, իբրև թեմակալ առաջնորդ, և մնաց այդ պաշտոնի վրա մինչև իր մահը: Նա իր անձը, իր ողջ կյանքը անբաժանելի էր նկատում ս. Էջմիածնից և մայր հայրենիքից: Ծմաբխտ հալ մարդ էր, իր հոգու բոլոր թելերով կապված էր և՛ Մայր Աթոռ ս. Էջմիածնին, և՛ մեր միաբանության, և՛ մեր վերածնված մայր հայրենիքին:

Ամեն անգամ, երբ այցելության էր գալիս Մեզ, մեծ հրճվանքով էր լցվում նրա հոգին: Երբ Մենք գնացինք Բաղդադ, արդեն ինքը հուսահատական վիճակում էր գտնվում անկողնում, հիվանդանոցում, շատ լավ խնամքի ներքև: Մենք մի քանի անգամներ այցելեցինք հիվանդանոց, երբեմն հազիվ կարողանում էր աչքը բաց անել: Բարեբախտաբար, երրորդ անգամ երբ այցելեցինք, մի քիչ ավելի կարողացավ աչքը բաց անել, հասկացավ Մեր ասածը և մի քանի խոսք էլ ասաց. իր իղձն էր, որ մի քիչ լավանա և կարողանա գալ ս. Էջմիածին, մայր հայրենիք: Այս էր իր տեսակուն երազանքը, որ հաջողում էր իր շուրջիններին: Այդպես է, որ անցյալ երեքշաբթի, ժամը 9-ի առեմ, նա օդանավով բերվեց Երևան, հիվանդանոց:

Մեր բժիշկները պատրաստ էին ամեն օգնություն ցուցաբերելու, բայց արդեն նրա ուժերը բոլորովին սպառած էին, և մի քանի ժամից հետո աչքը փակեց: Ծառ հուզիչ է, ինչ որ սրտամում է բժիշկ Պողոսյանը: Օղանավի մեջ, ճանապարհորդության ընթացքին, Ասողիկ արքեպիսկոպոս հոգևորի վիճակի մեջ էր գտնվում, ի վիճակի

չէր նույնիսկ խոսելու, ոչ էլ շարժվելու և սակայն երբ բժիշկը Ասողիկ սրբազանին ասում է՝ «Սրբազան, Հայաստան մտանք», այդ պահին, վկայում է բժիշկ Պողոսյան, նրա դեմքը պայծառացավ, ժպտաց և կարողացավ ասել. «Արարատը տեսնո՞ւմ ես»: Բժիշկն ասում է. «Այո, արդեն սկսավ երևալ»: «Երանի քեզի, ես էլ ուզում եմ տեսնել», պատասխանում է սրբազանը:

Ահա՛ այսպես է, որ Ասողիկ արքեպիսկոպոս եկավ հայրենիք, իր աչքերը փակելու և իր մարմինը հանձնելու հայրենի հողին, ս. Գայանեի օրհնության ներքև, իր սիրեցյալ եղբորը՝ Հայկազուն արքեպիսկոպոսի գերեզմանին մոտիկ:

Մենք աղոթում ենք միասին ձեզ հետ, որ Աստված քաղցրությամբ ընդունի նրա տառապած, բայց պայծառ հոգին: Թող միշտ օրհնյալ լինի նրա հիշատակը և՛ հավիտենական կյանքում, և՛ այստեղ՝ Մայր Աթոռ ս. Էջմիածնում: Ամեն:

Եկեղեցական արարողության ավարտին կատարվում է հանգուցյալ տ. Ասողիկ արքեպիսկոպոսի թաղման արարողությունը:

Սրբազանի անյունը ամփոփվում է ս. Գայանեի միաբանական գերեզմանատանը, եկեղեցու անմիջական շրջափակի հյուսիսային կողմում:

Հանուն Իրաքի հայ համայնքի և թեմի Ազգային Կենտրոնական Վարչության, բժիշկ Պողոս Պողոսյանը խոսում է հետևյալ դամբանականը.

ԲԺԻՇԿ ՊՈՂՈՍ ՊՈՂՈՍՅԱՆԻ
ԴԱՄԲԱՆԱԿԱՆ ԺԱՌԸ ԱՍՈՂԻԿ ԱՐԲԵՊ.
ՂԱԶԱՐՅԱՆԻ ԹԱՂՄԱՆ ԱՌԹԻՎ

Գերապատիվ հոգևոր հայրեր, սիրելի սգակիր քույրեր և եղբայրներ: Իրաքահայ գաղութի կողմեն, ինչպես նաև հաղորդի Ազգային իշխանության Կենտրոնական Վարչության կողմեն ինձի պարտականություն տրված է հրաժեշտի խոսք ըսել մեր Ասողիկ սրբազանին:

Ասողիկ արքեպիսկոպոս 13 տարին ավելի մեզի եղավ առաջնորդ: Այս ժամանակաշրջանին մենք ճանաչեցանք զինք իբրև բարեպաշտ հոգևորական, պարկեշտ առաջնորդ և ազնիվ ազգասեր կղերական:

Ան արթնցուց իր ժողովուրդի մեջ սերը հայրենիքի, սերը հանդեպ հայ եկեղեցին, սերը հանդեպ հայ լեզուն և պատմությունը:

Ան ունեցավ առաջնորդի մը համար շատ խիստ կարևոր հատկություն մը, որ է՝ անհուն սեր հանդեպ իր ժողովուրդը, հանդեպ իր եկեղեցին, հանդեպ իր մայր հայրենիքը:

Ան կրցավ ստեղծել մեր գաղութի մեջ համերաշխություն, որովհետև գաղութը, ժողովուրդը համոզվեցավ, որ իր առաջնորդը բոլորին հավասարապես կսիրե, հոգ կտանի անխտիր բոլոր խավերուն, հատվածներուն հանդեպ:

Այսպես է, որ մեր ժողովուրդը փարեցավ իր առաջնորդին, սիրեց իր առաջնորդը, և ապացույցներն մեկը այն էր, որ մեր սրբազանը երբ հիվանդացավ, արյան պետք ունեցավ: Կբավեր եկեղեցվո մեջ հայտարարել, թե սրբազանը արյունի պետք ունի, շարան-շարան երիտասարդներ և երիտասարդուհիներ կվազեին հիվանդանոց՝ արյուն տալու համար իրենց սիրելի հոգևոր հովվին:

Քառասուն անգամ մենք իրեն արյուն սրկած ենք, և բոլորն առնված է ձեզի նման երիտասարդ-երիտասարդուհի հայորդիներեն:

Ինք իր մահանալեն առաջ երկու գլխավոր ցանկություններ ուներ: Առաջինը, որ օր մը բախտավորությունը ունենա հյուրասիրելու մեր սիրելի Վեհափառը հաղորդի մեջ: Ինք չկրցավ անձնապես հյուրասիրել Վեհափառը, բայց իր կողքին գտնվող Ազգային Իշխանությունը կատարեց իր և մեր բոլորիս սրտաթուփ փափագը: Երկրորդ ցանկությունը այն էր, որ իր վերջին օրերը անցնե իր պաշտելի հայրենիքի հողի վրա և սիրելի Էջմիածնի կողքին:

Իմ վրաս պարտականություն դրվեցավ, որ ոչինչ խնայեմ մեր սրբազանի կյանքի երկարատևման համար, որպեսզի կարողանանք իրեն ի վերջո ողջ վիճակի մեջ հասցնել հայրենիք: Եվ Աստուծո կամքով ու մեր բժշկական համեստ աշխատանքով երկու իղձերն ալ կատարվեցան: Ան կրցավ ողջ մնալ և արթուն ձևով ընդունիլ Վեհափառը հիվանդանոցին մեջ, խոսիլ հետը և իր գոհունակությունը հայտնել Վեհափառին: Նաև ողջ վիճակի մեջ, հակառակ մեր բոլոր վախերուն, կրցանք հասցնել իրեն Երևանի օդանավակայան և անկից հետո հասցուցինք հիվանդանոց: Ան զգաց, որ իր իղձը կատարված է, նույն գիշերը ավանդեց հոգին:

Մենք՝ իրաքահայերս, պիտի ջանանք կատարել իր բոլոր հորդորանքները և փափագները, այն է՝ ավելի եռանդուն կերպով, մանավանդ Վեհափառին մեզի տված այցելությունեն հետո, ու անհուն սիրով մեր աչքերը ուղղած պահելով Արարատին, նորածնյալ մեր հայրենիքին, սիրեցյալ Էջմիածնին և Մայր Աթոռին և անվանահավատարիմ ձևով փարիլ Մայր Աթոռի վրա նստող ամենուս սիրեցյալ Վեհափառ Հայրապետին:

«ԷԶՄԻԱԾԻՆ» ԱՄՍԱԳՐԻ ԽՄԲԱԳԻՐ ԱՐԹՈՒՆ ՀԱՏԻՏՅԱՆԻ ԽՈՍՏԸ

Այնուհետև խոսք է առնում «Էջմիածին» ամսագրի խմբագիր Արթուր Հատիսյանը, որը շուրջ 50 տարիներ ճանաչում է հանգուցյալ սրբազանին Երուսաղեմի ու Հակոբյանց վանքի Ժառանգավորաց վարժարանի ու ընծայարանի ուսումնառության տարիներից՝ 1929 թվականից: «Հայր իմ և մայր իմ թողին զիս և Տէր ընկալաւ զիս» բնարանով նա ոգեկոչում է իրենց ուսումնառության և միաբանական կյանքի անմոռանալի անցյալը ու հիշատակը հանգուցյալ սրբազանի՝ կանգ առնելով տ. Ասողիկ սրբազանի կենսագրության և գործունեության հիմնական հանգրվանների վրա:

Տ. Ասողիկ արքեպիսկոպոսը ծնվել է 1909 թվականին, Բենեանի քաղաքում, Չորրորդ Հայք, Մալաթիայի շրջանում: Անցել է 1915 թվականի եղեռնի արյունոտ ճանապարհներից, կորցրել է իր ծնողներին և ապա որպես որբ 1920 թվականին ընդունվել է նախ Տարագրելոց և ապա Արարատյան որբանոցներում, Մուսուլում և Բաքուքալում (Իրաք):

1924-ին ընդունվում է տ. Եղիշե պատրիարք Դուրյանի օրով Երուսաղեմի հայոց Ժառանգավորաց վարժարանը: Որբ և ուսումնառունջ պատանու առաջ բացվում են խաղաղ կյանքի հնարավորությունները և գիտության, ուսման դռները:

1927-ին սարկալազ է ձեռնադրվում Դուրյան պատրիարքից, իսկ 1932-ին՝ կուսակրոն քահանա Թորգոմ Գուշակյան պատրիարքից՝ օծակիցներ ունենալով տ. Եղիշե վարդապետ Տերտերյանը (այժմ հայոց պատրիարք Երուսաղեմի), տ. Հայրիկ վրդ. Այվազյանը (այժմ լուսարարապետ ու Հակոբյանց Մայր տաճարի) և տ. Տիրայր ծայրագույն վրդ. Դերվիշյանը՝ հոգևոր հովիվ Լուս Անջելոսի:

1937-ին հովվական պաշտոնով երիտասարդ տ. Ասողիկ վարդապետը մեկնում է Մայրագույն Արևելք, որպես հոգևոր հովիվ Մանջուրիայի, Չինաստանի և Ճապոնիայի: 1941—1945 թվականներին նա ծանր օրեր է ապրում ճապոնական համակենտրոնացման ճամբարում: 1950 թվականին վերադառնում է Երուսաղեմի ու Հակոբյանց վանք, ապա նշանակվում է հոգևոր հովիվ Լուս Անջելոսում, որ պաշտոնավարում է մինչև 1954 թվականը: Նույն թվականին Վեհափառ Հայրապետի կարգադրությամբ մեկնում է Ավստրալիա և 1957-ին նշանակվում հայրապետական պատվիրակ և առաջնորդ Հեռավոր Արևելքի երկրների՝ Հնդկաստանի, Չինաստանի, Ինդոնեզիայի,

Մալայայի, Բիրմայի և Ավստրալիայի հայր:

Սույն պաշտոնի վրա 1957-ին, իբր վարձատրություն և գնահատություն իր վարչական, թեմական գործունեության, արժանանում է եպիսկոպոսական բարձր աստիճանի:

1963—65 թվականներին պաշտոնավարում է Մայր Աթոռում որպես դասախոս հոգևոր գեմարանի և ժամօրհնող՝ Մայր տաճարում:

1965 թվականին ընտրվում է առաջնորդ Իրաքի հայոց թեմի, որ պաշտոնավարում է բարեխղճությամբ և մեծ արդյունավետությամբ մինչև իր մահը՝ իր շուրջը հավաքելով համայնքի կենդանի և ազնիվ բոլոր ուժերը, լինում է իր բարի և քաղցր բնավորությամբ համերաշխության հրեշտակ և ձեռք-ձեռքի տված Ազգային կենտրոնական վարչության և թեմի այլ կազմակերպությունների հետ, ծավալում է եկեղեցական-ազգային, կրթական-մշակութային բեղուն գործունեություն:

1975-ին Վեհափառ Հայրապետը Իր բարձր ուշադրությանն ու գնահատությանն է արժանացնում տ. Ասողիկ սրբազանի երկարամյա հոգևոր-եկեղեցական ծառայությունները՝ նրան շնորհելով արքեպիսկոպոսի պատիվ: Այս սուրբիվ Վեհափառ Հայրապետը նշում է Իր սրբատառ կոնդակում, որ «Զեր ամբողջ կյանքը լուսավոր վկայություն մըն է տքնաջան աշխատանքի և անսակարկ ծառայություն նվիրված մեր սուրբ եկեղեցվո պայծառության, հայ դարության տարածման և ազգային-հայրենասիրական ծրագիրներու կենսագործման»:

Այո՛, հանգուցյալ տ. Ասողիկ սրբազանը 45 տարի յուրովսանն և իրեն հատուկ անաղմուկ և բարեխիղճ գործունեությամբ ծառայել է մեր եկեղեցուն և ժողովրդին:

Դամբանախոսը իր ճառն ավարտում է այսպես.

«Սիրելի սրբազան, այս աշխարհի վրա բո երկրավոր կյանքի վերջին րոպեներն են: Հավաքվել ենք այս անգամ քեզ ճանապարհելու դեպի հավիտենական հանգիստ ու խաղաղություն: Ահա պատրաստ է բո դազաղ-նավակը, որ քեզ տանելու է դեպի Անդենականի ափերը: Գնաս քարո՛վ, սիրելի սրբազան, գնաս քարո՛վ, այն հաստատ համոզումով, որ «զբարոք պատերազմն պատերազմեցեր, զոհոթացն կատարեցեր, զհաւատն պահեցեր, աշտմեռն կայ մնայ քեզ արդարութեան պսակը» (Բ. Տիմոթ. Դ 7)»:

Հանգուցյալ սրբազանի մահվան առիթով Մայր Աթոռում ստացվեցին ցավակցական բազում հեռագրեր: Գերեզմանի վրա հրա-

պարակվում է միայն Սփյուռքահայության հետ մշակութային կապի կոմիտեի հետևյալ ցավակցական հեռագիրը.

«Վեհափառ Տեր, Սփյուռքահայության հետ մշակութային կապի կոմիտեն խորապես վշտացած է հայ եկեղեցու վատակաշատ գործիչ, ջերմ հայրենասեր, Իրաքի հայոց թեմի առաջնորդ Ասողիկ արքեպիսկոպոս Ղազարյանի մահվան առիթով:

Խնդրում ենք ընդունել մեր խորագգաց ցավակցությունները:

Կոմիտեի նախագահ՝

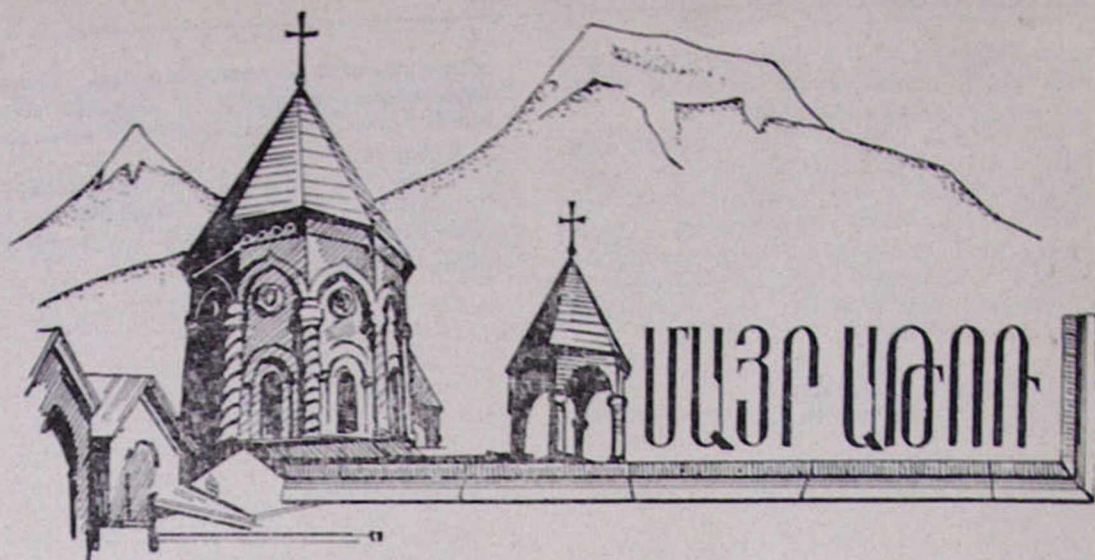
ՎԱՐԴԳԵՍ ՀԱՄԱԶԱՍՊՅԱՆ»

Թաղմանական արարողությունից հետո միաբանական-վանական սեղանատանը տրվում է հոգեճաշ՝ Վեհափառ Հայրապետի նախագահությամբ:

Հայրենի հողը թեթև վրադ, սիրելի Ասողիկ արքազան, հանգիստ ոսկորներիդ և հավիտենական խաղաղություն քո բարի և ազնիվ հոգուդ:

Ա. Հ.

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԲԵՄ. ԼՈՒՐԵՐ

Մարտի 3-ին, ուրբաթ.—Այսօր, ժամը 13.30-ին, հոգևոր գեմարանի հանդիսությունների դահլիճում դասախոսում է «Էջմիածին» ամսագրի խմբագիր և հոգևոր գեմարանի դասախոս Արթուր Հատիսյանը, որը Մայր Աթոռի միաբաններին և գեմարանի ուսանողությանն է ներկայացնում սույն թվականի հունվարի 29-ից փետրվարի 9-ը Վեհափառ Հայրապետի՝ դեպի Իրաք կատարած հովվապետական ուղևորության տպավորությունները:

Հարգելի բանախոսի գրույցը բաղկանում էր երեք մասերից. պատմական Միջագետքը (Ասորեստան և Բաբելոն), Իրաքի հայ համայնքը (ծագումն ու պատմությունը) և Իրաքն այսօր՝ իր ազգային-պատմական վերագարթոնքի ճանապարհին:

Զրույցի ավարտին բանախոսը պատասխանում է ներկաներից ոմանց հարցերին:

..

Նույն օրը, երեկոյան ժամը 19-ին, Երևանի հայրապետական վիլայում, Վեհափառ Հայրապետի նախագահությամբ, տեղի է ունենում Գերագույն հոգևոր խորհրդի հերթական նիստը:

..

Մարտի 5-ին, կիրակի.—Ե կիրակի բառասնորդական պահոց (Գատաուրին).

Այսօր Մայր տաճարում ս. պատարագ է մատուցում տ. Անանիա վրդ. Արաքաջյանը: «Հայր մեր»-ից սուաջ քարոզում է տ. Մոմիկ վրդ. Սարգսյանը՝ «Ոչ եթե անիրախն է Աստուած՝ մոռանալ զգործս ձեր և զսերն զոր ցուցէք յանուն նորա» (Եբր. 9, 10) քննարանով:

..

Մարտի 8-ին, չորեքշաբթի.—Այսօր Մայր Աթոռում, Վեհափառ Հայրապետի նախագահությամբ, գումարվում է միաբանական ընդլայնված հավաքույթ, որին մասնակցում են նաև ներքին թեմերի թեմակալ սուաջնորդներն ու հոգևոր հովիվները և ս. Գևորգ վանքի միաբանությունը:

Առավոտյան ժամը 9-ին Մայր տաճարում, Վեհափառ Հայրապետի հանդիսադրությամբ, կատարվում է Արևազալի ժամերգություն, ուր քարոզում է Մայր Աթոռի միաբան տ. Մասիս վրդ. Գալստյանը՝ «Լուսավր թո, Քրիստոս ամենեքեան լուսաորեցար, և ի սուրբ խաչ թո, Փրկիչ, հաւատացեալքս ապաիկեցար» (Արևազալի մաղթանք) քննարանով:

..

Նույն օրը, ժամը 13-ին, հոգևոր գեմարանի հանդիսությունների դահլիճում գումարվում է միաբանական հավաքույթի Ա.

նիստը, որի ժամանակ հոգևոր ճամարանի դասախոս և «Էջմիածին» ամսագրի խմբագրության քարտուղար տ. Անանիա վրդ. Արաքաջյանը կարդում է «Եզնիկ Կողբացին ընդդեմ հնագույն փիլիսոփաների և քրիստոնեական հերետիկոսների» թեմայով իր դասախոսությունը:

Համախոսությունից հետո, ժամը 15-ին, Մայր Աթոռի վանական սեղանատանը տրվում է ճաշկերույթ:

Երեկոյան ժամը 20.30-ին Վեհարանում գումարվում է միաբանական հավաքույթի Բ նիստը՝ նախագահությամբ Վեհափառ Հայրապետի, որը ներկաներին պատմում է վերջերս Իրաք և Ֆրանսիա կատարած իր հովվապետական ուղևորության տպավորությունների մասին՝ միաժամանակ վեր հանելով այն մեծ դերը, որ այսօր ունի հայ հոգևորականը մանավանդ ափյուրքի մեջ նաև հայապահպանման դժվարին գործում:

Նիստի վերջում Վեհարանի հանդիսության մեծ դահլիճում ժողովի մասնակիցները դիտում են «Վեհափառ Հայրապետը Հոռմում» (1970 թ.) և «Մյուռնոսթինություն» (1976 թ.) ֆիլմերը:

*
* *

Մարտի 9-ին, հինգշաբթի.—Այսօր, երեկոյան ժամը 18-ին, Մայր տաճարում, Վեհափառ Հայրապետի հանդիսարությանը, կատարվում է Խաղաղական ժամերգության կարգը: Ավետարանի ընթերցումից առաջ քարոզում է Ռուսաստանի և Նոր Նախիջևանի հայոց թեմի առաջնորդական տեղապահ տ. Տիրան վրդ. Կյուրեղյանը՝ «Օրհնեսցուք զՏեր յամենայն ժամ, յամենայն ժամ, օրհնութիւն նորա ի բերան մեր» (Մաղմու) բնաբանով:

Ժամերգությունից հետո եկեղեցական թափորն առաջնորդվում է Վեհարան, ուր բոլոր միաբաններն աջահամբույրով հրաժեշտ են առնում Վեհափառ Հայրապետից ու մեկնում իրենց պաշտոնատեղիները:

*
* *

Մարտի 11-ին, շաբաթ.—Տօն սրբունի Գրիգորի Լուսավորչին մերոյ սուկալի չարչարանացն և մտին ի Վիրապն:

Այսօր Մայր տաճարում, Իջման ա. սեղանի առաջ, պատարագ է մատուցում տ. Հովհաննես ավագ քնն. Մարությանը:

*
* *

Մարտի 12-ին, կիրակի.—Զ կիրակի քառանորդական պահոց (Գալստեան):

Այսօր Մայր տաճարում ա. պատարագ է մատուցում տ. Մասիս վրդ. Գալստյանը: «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզում է Վեհափառ Հայրապետը ա. Գրիգոր Լուսավորչի կյանքի և առաքելական գործունեության մասին՝ «Մերոյ լուսավորութեան լուսաւոր վերակացու» (Մ. Խորենացու Պատմությունից վերցրած) բնաբանով:

*
* *

Մարտի 15-ին, չորեքշաբթի.—Այսօր, երեկոյան ժամը 20.30-ին, Վեհարանում տեղի է ունենում միաբանական հերթական հավաքույթ, որի ընթացքում Վեհափառ Հայրապետը Մայր Աթոռի միաբանությանը ծանոթացնում է վերջերս ֆրանսերեն լեզվով հրատարակված «Նոր աղանդներ» գրքին (հեղինակ՝ Ալյան Վուրթոու): Այս տեղի է ունենում մտքերի փոխանակություն՝ վերջին ժամանակներս եկեղեցու ծոցում հանդես եկած աղանդավորական շարժումների մասին:

*
* *

Մարտի 17-ին, ուրբաթ.—Այսօր, երեկոյան ժամը 19-ին, Վեհարանում, Վեհափառ Հայրապետի նախագահությամբ, գումարվում է Գերագույն հոգևոր խորհրդի հերթական նիստը:

Սույն նիստին հրավիրվել էր Մայր Աթոռի ֆինանսական բաժնի վարիչ Գառնիկ Քեհայանը, որը հանգամանորեն զեկուցում է 1977 թվականի Մայր Աթոռի բյուջեի կատարողականի և 1978 թվականի նոր բյուջեի նախահաշվի մասին:

Գերագույն հոգևոր խորհուրդը հանգամանորեն զբաղվում է 1977 թվականի Մայր Աթոռի բյուջեի կատարողականի և 1978 թվականի նոր բյուջեի նախահաշվի քննությամբ:

Գերագույն հոգևոր խորհուրդը, հաստատելով Մայր Աթոռի բյուջեի կատարողականն ու նոր նախահաշիվը, իր գնահատանքն է արձանագրում Մայր Աթոռի գլխավոր հաշվապահ Գառնիկ Քեհայանի բարեխիղճ և աթոռանվեր աշխատանքի մասին:

Գերագույն հոգևոր խորհրդի սույն նիստին հրավիրվել էր նաև Մայր Աթոռի գլխավոր ճարտարապետ Արծրուն Գալիկյանը, որը ներկայացնում է Մայր Աթոռի 1978 թվականի շինարարական աշխատանքների ծրագրերը, որոնք կատարվելու են Մայր Աթոռում, Երևանի ա. Սարգիս եկեղեցում, ա. Գեղարդ վանքում և Խորվիրապում:

Գերագույն հոգևոր խորհուրդը հաստատում է 1978 թվականի Մայր Աթոռի շինարարական ծրագիրը և իր գոհունակությունն արձանագրում ճարտարապետ Արծրուն Գալիկյանի ազնիվ և բարեխիղճ աշխատանքի համար:

Այնուհետև ընթերցվում է Գերագույն հոգևոր խորհրդին առընթեր Մայր Աթոռի Վերստուգիչ հանձնաժողովի գեկուցագիրը (նախագահ՝ Եփրեմ Ալեքսանյան)՝ Մայր Աթոռի ֆինանսական, շինարարական աշխատանքների մասին:

Գերագույն հոգևոր խորհուրդն այս անգամ ևս արձանագրելով իր գոհունակությունը Վերստուգիչ հանձնաժողովի կատարած ազնիվ և օգտակար աշխատանքների համար՝ հաստատում է գեկուցագրի մի շարք թելադրությունները և հրահանգում ֆինանսական և շինարարական բաժինների վարիչներին՝ նկատի առնել դրանք այս սարվա իրենց ընթացիկ գործնական աշխատանքներում:

Մարտի 19-ին, կիրակի.—Ծաղկազարդ.

Այսօր Մայր տաճարում ս. պատարագ է մատուցում տ. Արսեն եպ. Բերբերյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ բարոգում «Այսօր գուարնացան տիեզերք գալստեամբ Աստուածորդայն լերուսաղէմ և գոշէին հրնշմամբ երգով, օրհնեալ եկեալ անուամբ Տեսուն» (Ծաղկազարդի շարական) բնաբանով:

Ս. պատարագին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը:

Նույն օրը, երեկոյան ժամը 17.30-ին, Մայր տաճարում տեղի է ունենում Դորնբացերի արարողությունը՝ տ. Արսեն եպ. Բերբերյանի գլխավորությամբ:

Մարտի 23-ին, հինգշաբթի.—Առաջ հինգշաբթի.

Այսօր, առավոտյան, Մայր տաճարում ս. պատարագ է մատուցում տ. Մոմիկ վրդ. Ասրգալանը:

Ս. պատարագին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը:

Նույն օրը, երեկոյան ժամը 17-ին, Մայր տաճարում Վեհափառ Հայրապետը կատարում է Ունկվայի կարգը:

Ունկվայից հետո, ժամը 19.30-ին, սկսվում է մեր Տիրոջ՝ Հիսուս Քրիստոսի Սուկայի չարչարանաց և Խաչելության հիշատակին նվիրված Ավագ ուրբաթի արարողությունը: «Փառք ի քարծուհւս»-ից հետո բարոգում է Վեհափառ Հայրապետը՝ «Գիշեր խաւարման, գիշեր լացի» բնաբանով:

Մարտի 24-ին, ուրբաթ.—Առաջ ուրբաթ.

Այսօր, երեկոյան ժամը 16-ին, Մայր տաճարում կատարվում է թաղման կարգը և ապա Թափոր թաղմանն՝ հանդիսադրությամբ Վեհափառ Հայրապետի, Մայր տաճարի շուրջ եռադարձ թափորով:

Մարտի 25-ին, շաբաթ.—Առաջ շաբաթ. Ծրագալոյց Ջատիկ:

Այսօր, երեկոյան, Մայր տաճարում Ծրագալոյցի պատարագ է մատուցում տ. Հուսիկ եպ. Սանթրոյանը:

Ս. պատարագին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը:

Ս. պատարագից առաջ հոգևոր ճննարանի սաներն ընթերցում են Դանիելի գիրքը: Հավարտ պատարագի Մայր Աթոռի միաբանությունը Վեհաբանում շնորհավորում է Նորին Սրբությանը Ջատիկի նախատնակի առթիվ:

Երեկոյան ժամը 20-ին Մայր Աթոռի միաբանական սեղանատանը տեղի է ունենում նավակատիքի ավանդական ընթրիք:

Մարտի 27-ին, երկուշաբթի.—Յիշատակ մեռելոց.

Այսօր Մայր տաճարում ս. պատարագ է մատուցում տ. Նշան քնն. Բեյկերյանը:

Ս. պատարագի ավարտին կատարվում է հոգեհանգստյան պաշտոն՝ «վասն համօրէն ննջեցեցոց»:

ԾՆՈՐՀՔ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԳԱՆՈՒՍՏՅԱՆ

ԱՍՏՎԱԾԱԾՆՉԱԿԱՆ ՍՈՒՐԲԵՐ*

Աստված Ադամին կողեն շինեց կինը. իսկ Հիսուսի կողեն հոսած արյունով և ջուրով հաստատվեցավ իր հարսը, եկեղեցին, ինչպես Ծնորհալին կհաստատե. «Այսօր անձատ» երգի վերջին տունին մեջ.

«Կրկնավտակ կողին աղբերքք եկեղեցի իւր հաստատի.

Ջրովն մաքրի, զարիւնն ըմպէ գլորդի ընդ Հօր փառաւորէ»:

Ըստ ս. Գրքի տվյալներուն, Ադամ ապրեցավ 930 տարի:

Հույներ Ադամի հիշատակը կկատարեն Եվայի և գրեթե բոլոր մյուս Ամառահայրերուն հետ իրենց Ծննդյան—դէկտ. 25—տոնի Ամառի կիրակին, որ այդ պատճառով ալ ծանոթ է «Նախահարց կիրակի» անվամբ: Մենք ալ Ադամը կհիշատակենք բոլոր մյուս Նախահարց գլուխը,—առանց Եվայի—Վարդավաթի Բ կիրակիին հաջորդող Եշ. օրը: Իսկ լատինք՝ լոկ Եվայի հետ՝ դէկտ. 19-ին:

2. Արեւ

Արեւ երկրորդ որդին է Ադամի և առաջին զոհը մարդկային չարության. առաջին մարտիրոսը եղբայրական Ամառանձի: Ինչո՞ւ կարգ մը մարդեր չար՝ և ուրիշներ բա-

րի ծնած են, անլուծանելի խորհուրդներեն մեկը մնացած է կյանքին:

Արեւի անվան հիշատակությունը ինքնաբերաբար մեր միտքին կբերե Զան անունը իր երեք եղբոր և սպաննիչին, Կայենին: Ասոնք իրարմե անբաժան են ինչպես ջուրը մարդեն: Կայեն և Արեւ միասնաբար կենդանացնեն թե՛ ամբողջ մարդկությունը հավաքաբար և թե՛ ամեն մեկ անհատը՝ առանձնաբար: Մարդկության մեծ մասը, երեք մասը, միշտ Կայեն եղած է, որ շարունակ կաշխատի սպաննել իր կրտսեր մասը, Արեւը: Պատմությունը վկա է այս ճշմարտության: Մարդկության ամեն մեկ անդամըն ալ իր կարգին ունի իր մեջ մեծ մաս մը Կայենեն և փոքր մաս մը Արեւեն: Մեզմե ամեն մեկիս մեջ ապրող Կայենը կաշխատի սպաննել իր քովն ի վեր խաղաղ ապրող Արեւը, այսինքն մեր բարի ցանկությունները և աստվածապաշտության և եղբայրսիրության մեր ազնիվ տրամադրությունները...: Մեզմե ամեն մեկիս անձնական փորձառությունները և կյանքն ամբողջ կհաստատեն այս իրողությունը:

Տարօրինակ է, որ երկու եղբայրներու միջև ծնունդ առած՝ այս թշնամությունը կսկսի կրոնական արարմունքե մը հետո, Աստուծո ընծա մատուցանելու առթիվ: Արդարև մարդուն իսկական էությունը, իր եղածը, մեջտեղ կուգա պաշտամունքի կամ ընծայաբերության մը ընթացքին: Երկու պարագային ալ կարևորը կամ էականը ոչ

* Ծարունակված «Էջմիածին» ամսագրի 1977 թվականի № 8 է—ԺԱ-ից և 1978 թվականի № 8 է—Ա-ից:

ընձան է, և ոչ ալ՝ պաշտամունքի նյութը: Կարևորը այդ առթիվ ի հայտ բերված ոգին է: Ու պաշտամունքի առեմ մարդ չի կրնար ծածկել իր ներաշխարհը Աստուծո թափանցող հայացքեն: Աստված կոտանն պաշտող կամ ընծայաբեր հոգիին կեղծ կամ անկեղծ՝ ուղիղ կամ ծուռ՝ արդար կամ մեղավոր ըլլալը: Իսկ դիտավորությամբ օծմամբ՝ կամ վատ ու թերի տրամադրություններով լեցված ըլլալը: Այս իրողությունը արդարև մեջտեղ ելավ Ավետարանի Փարիսեցիի և Մաքսափոքի առակին մեջ, երբ անոնք «Տաճար գացին աղոթելու համար»: Այս իրողությունը ի հայտ եկավ Ավետարանի այրիին լուսնայի պատմության մեջ, այդպես եղավ հաս Անանիայի և Սափիրայի միջադեպին մեջ, երբ՝ անոնք թեև այնպես ձևացուցած էին որ իրենց ամբողջ ունեցածը Աստուծո կամ առաքելական եկեղեցիին կընծայեն, սակայն երևան եկավ որ մաս մը վար դրած էին իրենց համար (Գործ. Ե 1—11):

Ու վերջապես այդպես պատահեցավ հաս Աբելի և Կայենի պատարագներու ընթացքին: Երկուքն ալ Աստուծո «Պատարագ»—ընծա—բերին իրենց ունեցածներեն: Կայեն՝ «Երկրի պտուղներեն», իսկ Աբել՝ «իր ոչխարներու անդրանիկներեն և անոնց պարարտներեն»: Ուրեմն քացահայտորեն կհիշվի որ Աբել իր ունեցածին լավագույններեն նվեր բերած է Աստուծո: Իսկ Կայենի համար չէ հիշված այս պարագան: Ուստի «Հայեցաւ Աստուծո ի Հաբէլ և ի պատարագս նորա. և ի Կային և ի զոնս նորա ոչ հայեցաւ»: Ու պատահեցավ անխուսափելին. «Եւ տրտմեցաւ Կային յոյժ...» և սպաննեց իր եղբայրը...: Պաշտամունքի և քարեգործության ընթացքին է, որ ի հայտ կուգա մեր Աբել կամ Կայեն ըլլալը: Մեր աղոթելու և տալու ատեն մեր ունեցած հոգեկան տրամադրությունն է, որ կճշդե մեր իսկական եղածը, ու Աստված այդ է որ կոտանն և ըստ այնմ կընդունի կամ կմերժե մեր պատարագը. Աստվածաշնչական քացատրությամբ՝ «Կրհայի» կամ «չի հայիր» մեզի և մեր պատարագին: Անոր համար զղջացող ստղծանքուն կըսե.

«Եթէ կանեցեալ էիր պատարագս՝ մատուցանէար. հայց դու ընդ ողջակէզս իսկ ոչ հաճեցար».

Ինչո՞ւ. որովհետև.

«Պատարագ Աստուծոյ՝ հոգի խոնարհ. զսիրտ սուրբ և զհոգի խոնարհ Աստուծո ոչ արհամարհէ»:

Աբել «արդար» հոշակվեցավ նույն ինքն մեր Տիրոջ կողմն, իրեն ստաջին օղակը

Հին Կտակարանին արդար հոգիներու երկայն շարքին (Մատթ. ԻԳ 35): Աբել իրականին մեջ ստաջին մարտիրոսն է, և այդ իսկ պատճառով՝ ստաջին սուրբը:

Ան նախատիպարն է բոլոր անոնց, որոնց միակ մեղքն է «արդար» ըլլալը և այդ պատճառով ալ միշտ հալածանքի ենթարկված են: Աբելի խորհուրդին լավագույն մեկնաբանությունը տված է Հովհաննես ստաքյալ իր կարողիկն Ա թուղթին Գ 9—12 համարներուն մեջ:

«Ով որ Աստուծուն ծնած է՝ մեղք չի գործեր. որովհետև անոր սաղմը ստոր մեջ կմնա. չի կրնար մեղանշել, որովհետև Աստուծուն ծնած է: Ասով կատարորշիին իբարան Աստուծո որդիները և սատանայի որդիները: Ով որ արդարություն չի գործեր և իր եղբայրը չի սիրեր՝ Աստուծուն չէ: Այս է պատվիրանը որ լսեցինք սկիզբեն, որ սիրենք զիրար. ոչ մտան Կայենին, որ չարեն ստաջ եկած էր, և սպաննեց իր եղբայրը: Եվ ինչու սպաննեց զայն, որովհետև իր գործերը չար էին. իսկ եղբորը՝ բարին»:

Աբել ստաջին նախատիպն է Քրիստոսի: Նախ հովիվ էր Աբել: Քրիստոս ալ ինքզինքը պիտի կոչեր «Հովիվ բաջ»: Աբել Աստուծո հաճո զոն մը մատուց: Նույնը ավելի անհուն մեծությամբ ըրավ Քրիստոս, իր Անճը զոհելով մարդոց փրկության համար, «Եվ թափելով իր արյունը, որ ավելի խոտուն է քան Աբելի պատարագը» (Եբր. ԺԲ 24): Աբել իր անմեղությամբ և արդարությամբ նախանձր գրգռեց իր եղբոր Կայենին: Նույնպես Քրիստոս իր սուրբ կյանքով իր վրա հրավիրեց նախանձր ըստ մարմնո իր եղբայրներուն, այսինքն հրեից, որոնք ի վերջո սպաննեցին զայն: Իր եղբայրասպանության համար Կայեն դատապարտվեցավ թափառական կյանքի. նույնը պատահեցավ հաս Հիսուսի սպաննիչներուն, ժառանգելու աստիճան «Թափառական հրեա» տիտղոսը:

Մենք և հույնը կհիշատակենք Աբելը՝ Նախահարց հետ. իսկ լատինը՝ հովիս 30-ին:

3. Ս ե թ

Մեք Ադամի երրորդ որդին էր, որ ծնավ Աբելի սպաննությունեն հետո, անոր ձգած պարասը լեցնելու և անոր սահմանված դերը շարունակելու համար: Մեք նախահարցն է կրոնագգաց և արդար հոգիներու, որոնք կյանքի նպատակը տեսան աստվածապաշտության մեջ և Աստուծո իսկ ներշնչումով և ստաջնորդությամբ, այսպես բուն, վերագտան կրոնը, Աստուծո հա-

վիտենական կյանքին հաղորդ դառնալու համար: Իսկ Կալեն եղավ նախահայրը աշխարհասեր մարդկության, որոնք ստեղծեցին քաղաքակրթությունը, երկրավոր կյանքը ավելի լավ վայելելու համար: Սեթ ապրեցավ 912 տարի:

Մենք և հույնը կտոնենք Նախահայր հատ: Լատինը՝ չունին:

4. Ե ն ո վ ս

Ենովս որդին էր Սեթի. իր օրով կամ իր մով իրականապես սկսավ այն ինչ որ վերև վերագրեցինք իր հորը: Իր մասին ըսված է. «Նա լուսացավ կոչել զանուն Տեառն Աստուծոյ»: Կամ, ըստ եբրայական բնագրին. «Այն ատեն սկսվեցավ Տիրոջ անուն կանչելը»: Երկուքն ալ մույն իմաստը ունին: Ադամին անկումեն և Աստուծո ինտ սիրո կապին խզումեն հետո, իր այս թուռանը մեջ հանկարծ «հույսը ծագեցավ», որ կրնա «Տիրոջ անունը կանչել» և վերահաստատել խզված հարաբերությունը. այս պատճառով արժանի եղավ Ենովս սուրբերու կարգին անցնելու:

Ենովս ապրեցավ 905 տարի: Հույնը կտոնեն: Լատինը՝ չեն տոներ:

5. Ե ն ո վ ք

Ենովք յոթներորդ սերունդն է Ադամին: Նախահայրերուն մեջ նշանավոր է երեք կետերու մեջ. ա) Ամենեն կարճ ապրողը եղավ—365 տարի միայն. բ) Ամենեն երկարակյաց նախահոր հայր եղավ—Մսթուսաղային որ ապրեցով 969 տարի: Սակայն կարևորագույնը և զինքը բացառիկ սուրբ մը կացուցանողը երրորդ պարագան է: Ենովքի մասին թեև շատ կարճ՝ բայց շատ հետաքրքրական ու հատկանշական ծանոթություն մը տրված է ս. Գրքին մեջ: Մյուս բոլոր նախահայրերու վախճանին համար հատուկ բանաձև մը կա, որ գրեթե մույնություն կրկնվի ամենքին համար, այսինքն, այս անուն նախահոր բոլոր օրերը այսչափ տարի եղավ, որ «ՄԵՆՈՎ»: Ենովք միակն է ասոնց մեջ, որուն համար այս վերջին բանաձևը չէ կրկնված, այլ ըսված է. «Եվ հաճո եղավ Ենովք Աստուծո, և ոչ մեկտեղ կգտնվեր որովհետև Աստված ՎԵՐԱՓՈՒՆԵՑ զայն» (Ծննդ. Ե 24): Յոթանասնից բնագրին և մեր գրաքար Աստվածաշունչին «Հաճոյ եղէ Աստուծոյ» թարգմանության դիմաց եբրայական բնագիրը ունի. «Եվ Ենովք Աստուծո հետ քալեց» բացատրությունը: Երկուքն ալ մույն իմաստը ունին. Յոթանասնից՝ և հետևաբար լ'եր ս. Գրքին ասությունը իմաստի

թարգմանությունն է եբրայական պատկերավոր բացատրության. որովհետև ով որ «Աստուծո հետ կքալե», Անոր «հաճո կըլա»:

Աստվածաշունչի այս հատկանշական ծանոթության լույսին տակ՝ հանկարծ Ենովք կբարձրանա իր շուրջը տարածվող հարթությունեն վերածվելու համար Աստվածաշունչի սրբազան դեմքերու լեռնաշղթային առաջին բարձունքին: Իր մասին ըսված այս կարճ ու կտրուկ հավաստումը սակայն իր ետին ունի անհուն խորություն մը, զոր բացատրելու կամ ներկայացնելու ոչ մեկ ճիգ կընէ Աստվածաշունչի ներշնչյալ հեղինակը. «Ենովք Աստուծո հետ քալեց»: Կզգա՞նք արդյոք պարզության հետ գեղեցկությունը և վեհությունը մարդկային սովորական կյանքե առնված այս բացատրության: Պատկերը կառնվի ճամբորդական կյանքեն. երկու հոգի միասին կքալեն, մույն ճամբայեն ու կերթան մույն նպատակին: Բարեկամներ են անոնք իրարու: Ծամբան կքակվի կծիկը բարեկամական զրույցի, որ քալվածքի հոգևությունը զգացնել չի տար: Սրտաբուխ է խոսակցությունը, և ապահով է ճամբորդությունը ընդդեմ գողի և գազանի, որովհետև երկու հոգի են: Եթե երբեմն լույսուն անգամ տիրե, իրարու հետ եղած ըլլալու ներքին գոհունակությունը երգի մը հանգույն կհանկերգե իրենց մեջ: Ջուրի մը եզերքին կբանան իրենց ճամբու պաշարին ծրարը և սրտովին կվայելեն զայն բնության ծոցին մեջ, ծառի մը շուքին տակ ու կըմպեն մաքուր և պաղուկ ջուրը, որ դեռ չէր ապականված մարդկային արտադրությանց պղծություններեն: Իսկ եթե այս ճամբորդությունը հոր և որդիի միջև է, այն ատեն ան կհագնի երանության իր գեղեցկագույն պատմուճանը: Սեթն է որ կսավառնի իրենց վերև և կպարտեք զանոնք. երջանիկ են միասին քալած ըլլալուն համար. տղան որքան շատ հարցումներ ունի իր հորը ուղղելիք, և հայրը որքան սրտի քավարարությամբ կբացատրե անոր... Այսպես «Քալեց Ենովք Աստուծո հետ»: Մենք թերևս մեր ժամանակներու մեջ պիտի ըսնինք. «Ենովք քալ պահեց Աստուծո հետ», այսինքն ապրեցավ Աստուծո կամքին համաձայն, հավատարիմ եղավ Անոր, անխաղճի հաղորդության մեջ պահեց ինքզինքը Աստուծո հետ արդթքով և պարզ խոկումով: Աստուծո ներկայությունը շարունակ զգաց իր կյանքի բոլոր օրերուն մեջ: Կպատմվի որ փոքրիկ աղջիկ մը քա ձևվով ներկայացուցած է Ենովքի վախճանը, ճամբա ելնելով «Եվ Ենովք Աստուծո հետ քալեց» բացատրությունեն: «Ենովք և Աստ-

ված իրարու բարեկամներ էին. հաճախ երկար պտույտներ կրենին միասին: Որ մը այնքան հեռացան Ենոյքի տունեն, որ մուրը կոխեց: Այն ատեն Աստված ըսավ. Ենոյք, շատ հոգնած պիտի ըլլաս, իմ տունս մոտ է, այսօր իմ տունս մնացիր: Ու Աստված զայն իր տունը տարավ: Այնքան գեղեցիկ էր Աստուծո տունը և այնքան բարի և ընկերական էին տան բնակիչները—հրեշտակները—ու մանավանդ այնքան ցանկալի և հաճելի էր Աստուծո ընկերացությունը, որ Ենոյք իր տունը մոռցավ և Աստուծո տունը կմնա մինչև այսօր»:

Ոչ մեկ բացատրական այնքան գեղեցկորեն պիտի կրնար մեկնաբանել Ենոյքի կյանքի վախճանին խորհուրդը բան այս մանկական նկարագրականը:

«Ոչ մեկ տեղ կարելի եղավ գտնել Ենոյքը, որովհետև Աստված իր քով առավ զայն»: Աստվածաշնչական այս հավաստումը կտրվեցնե մեզի այն կրոնական հիմնական նշանաբանները, թե ով որ «Աստուծո հետ կրպե», Անոր «հաճո» կըլլա: Եվ ով որ Աստուծո «հաճո կըլլա», Անոր քով «կփոխադրվի». վասնզի երկրի վրա արդեն վարժված է Աստուծո հետ ըլլալու. արտով կապված է Անոր, ու Աստված ալ սիրով հակած է անոր, որով հետ «փոխման» ևս անբաժան կմնան իրարմէ: Անմահության առաջին բացահայտ թելադրանքը և ուսուցումը կա Ենոյքի վախճանի մասին ըսված այս կարճ խոսքին մէջ:

Առ հասարակ այնպէս ընդունված է, որ Հին Կտակարանի մէջ անմահության գաղափարը չկա, կամ շատ աղոտ ու անորոշ կերպով գոյություն ունի. մասամբ մը ճշմարիտ ըլլալով հանդերձ նման տեսություն մը, եթե փորձենք սակայն հավաքել անմահության մասին եղած նշումները Հին Կտակարանի մէջ, ավելի բան քալարար պիտի ըլլաին անոնք, հասկնալ ու համոզվիլ ուզողին համար, թե կա արդարև հանդերձալ կյանքի ըմբռնումը նաև Հին Կտակարանի մէջ: Ու այս նշումներուն ամենէն բացահայտը և առաջինը Ենոյքի պատմությունն է:

Աստվածաշունչի մէջ ուրիշ մեկի մը համար ևս ըսված է որ Աստված զայն «երկինք վերցուց» առանց ֆիզիքական մահիւն. ԵՂՄԱՆ է անկա, որուն պիտի անդրադառնանք իր կարգին: Ասանց է ակնարկությունը մեր եկեղեցիի ծանոթ շարականին մէջ.

«Ի վերինն Երուսաղէմ, ի բնակարանս
հրեշտակաց.
Որ ԵՆՈՎՔ և ԵՂՄԱՆ կան ծերացեալ
աղանակեալ.
Ի դրախտին Եղեմական՝ պայծառացեալ
արժանապէս...»:

Ենոյք, Ադամն և Աբելն հետո իբրև առաջին նշանավոր դեմքը ս. Գրքին բազմիցս հիշված է մեծ գովաւորով անոր էջերուն մէջ, օրինակ՝ «ԻՄԱՍՏՈՒԹԻՒՆ ՍԻՐԱՔԱՅ» գրքին մէջ ըսված իր մասին.

«Ենոյք հաճուցալ Աստուծո և վերափոխվեցալ դրախտ, որպէսզի ապաշխարանքի օրինակ մը ըլլա զալիք սերունդներուն» (ԽԴ 16):

«Երկրածիններէն ոչ որ կհավասարի Ենոյքի, որովհետև ան երկինք հափշտակվեցալ» (ԽԹ 16):

Իսկ Նոր Կտակարանի ՀՈՒՌԱՅԻ կաթողիկէ թուղթին մէջ Ենոյք ներկայացված է իբրև մարգարէ, որ պատգամներ կուտա ընդդէմ ամբարիշտներուն և կհախառնէ Տիրոջ երկրորդ գալուստը դատաստանի համար (14—16 համարները):

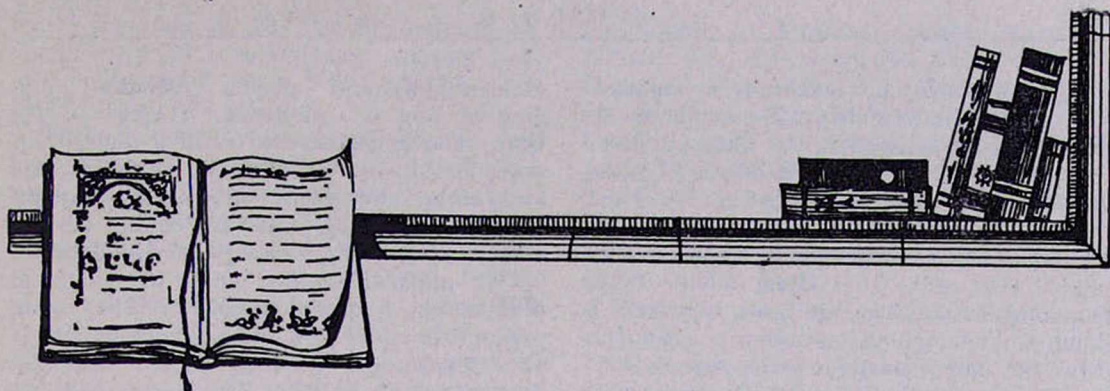
Երբայեցվոց թուղթի ներշնչալ հեղինակը հավատքի հերոսներուն մէջ կդասէ զայն. «Հավատքով Ենոյք, երկինք փոխադրվեցալ, առանց մահ ճաշակելու... և նախ քան փոխադրվիլը հաստատվեցալ որ Աստուծո հաճո էր. քայց առանց հավատքի անկարելի է հաճո ըլլալ, այլ այն որ Աստուծո կմոտենա պարտի հավատալ, որ Աստված ևս, և թե՛ խնդրողներուն պարգևատու կըլլա» (ԺԱ 5—6):

Ուրեմն հիմնական գաղտնիքը Ենոյքի երկինք փոխադրվելուն՝ Աստուծո վրա ամուր հավատք ունենալն էր. վասնզի առանց ուժեղ և կենդանի հավատքի անկարելի է հաճո ըլլալ Աստուծո, որ կրոնական կյանքին գեղազույն նպատակն է, որուն հասած էր Ենոյք, առաջին անգամ ըլլալով, որուն համար երկինք փոխադրվեցալ մարմինով:

Մենք և հույներ Նախահարց հետ կտունենք Ենոյքը. իսկ լատինք՝ դեկ. 20-ին:

(Շարունակելի)

(«Աստվածաշնչական սուրբեր», Իսթանպուլ, 1977, էջ 36—42)

ՎԱՐԱԳ ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ

ԱՍՏՎԱԾԱԾՆՉԻ ՀԱՅԵՐԵՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅԱՆ ԼԵԶՈՒՆ ԵՎ ՈՃԸ*

Սպասաւորութիւն հարկանել (ծառայել),
Հարին սպասաւորութիւն անցուցանելոյ
գարքայ (Բ Թագ. ԺԺ, 18): Յարտասուս
հարկանել. ի գութ յարտասուս... հարկանել
(Գ Մակ. 2. 16) և այլն: Իսկ եթէ սրանց
վրա ավելացնենք նաև կրավորակերպի
նշանակությունը, ապա պարզ կ'իմնի, թե
հենց առաջին իսկ գրական բեմելին ինչ-
պիսի իմաստային բեռնավածությամբ էր
փայլում մեր լեզուն, որ մեզ է հասցրել
Աստվածաշունչը. Յոյժ հարեալ էր ի դըս-
տերն Յակոբայ (սիրահարված էր. Ծմն.
ԼԴ, 19): Զագահութեան հարկանել (տրվել
ազահութեան). Որ ունին սիրտ հարեալ
զագահութեան (Բ Պետ. Բ, 14): Զեռք տալ,
դիպել, վատություն անել. Ամենայն, որ
հարկանիցի ընդ այդ կամ ընդ կին դորա,
սահու պարտական լիցի (Ծմն. ԻԶ, 11): Ա-
ռընչակցել, առնչվել, հարաբերակցվել. Ա-
մենայն, որ հարկանիցի ընդ նա (դաշտա-
նով կնոջ), պիղծ լիցի (Ղևտ. ԺԵ, 19): Եւ
կենդանիքն, որ ոչ էին մեռեալ, հարան
յերաստանս իրեանց. վարակվեցին թան-
չով (Ա Թագ. Ե, 12): Մոտենալ կպչել,
դիպել. Քանզի անջրպետութիւն ետ տանն
շուրջանակի արտաքուստ կողմանէ տանն,
զի մի հարկանիցին ընդ որմս տանն (Գ
Թագ. 2, 6): Աճել, բուսնել. Հարան յիս
փուշք (Սաղմ. ԼԱ, 4): Քաղվել: Հարաւ
որպէս խոտ, ցամաքեցաւ սիրտ իմ (Սաղմ.

ԾԱ, 5): Բռնվել, ընկնել, ցանցվել. Որպէս
թռչունք որսացեալք ի ծողակս, նոյնպէս
հարկանին յորագայթս որդիք մարդկան
(Ժող. Թ, 12): Հարան շլացութեամբ (կու-
րացան. Իմաստ. ԺԺ, 16): Ի վերայ գորու-
թեան հարկանել (Ունեցվածքը կողոպտել).
եւ մի ի վերայ հարկանիցիս գորութեան նո-
ցա յաւոր կորստեան նոցա (Աբդ. 13):

Իմաստային հարստությամբ և հետաքրք-
րական զանազանությամբ են հանդես
գալիս ածել և բերել բայերը: Ածել բայի
հիմնական նշանակությունն է առաջնորդե-
լով բերել, հետը քալեցնելով բերել. օրի-
նակ՝ Եւ կոչէին արտաքս Զողովտ և ասէին
ցնա.—Ո՞ր են արքն, որ մտին առ քեզ
գիշերի, ած գնոսա առ մեզ (Ծմնդ. ԺԺ,
5): Մյուս կարևոր նշանակությունը, որ մոտ
է նախորդին և հավասար է նրան իր կի-
րառության չափով, Քշել բերել-ն է, առաջը
գցելով վարել բերելն է. օրինակ՝ եւ Մով-
սէս ած գիաշինսն յանապատ (Ելք Գ, 1):
Առաջացնելով վրա բերել, առաջ բերել,
գոյացնել: Ածից եւ անձրն ի վերայ երկրի
(Ծմն. Է, 4): Ահա և ածից ջրհեղեղ ջրոյ
(նույն տեղում, 2, 17): Ածել մեղս (մեղքի
տակ գցել). Միթէ մեղա՞ք ինչ քեզ, զի ա-
ծեր ի վերայ իմ և ի վերայ թագաւորու-
թեան իմոյ մեղս մեծամեծս (նույն տեղում,
Ի, 9): Ածել անգիտութիւն (անգիտության
մեջ դնել). Սակաիկ մէս ևս մտեալ էր ու-
րումն յագգէ իմմէ առ կին քո, և ածէիր ի
վերայ մեր անգիտութիւն (նույն տեղում,
ԻԶ, 10): Ածել անձս (անեծք բերել). եւ

* Ծարուակված «Էջմիածին» ամսագրի 1977
թվականի № ԺԱ-ից և 1978 թվականի № Ա-ից:

ածիցեմ ի վերայ իմ **անէծս** և ոչ օրհնութիւն (նոյն տեղում, ԻԷ, 12): Հարուած ածել (հարված հասցնել). Այլ մնա եւ հարուածս ածից ի վերայ փարաւոնի և ի վերայ եգիպտոսի (Ելք ԺԱ, 1), **Լցնել**. Չի մտին երիվարք փարաւոնի կառօք և հեծելովք նորա ի ծով, և ած ի վերայ նոցա **զգորս** ծովուն (Ելք ԺԱ, 19): **Ախտ ածել** (ցալ տարածել). Չամենայն զախտն, զոր ածի ի վերայ եգիպտացոցն, ոչ ածից ի վերայ քո (Ելք ԺԵ, 26): **Կապել**, փաթաթել. եւ ածցես նոցա կամարս Անարոնի և որդոց նոցա և ածցես նոցա ապարօշս (Ելք ԻԹ, 9): Անօրէնութիւն ածել (անօրէնութեան մեջ գցել) Ածէ զանօրէնութիւնս հարց յորդիս և յորդոց յորդիս (Ելք ԼԴ, 7): **Դողումն ածել** (տարաւի գցել). Ածից դողումն ի սիրտս նոցա (Ղևտ. ԻԶ, 36): **Յաւարի ածել** (ալիարել). Եւ եղև աւելորդ աւարին, զոր ածին յաւարի արքն պատերազմօղք քչխարաց վեց հարկեր հազար... (Թիւք ԼԱ, 32): **Ի վերայ ածել** (հանել. վեր կացնել, դուրս բերել). Ածցէ ի վերայ քո ազգ ի հեռաստանէ ի ծագաց երկրի (Բ. Օրէնք ԻԸ, 49): **Բան ածել** (խոսել). Նոյնպէս ածցէ տէր ի վերայ ձեր զամենայն բանս չարս (Յեսու ԻԳ, 15): Ցաւս և աշխատութիւնս ի վերայ ածել (ցալ ու տառապանք թափել). Եւ ցաւս և աշխատութիւնս ածէ թերախոյ ի վերայ (Ա. Թագ. ԺԵ, 23): **Ստուերածս ածել** ի վերայ աշաց (մթնեցնել). Ածիցէ ստուերածս ի վերայ աշաց մերոց (Բ. Թագ. Ի, 6): **Չարիս ածել ի վերայ ուրումն** (մեկին չարիքներ հասցնել). Ահա եւ ածից ի վերայ քո չարիս (Գ. Թագ. ԻԱ, 21): **Չուր ածել** (ջրմուղով ջուր բերել). Եւ ած ջուր ի բաղարն (Գ. Թագ. Ի, 20): **Ի կատարումն ածել** (գլուխ բերել) ի կատարումն ածել զպատրաստութիւն տան քո (Ա. Մնաց. ԻԹ, 19): **Ածել ի հարկատու** (վերածել հարկատուի). **Ած** զնոսա Սողոմոն ի հարկատուս (Բ. Մնաց. Ը, 8): **Ջերդումն ածել ի վերայ ուրումն** (մեկին Երդվեցնել, մեկի վրա երդում դնել), **Ած** ի վերայ մեր **զերդումն** (Յուդիթ Ը, 28): **Բարկութիւն ածել** (բարկանայ): Աստուած... ոչ ածէ զբարկութիւն իր զօրհանապազ (Սաղմ. Է, 12): **Ի լոյս ածել** (Երևան բերել). **Ի լոյս ածէր** անարատ պահել (Գ. Մակ. Զ, 3): **Լեզու ածել** (խոսել). Եղին լերկին գրեթանս իրեանց և զլեզուս իրեանց ածէին զերկրս (Սաղմ. ԶԲ, 9): **Ջրօսան ածել** ի վերայ ուրումն. Չամենայն զրօսանս քո ածէր ի վերայ իմ (Սաղմ. ԶԷ, 8): **Ակն ածել**. (Որ ակն ածէ գերեսս, եւ ածից զապիսն ի բշկութիւն (Երեմ. ԼԳ, 6). **Ածել զգլխով** (գլուխը խոզել). Եւ դու որի մարդոյ, առ քեզ տասեր խամաւոր, քան զսրբիչ վարսավիրայից.

առանալցես զայն քեզ և **ածիցես** զայն զգլխով քով և զօտուօք (Եզեկ. Դ. 1): **Սուր ածել ի վերայ**. Եւ ածես ի վերայ ձեր սուր (Եզեկ. Զ, 3): Այսպէս **հաւ՛ ժամանակ ածել**, **սով ածել**, **շունչ ածել**, **մայմին ածել**, **ձեռն ածել**, **ապտակ ածել**, **անձրի ածել**, **ցանգ ածել**, **ապաշխարութիւն ածել**:

Իսկ բերել համանիշ բայք, որ կրկնակի անգամ քիչ է զործածված (458/214) ածել բայից, առաջին նշանակությունն է վերցրած մոտեցնել, բերում բերել, **մարմնի վրա առած մոտեցնել**. Բեր մատո ինձ, գի կերայց (Մենդ. ԻԷ, 4): Թուրեմ... եգիս խնձոր... Եւ երբ զայն առ Լիա մայր իր (Մենդ. Լ, 14): Բերի՛ց ջուր յաւանդ զոտս նորա (Մենդ. ԽԴ, 24): **Ջրոց բերել**. Բերաք նմա զրոց քստ մօաց նորա (Յեսու. ԺԴ, 7): Բանս բերել. Եւ զբանս նորա էին, որ բերէին առ իս (Նէեմի Զ, 19): Աւետիս բերել, Օրհնութիւն բերել, համարձակութիւն բերել, (Սերմն) բերել ընդ միոյ երեսուն (Մարկ. Դ, 8): Երկիրն ինքնին բերէ զպրտող (Մարկ. Դ, 28): **Օգոտ բերել**, **յառաջ բերել**:

Ածել և բերել համանիշ բայերը որոշակի զանազանվում են թե հիմնական և թե փոխաբերական նշանակություններով, (մասնավոր դարձվածաբանական կառուցներով): **Բերել** բայը, որ կրելով բերել է նշանակում, երբեմն կիրառվում է **բառնայ բերել** զուգադրությամբ (բերէին անդամալոծ մի բարձնայ (Մարկ. Բ 3): Իսկ **ածել** բայը առանց որևէ շեղումի նշանակում է բշկով բերել, **բայեցնելով բերել**, բայց ոչ մի անգամ չի նշանակում **վերցրած բերել**: Ավելի բան 450 զործածությունից միայն մի կասկածելի կիրառություն ունի, օրինակ՝ Եւ յաւորն ուրերորդի ւսցէ երկուս տատրակս կամ երկուս ձագս աղսանեաց առ բամանայն ի դուռն խորանին վկայութեան (Թիւք. Զ, 10):

Ածել բայը անհամեմատ հարուստ է իր բազմազան կիրառություններով, իմաստային լայն դաշտերով և դարձվածաբանական կառուցներով:

Համանիշները ոչ միայն զանազանվում են իրենց նրբերանգներով. դրանք ունեն հաւ մի հիմնական զանազանություն, որ դրանց յուրահատուկ անկախություն է շնորհում, այսպէս՝ **Խօսք** բառի բուն նշանակությունը զործողությունն արտահայտելն է. **խօսք** զործողության գոյական է. Դադարեաց ինքն ի խօսից իրոց (Ելք ԼԱ, 18): Իբրև լեռաց ի խօսիցն (Ղուկ. Ե, 4): Իսկ **բան** բառը, որ **խոսք** է նշանակում, ունի անկախ գոյականական նշանակություն առանց զործողական իմաստի. օրինակ՝ Եւ մեկնեաց նմա Սողոմոն զամենայն բանս

նորա (Գ թագ. Ժ, 3): Այս հիմնական գաճազանությունն է պատճառը, որ բան բաժնի կիրառված է մոտ 900 անգամ, իսկ խոսք միայն 36 անգամ:

Գիշեր և **ցայգ** բառերը համանիշ են, սակայն **ցայգ** ոչ մի գոյականային գործածություն չունի, միայն կիրառվում է մակբայաբար, իսկ **գիշեր** և գոյական է և մակբայ. նստիցիք զեօթ օր՝ զցայգ և զցերեկ (Ղևտ. Ը, 35): Ջիսարան կոչեաց **գիշեր** (Ծննդ. Ա, 5): Կիրառության հաճախականությունը երկու բառի անհամեմատելի են. **գիշեր** կիրառված է ավելի քան 250, իսկ **ցայգ** 35 անգամ: Այդպես էլ **կրակ** և **հուր** բառերը. ինչպես երևում է **կրակ**-ը ժողովրդականացական է, իսկ **հուր**-ը գրական, սակայն որոշակի է նաև սրանց համանիշային գաճազանությունը. **կրակ** ավելի նշանակում է առանց բոցի **հուր**, իսկ **հուր**-ը բոցով կրակ է. օրինակ՝ Առցես դու աճիմախսուն կրակ (Տոմար. Զ, 18): Եւ երևեցաւ նմա հրեշտակ տեսուն բոցով հրոյ ի միջոյ մորենոյ. և տեսանէր զի մորենին վատեալ էր հրով, և ոչ այրէր մորենին (Ելք Գ, 2): Եւ ընթանայր հուր ընդ Երկիրն (Ելք Թ, 23): Սրանք ևս իրենց հաճախականությամբ անհամեմատելի են. մինչդեռ **կրակ** բառը 8 կիրառություն ունի, իսկ **հուր**-ը ավելի քան 450 հաճախականությամբ է հանդես գալիս:

Համանիշները հետաքրքրական լեզվական հատկանիշներ են հանդես բերում. այն համանիշները, որոնց հաճախականությունը սակավ է, դարձվածքային եզրերով քիչ են հանդես գալիս, կամ բնավ չեն դառնում այդպիսի եզրեր. բառաբարդության մեջ իբրև բաղադրիչներ նույնպիսի վիճակ ունեն և ածանցումներն ու արմատական այլևայլ ձևերը նույնպես քիչ են.

Օրինակ՝ **կրակ** բառը մի անգամ ունի **կրակաբեր**, 4 անգամ **կրակարան** և մեկ անգամ **կրակետոյ** և ոչ մի դարձվածքային ձև չունի: Հուր բառը կազմում է դարձվածքներ. **հուր ելանել**, **հուր դնել**, **հուր անկանել**, **հրոյ տալ**, **հուր արկանել**, ի **հուր մատնել**, **հրով դատել**, **հուր ուտել**, **հուր գանձել**, **հուր հարկանել**, ի **հուր փորձիր ոսկի**, **հրոյ ճարակ տալ** և այլն: Իսկ իբրև բարդության բաղադրիչ **հուր**-ից ունենք հրայրեաց, հրաշէկ, հրաշունչ, հրատ, հրացան, հրդեհ, հրդեհել, հրեղէն, հրկէզ, հրկէզ առնել, հրկիզել, հրձիգ, հրձիգ առնել, կապակցությունների մեջ:

Հետաքրքրական գաճազանություններ են դրսևորում **կտրել** և **հատանել** համանիշները: **Կտրել** բայը հաճախված է ընդամենը քսան անգամ. բուն նշանակությունն է խուզել ու նաև հատել (Ահա սկեսարայր

քո ելանէ ի Թամնա կտրել զխաշինս (Ծննդ. ԼԸ, 13): Կտրեցին զձեռս և զոտս նոցա (Բ թագ. Դ, 12): Այս բայը ունի միայն մի արմատական կիրառություն ևս **կտորք** ձևով, որ նշանակում է **ոչխարի խուռ**: Մինչդեռ **հատանել** բայը հաճախված է ավելի քան 60 անգամ, ունի բազմազան նշանակություններ, դարձվածքային միավորներ և բառակազմական ճյուղավորված ցանց:

Հատանել բայի առաջին նշանակությունն է մի սուր բանով կտրել.

Եւ հատի գտտուն հանդերձի քոյ (Ա թագ. ԻԴ, 12): Զլեզուն հրամայեաց զանօրէն Նիկանովայ **հատանել** (Բ Մակ. ԺԵ, 23):

2-րդ նշանակությունն է **սպառել**, վերջացնել. Զպտող կալոյ քոյ և հնձանի մի **հատանիցես** (Ելք ԻԲ, 29): 3-րդ նշանակությունն է **պակասեցնել**, **զեղչել**: Եւ զսակ զաղիսարկին որպէս գործէին հանապազ, արկէք ի վերայ նոցա. մի **հատանիցէք** ինչ անտի (Ելք Ե, 8): **Հատանել** փոքր ինչ ի գնոյ անտի նորա (Ղևտ. ԻԷ, 18): 4-րդ կոտորած անել, ջարդ տալ: Հատին երեք զօրավարք զբանակն այլազգեաց (Բ թագ. Ի Գ, 16): 5-րդ կրճատել. Մի **հատանիցես** ինչ ի բանիցդ (Եր. ԻԶ. 2): 5-րդ **ճեղքելով ճանապարհ բանալ**. Արքայն Մովսարայ... առ ընդ իւր ելթն հարերս այր սուներսմիզս հատանել երթաչ առ արքայն Եղովմայ և ոչ կարացին (Դ թագ. Գ, 26): 6-րդ **Դադարեցնել**. Եհատ Աստուած զամենայն արտօսր յաչաց նոցա (Յայտ. Է, 17): 7-րդ. **Զրկել**, չտալ. ջուր ծարաւեաց ոչ արբուցեր, այլն զհաց քաղցելոց հատեր (Տոմար. ԻԲ, 7): Եւ հատցէ Աստուած զբաժին նորա ի ծառոյն կենաց և քաղաքէն սրբոյ (Յայտ. ԻԲ, 19): 8-րդ. **Քաղել**. Եւ անուանեցին զանուն տեղոյն Զոր ողկուզոյ, վասն ողկուզին, զոր հատին անտի որդիքն Իսրայելի (Թիւք ԺԳ, 25): 9-րդ. անցնել, զծել. Եւ **հատանէ** սահմանն ի թիկանց Ակկարոնի ընդ հիւսիսի (Յեւ. ԺԵ, 10): 10-րդ. Կտոցել, կանգնեցնել. Եւ եկն յԵրուսաղէմ և եհատ զայարիսայն Երուսաղէմի ի դրանէ Եփրեմի մինչև ցողուն Անկեանցն (Դ թագ. ԺԴ, 13): 11-րդ. **Ավարտել**. եղև ոգի իմ առ յինէն իբրև ոստայն սատարաց մերձ ի հատանել (Եւ. ԼԸ, 12): 12-րդ. **Վէտս հատանել** (ցտել), ի մարմինս իրեանց վէտս մի հատանիցես (Ղևտ. ԻԱ, 5): 13-րդ. **Գին հատանել** (զին կտրել, զին դնել). **Հատցէ** նմա քահանայն զին (Ղևտ. ԻԷ, 8): 14-րդ. **Պղինձ հատանել** (հանքից պղինձ հանել). ի լերանց նորա **հատանիցես պղինձ** (Բ Օրենք Ը, 9): 15-րդ. **Գլուխ հատանել** (զխատել). Եհատ զգլուխըն Աղեքսանդր (Ա Մակ. ԺԱ, 17): 16-րդ.

հատանել. Հատանել քարին կոխածոյս (Ա Մնաց. ԻԲ, 2): Վեմ հատանել (քար կտրել). Իբրև զմորս, որ հատանել զվեմ (Երեւ. ԻԴ, 29): Բոց հատանել (բոց հանել). Չայն տեսան հատանել զբոց ի հրոյ (Սաղմ. ԻԸ, 7): Յոյս հատանել (հույսը կտրել). Եհստ իբրև զմատ զյոյս իմ (Յովք. ԺԹ, 10):

Այսքան հարուստ առումների ու դարձվածքային միավորների հետ հատանել, բայց ունի նաև բառարարդման և այլ ձևերով գործածության ցանց, ինչպես՝ հատ (հատ ցորենոյ), հատավաճառ, հատուցանել, հատուցանող, հատուցիչ, հատուցումն, հատանիլ, հատուցանիլ:

Քար բառը ընդհանուր է, իսկ վեմ-ը գրական. սրանց համանիշային զանազանությունը նույնպես իրական փաստ է: Միևնույն վեմ նշանակում է ժայռ և քարի խոշոր կտոր, փոխաբերաբար ապակեն, հենարան: Ինչպես՝ Եւ դուք յարեալք ի վերայ տան հօր իմոյ այսօր և կոտորեցէք զորդիս նորա արս Եւթանասուն ի վերայ վիմի միոյ (Դատ. Թ. 18): Բերին վեմ մի և եղին ի վերայ գրոյն (Դան. 2, 17): Տէր վեմ իմ և ամրութիւն իմ (Բ Թագ. ԻԲ, 2): Մի երկու անգամ կիրառված է նաև նետաքար նշանակությամբ. Քարկոծեցեն զքեզ վիմօք (Եզե. ԺԶ, 40):

Իսկ քար բառի առաջին նշանակությունը քարանդուր-ն է: Եւ ծառայեցես անդ աստուծոց օտարաց փայտից և քարանց (Բ Օրէն. ԻԸ, 64): 2-րդ նշանակությունն է նետաքար, որ ամենից շատ է կիրառված. քարակոծեցին զնոսա քարամբք (նույն տեղում, ԻԲ, 24): 3-րդ նշանակությունն է մեծ քարաբեկոր. Քարինք որսոց նորա յատուկին (Առակ. ԻԴ, 31): 4-րդ իմաստն է թանկագին քար. Եւ էր ի նմա լուսատուրութիւն նմանեալ ակունց պատուականաց քար յառպիս աստուածեսակ և կենդանի (Յայտ. ԻԱ, 11):

Բայց այս վերջինը իբրև ընդհանուր ժողովրդական բառ ունի բազմաթիվ ածանցումներ ու բարդումներ. օրինակ՝ քարածայռ, քարալից, քարածերայ, քարակոխ, քարահատ, քարածիգ, քարայտասկ, քարանայ, քարանձաւ, քարեղէն, քարընդոտնել, քարընկէց, քարընկէցութիւն, քարկոծ, քարկոծել, քարկոտ, քարկոխ: Միևնույն վեմ բառը միայն մի բարդություն ունի՝ վիմ արգել:

Քար բառը նաև ունի մի քանի դարձվածքային կապակցություններ. քարինքն աղաղակեն եթէ դոքա լուսեցեն, քարինքն աղաղակեցեն (Ղուկ. ԺԹ, 41): Քարինք պատուականք (Պատկ. Ի քարէ պատուականէ. Սաղմ. փ, 4): Ոչ մնացել քար ի

քարի վերայ: Դենլ քար ի վերայ քարի: Քար զարթակդութեան: Քար հատանել:

Վեմ բառով ունենք միայն վեմ զայթակդութեան: Սակայն այս երկու համանիշները հաճախականության կողմից իրար չեն գիշում:

Վեմ-ը կիրառված է 160 անգամ, քար-ը՝ 152:

Հետաքրքրական է տիւ և ցերեկ բառերի համանիշությունը ևս: Ամենից առաջ նշենք, որ ցերեկ բառի հաճախականությունը սակաւ է՝ ընդամենը 20, միևնույն տիւ գործածված է 110 անգամ: Ցերեկ բառը գոյականի կիրառությունն բնավ չունի, միայն մակբայաբար է գործածվում և այն էլ առանց որևէ հոլովման, միայն հայցականի ձևով առանց զ-ի կամ գ-ով, օրինակ՝ Եւ Աստուած առաջնորդէր նոցա ցերեկ սեամք ամպոց (Ելք. ԺԳ, 21): Չցայգ և զցերեկ ցանկացեալ նմ տեսանել զքեզ (Բ Տիմ. Ա, 3): Տիւ բառը հանդես է գալիս և՛ գոյականաբար, և՛ մակբայորեն. կոչեաց Աստուած զյոյսն տիւ (Մննդ. Ա, 5): Եւ եղև ետ քառասուն տուրնցեան և քառասուն գիշերոյ ետ ինձ տէր զերկուս տախտակսն (Բ Օրէնք, Թ, 11): Եւ ես կացի ի յերիմն զքառասուն տիւ և զքառասուն գիշեր (Բ Օրէնք Ժ, 10): Պահէին զյոյսն ի տուէ և ի գիշերի (Գործք Թ, 24):

Տիւ բառը հոլովված է հայցական, սեռական, տրական, բացառական հոլովներով. հին բացառականը՝ ի տուէ ներգոյականի, ավելի միշտ մակբայի նշանակություն ունի: Խաարեացի յերկրի լոյս ի տուէ (Ամովս. Ը, 9): Ի տուրնցեան մինչև ի գիշեր մատնեցալ (Ես, ԼԸ, 13): Անկեալ կան ի տօթի տուրնցեան (Բարութ Բ, 25): Ի գիշերի իբրև ի տուրնցեան կայ (Սիրար ԼԸ, 28): Երկու բառն էլ որևէ նյութալիորում չեն տալիս, միայն տիւ բառը հին դարձվածքային մի գեղեցիկ միավոր ունի՝ ի տուէ և ի գիշերի (գիշեր-ցերեկ). Խորհեացի նա ի տուէ և ի գիշերի (Սաղմ. Ա, 2):

Հարուստ համանիշային զանազանություններ, բառակազմական ու դարձվածային միավորներ են կազմում նաև գործել, կատարել, շինել և առնել բայերը. Գործել բայի առաջին նշանակությունն է հյուսել. Գործ անկուածոյ վակասի գործեցին զնա (Ելք. ԼԹ, 4): Կինն իմ մանէր և գործէր (Տովթիք. Բ, 19): 2-րդ. մշակել. մարդ չէր, որ գործէր երկիր (Մննդ. Բ, 5): Այգիս անկեցես և գործեցես:

Յրդ. Որևէ բան անել. Եւ ասեն ցԱբրահամ. Աստուած ընդ քեզ է յամենայնի գինչ և գործես (նույն տեղում, ԻԱ, 22): 4-րդ նշանակությունն է իրեն թույլ տալ, սխալ գործել, չար բան անել. Եւ ասէ Տէր Աստ-

ուած ցկիւնն, զի՞նչ գործեցեր զայդ (նույնը, Գ, 13): **Ջիւն գործեցեր** զայդ ընդ իս, զի ոչ պատմեցեր, եթէ կին քո է (ԺԲ, 18): **5-րդ նշանակությունն է շինել, պատրաստել**. Եւ զաղիւսն հրամայեն մեզ **գործել** (Ելք Ե, 16): **Ջէնդ** և **զարդդ**, զոր գործեցեր (Ա Մակ. ԺԵ, 7): **6-րդ նշանակությունն է աշխատանք անել, աշխատել, բանել**. **Ջվեց** օր **գործեացես** և արացես զամենայն զգործն քո. յաւորն երթնէրորդի շաբաթ տեսուն Աստուծոյ քոյ մի **գործեացես** (Ելք Ի, 9—10): **7-րդ նշանակությունն է ստեղծել, գոյացնել**: Յառաջ քան զյաիտեանս հաստատեաց զիս... նախքան զանդունդս գործել (Առակք Ը, 24): **8-րդ. Փարել**: Դրով գործեաց և դրօշեաց զնա (Ես. Խդ, 12): **9-րդ. քանդակել**. Եւ ի վարձու ունիք զուկերիչս գործել կոռս ձեռագործս (Ես. ԽԶ, 6): **10-րդ. Եփել պատրաստել**. Այր ոմն **գործեաց ընթրիս** (Ղուկ. ԺԴ, 16):

Գործել բայով կազմված կան բազմաթիվ դարձվածքային կապակցություններ. ինչպես՝ գործ գործել, արդարություն գործել, պղծություն գործել, սպանումն գործել, չար գործել, իրաւունս գործել, մահ գործել, բարի գործել, գործ սպասու գործել, գործ սպասաւորութեան գործել, վնաս գործել, անօրէնություն գործել, գործ մշակութեան գործել, ամբարտաւանություն գործել, անօրէն գործել, խռովություն գործել, անպատեհս գործել, մեղս գործել, ցանկություն գործել, զանումն մարմնոյ գործել, կատարումն գործել:

Գործել բայը բառակազմական մի շարք ճյուղավորումներ ունի. գործած, գործակալ, գործակալություն, գործակից, գործակցություն գործավար, գործատեաց, գործաւոր, գործաւորություն, գործելի, գործի, գործուած, գործօն:

Հաճախականությունն է 464:

Ծինել բայի առաջին նշանակությունն է կառուցել. եկայք **շինեացուք** մեզ **քաղաք** և **աշտարակ** (Ծննդ. ԺԱ, 4):

2-րդ նշանակությունն է պատրաստել. Ծինեցից ազգէ յազգ աթոռ քո (Սաղմ. ԶԸ, 5): **8-րդ նշանակությունն է դարձնել, հաստել, ստեղծել, վերածել**: **Ծինեաց** տէր Աստուած զկողն, զոր առ յԱդարայ, ի կին (Ծննդ. Բ, 22): **4-րդ նշանակությունն է շին մնալ, (չեզոք)**. Աշխարհս ողորմութեամբ շինեացի (Սաղմ. ԶԸ, 3): **5-րդ նշանակությունն է կատարելագործել, զարգացնել**. միսիթարեցէք զմիմեանս և **շինեցէք** զիրեարս (Ա Թեաղ. Ե, 11):

Իմաստային առումներով **շինել** բայը աղքատ է **գործել** բայի համեմատությամբ, մանավանդ թէ դարձվածքների բաղադրիչ չի դառնում: Սակայն բառակազմական

լայն ցանցով է օծուված. **շեն, շինել, շինած, շինուած, շինութիւն, շինող**: Հաճախականությամբ համարյա չի զիջում **գործել** բային (416):

Կատարել բայի առաջին նշանակությունն է զլուխ բերել, ավարտել: Եւ կատարեաց Աստուած յաւորն վեցերորդի զգործս իւր (Ծննդ. Բ, 2): **2-րդ. անել**. զինչ **կատարելոց** իցէ Աստուած (Թիւք. ԻԳ, 23): **8-րդ. լրացնել**. **կատարիցէ** զաւորս ուխտին (Թիւք Զ, 13): **4. Կարճել, վերացնել, խզել**. **Կատարեա** դու զկեանս սոցա (Տովք. Ը, 19): **5. Ավանդել, փշել**. **կատարեաց** զհոգին իւր ի վերայ մահնացն (Տովք. ԺԴ, 13): **6. Կատարեալ լինել**: Ընդ առն կատարելոյ կատարեացիս (ԲԹագ. ԻԲ, 26):

Այս նշանակությունները նրբավորվում են բազմաթիվ դարձվածքային կապակցություններով. **պատուէր, փորձություն, անիրաւութիւն, առակ. կամք, ցանկութիւն, տօն, անօրէնություն, ուխտ, բարկութիւն, պաշտօն, սրտմտութիւն, հրաման, աղօթք, բան, չարիք, օրէնք, խորհուրդ, գործ, պատգամ** բառերով բազմաթիվ անգամ կիրառված են հարադրական բարդություններ: Օտար կազմություն պետք է համարել **կատարել զձեռս ուրումն**=քահանայագործել, քահանա օծել: Բառաբարդման ճյուղավորումներով աղքատ է **կատարել** բայը. **կատար, կատարած, կատարիչ, կատարումն**: Իսկ գործածության հաճախականությունն է 250:

Այս բայերին համանիշ է **նաև առնել** բայը, բայց դարձվածքային միավորներով, իմաստային հարստությամբ և հաճախականությամբ գերազանցում է բոլորին, որովհետև եթէ նախորդները այսպես ասած տեղային կամ բնագավառային կիրառություն ունեն, առնելը համածողովկական է. չկա մի բարբառ կամ խոսվածք, որ չունենա առնել բայը: Գուցէ այս պարագայում **շինել** բայը մրցության էլնի սրա հետ, իսկ **գործել** և **կատարել** բայերը սահմանափակ կիրառություն ունեն:

Առնել բայի առաջին և հիմնական նշանակությունն է **ստեղծել, չեղածից գոյացնել**. Արար Աստուած զերկին և զերկիր (Ծննդ. Ա, 1): Երկրորդ նշանակությունն է մի գործողություն կատարել. Եւ ընկեց Ահարոն զգաւազանն առաջի փարաւնի... և եղև վիշապ... եւ արարին զետքն եգիպտացոց կախարդութեամբ նոյնպէս (Ելք Է, 10—11): **3. պատրաստել**: Եւ կարեցին տերևս թգենոյ և արարին իրեանց սփածանելիս (Գ, 7): **4. Որևէ արարք թույլ տալ**: Օձն յաքեաց զիս և կերայ: Եւ ասէ Տէր Աստուած ցօձն. փոխանակ զի արարեր դու զայն,—անիծեալ լիջիր (Գ. 14): **5. Ծի-**

նել: Արդ արա դու քեզ տապան ի չորեք-
կուսի փախոց (2, 14): 6. Կառուցել. Եւ
երբ առնիցեն ինձ տուն (Լ, 30): 7. Վար-
վել, վերաբերվել: Եւ սրահեցաւ Նոյ ի գին-
ւոյ անտի իրսէ և գիտաց գինչ արար ընդ
նա որդին իւր կրտսեր (Թ, 24. որդին եղ-
բայրներին հաշտենէ է. որ իրենց հայրը
հարբել է և մերկ է): 8. Անվանել, կոչել,
դնել. Եւ ասեն այր ցնկեր իւր... արասցուք
մեզ անուն յառաջ քան զսփոել ի վերայ
երեսաց ամենայն երկրի (ԺՆ): 9. Վերա-
ծել, դարձնել: Եւ արարից զքեզ յագգ մեծ,
(ԺԲ, 2): 10. Վնասել, չար բան անել. Մի
մխեր գնեալն քո ի պատանեակդ ի մի ինչ
առներ դնաւ (ԻԲ, 12): Եփել-պաշարաստել.
Եւ որսա ինձ որս. և արա ինձ խորտիկս,
որպէս ես սիրեմ (ԻԷ, 4): 11. Կարգել,
նշանակել. Տէր արարի գնա քեզ և զամե-
նայն եղբարս նորա արարի նմա ծառայ
(ԻԷ, 37): 12. Ի կատար ածել, կատարե-
լով ավարտել. Զի ոչ թողից զքեզ մինչև
արարից զամենայն ինչ, զոր խօսեցայ ընդ
քեզ (ԻԷ, 15): 13. Կարել, հյուսել. Եւ արար
ննան պատմունան ծաղկեայ (ԼԷ, 3): 14.
Զեռնարկել: Եւ զամենայն գինչ, և առներ.
Տէր յաշողեր (ԼԹ, 3): 15. Պաղաքերել,
արտադրել, բերք տալ. Եւ արար երկիրն
յետքն անս լիութեանն արդիւնս (ԽԱ, 47):
16. Քանդակել, տաշել, մի արասցես դու
քեզ կոտս ըստ ամենայն նմանութեան
(Ելք, Ի, 4): 17. Զոհել, մատաղել. Եւ
զգուարակն գլխան մեղաց արասցես յա-
տուրն սրբութեան (ԻԹ, 36): 18. Կռել, կո-
փել. Արասցես Վահանակս յոսկոյ սրբոյ
(ԻԷ, 13): Արարից իրեանց որք ձուլածոյ
(ԼԲ, 8): 19. Նկարել. Եւ արդ՝ արարէք
զպատկերս երաստանաց ձերոց (Ա. Թագ.
2, 5): 20. Սօսել, ասել: Ոչ առնէ հայր իմ
բան մի մեծ կամ փոքր, զոր ոչ յայտնէ
յունկն իմ (Ա. Թագ. Ի, 2): 21. փորել
(փոսի մասին). Զի արարէք դուք զգոբն
զայն (Բ. Թագ. Բ, 5): 22. Տնկարկել: Եւ
նոսեցէ գնոտս յայնկոյս գետոյն, փոխա-
նակ զի «արարից իրեանց անտառս բար-
կացուցանել զտէր (Գ. Թագ. ԺԳ, 15):
23. Կատարել, վարել. Արդ՝ այդպէս առ-
նիցես զթագաւորութիւնդ ի վերայ Իսրայել-
ի (Գ. Թագ. ԻԱ, 7): 24. Գտնել, ձեռք բե-
րել. Արարից զոյժոյս և ընկերշակեցին (Գ.
Թագ. ԺԷ, 10): 25. Պատրաստություն տես-
նել. Ոչ պաշար արարից իրեանց ճանա-
պարհին (Ելք ԺԲ, 39): 26. Համարել, մե-
կի կամ մի բանի տեղ դնել: Միթէ դու մեծ
ինչ որ իցես, քան զհայր մեր Աբրահամ,
որ մտաւ... արդ դու զո՞ առնես զքեզ
(Յովն. Ը, 53): 27. Ծաղախել. եթուք ի գե-
տին և արար կա ի թրոյն և ձեռնեաց
զկամն ի վերայ աչաց կտրին (Յովն. Թ,

6): 28. Հարություն տալ, կենդանացնել. Ոչ
կարէր սա, որ երաց զաչս կտրին առնել
զմեռեալն յարուցանել (Յովն. ԺԱ, 37,
տես և 42, 45): 29. Բաժանել, կիսել: Ասին
զհանդերձս նորա և արարին չորս մասու-
նքս (ԺԹ, 23): 30. Ստանալ, ունենալ. մոտ
առ աղջիկդ իմ, զի արարից ինձ որդի ի
դմանէ (Ծննդ. Ժ2, 2): 31. Լինել, մնալ
(կրավորաձեր), մի ի բացեայ առներ ի-
նէն (Սաղմ ԻԱ, 12): 32. Դասավորել. Եւ
արար զերկուս աղախնայսն և զորդիս նո-
ցա առաջի, և զԼիա և զորդիս նոցա զկնի
(Ծնն. ԼԳ, 2): 33. Մի շարք բալերի տալիս
է նաև պատճառականի նշանակություն.
Արի, սրբեա զծողովորդ, և արասցես սրբ-
բել առ վաղիս (Յես. Է, 13):

Իսկ կիրառության հաճախականությամբ
տասնյակ անգամ գերազանցում է իր հա-
մանիշներին՝ 1440 կիրառություն: Բառա-
կազմության եզրերն են առնելի (արա-
բող), արարող, արարիչ, արարած, արար-
չագործ, արարչապետ, արարչություն, ա-
րարք, արդիւնարար, խորտկարար: Բառա-
կազմական միավորները ըստ իր հաճա-
խականության քիչ են, բայց դրա փոխա-
րեն մի բանի տասնյակ դարձվածքային
միավորներ է կազմում, որոնց մեջ հանդես
է գալիս բազմազան իմաստներով ու ներ-
բություններով: Այդպիսի կազմությունների
մեջ իր հարադրայի հետ հաճախ կազմում
է մի բայ. օրինակ՝ այց առնել, ծաղր առ-
նել, սուրբ առնել, պատերազմ առնել (այ-
ցելել, ծաղրել, սրբել, պատերազմել):
Պետք է նկատի ունենալ, որ բաղադրյալ և
պարզ ձևերի մեջ մտքը իմաստավորումներ
կան: Երբեմն բայը պահպանում է իր այս
կամ այն իմաստը, երբեմն էլ բոլորովին
նոր իմաստով է հանդես գալիս. օրինակ՝
պաշտօն առնել-պաշտօնումը կատարել,
կամ ծառայություն մատուցել: Զար առնել—
չարիք գործել: Կոչումս առնել—կոչումքի
կանչել կամ կոչումք կազմակերպել:

Մեկ հազար չորս հարյուր քառասուն
կիրառության մեջ առնել բայը դարձվածա-
յին միավորներ է կազմում արդարութիւն,
առաջի, անորդի, անիրաւութիւն, անբակ,
աչպն, ապախտ, աջ, աջելութիւն չաժօք,
անպարտ, արուեստ, աղտեղի, անզգամու-
թիւն, ի բացեայ, բան, բարի, գործ, գար-
շութիւն, գէշ, դադար, դատաստան. գորու-
թիւն, զոհ, զատիկ, զենկի, ընդունելութիւն,
ընծայ, թագաւոր, թողութիւն, թշնամանք,
իրաւունք, լսելի, խոնարհ, խելամոտ, խա-
բէութիւն, խաղաղութիւն, խոստովան, խրա-
խութիւն, խարդախութիւն, ծաղր, ծափօք,
կարթակոտոր, կոչուք, կամք, հանդես,
հրաման, հաճոյք, հեռի, ճշմարտութիւն,
մեծարանք, յողարկութիւն նախատինք,

ճկուն, նուր, նշան նաակատիք, ողջակեզ, որդի, ողորմություն, ուղիղ, ուրախ, ուղղութիւն, չար, պաշար, պատուիրան, պատասխանի, պղծութիւն, պաշտօն, պատերազմ, պատգամ, սուրբ, սրտակաթ, սքանչելիք, սուգ, սրբութիւն, վաճառ, վրէժխնդրութիւն. տօն, փորձ, փառք, փրկութիւն, քառութիւն, օրհնութիւն և այլն: Թվում է, թէ հիշյալ միավորները այս ցանկով չեն սպառվում:

Հասանելիների այս զուգադրությունը ցույց է տալիս, որ բառերի մի մասը եղել է ընդհանուր համածողովորդական, իսկ մյուս մասը տեղական կամ ոճաբանական բնութագրով է հանդես եկել: Առավել ևս համանիշային զուգադիր իմաստները գոմէ հիմնական նշանակությունների մարզում իրար չեն ծածկել, իսկ ճշտավորումների մեջ դրանք ևս ինքնուրույնություն են հանդես բերել թե՛ հաճախականության և թե՛ բառակազմության ու դարձվածաբանական մարզերում: Մեր թարգմանիչները համանիշների այնպիսի նորը զանազանություններ են ցուցադրել, որ այսօրվա ընթերցողին և ուսումնասիրողին զարմանք են պատճառում: Առաքել և արձակել բայերը համանիշ են ընդհանուր ուղարկել նշանակությամբ, սակայն առաջինը նպատակային ուղարկումն է արտահայտում. եւ առաքեաց գնեզ տէր սատակել զսա (Ծննդ. ԺԺ, 13): Իսկ արձակել բառի հիշյալ նշանակությունը սոսկ ուղարկելն է, և այն էլ երկրորդական նշանակությամբ. Եւ յորժամ արձակեաց զնոսա Յեսու ի տունս իւրեանց, և օրհնեաց զնոսա (Յեսու, ԻԲ, 7): Յուդարկել բայը նշանակում է ճանապարհ դնել և հենց այստեղից էլ սկսում է ստանալ ժամանակակից նշանակությունը. գան որդիքն քո, զորս յուղարկեցիր (Բարութ, Դ, 11): Յուդարկեցին զնա ի նաւ անոր (գործ. Ի, 37):

Համանիշ բառերը բացահայտում են նաև ընդհանուր համագային բառերը և բառապաշարի տեղական շերտերը, որոնք այս կամ այն թարգմանիչի միջոցով մուտք են գործել Աստվածաշունչը: Այդպիսի տեղական բառերի միջոցով կարելի է մինչև իսկ նշտել Աստվածաշունչի այս կամ այն գրքի թարգմանչի ծննդավայրի խնդիրը և այն, թե որ գրքերն են միևնույն թարգմանչի գործը: Մանրակրկիտ համեմատական ուսումնասիրությունը կարող է ի հայտ բերել այս կամ այն գրքի թարգմանիչին, եթե այդ թարգմանիչը ունի ինքնուրույն գրվածք: Այսպես՝ դպիր բառը իբրև գրագիր քարտուղար ընդհանուր է, իսկ աստեճադպիր բառը այդ նույն նշանակությամբ գործածված է, միայն Բ Օրինաց գրքում չորս անգամ. արանց համանիշ գրիչ բառը միևնույն

նշանակությամբ միայն եզրի, Նեմի գրքերում է հիշատակվում: Հետագա դարերում շատ կիրառված յաղագս բառը միայն 4 անգամ կիրառված է Մնացորդաց գրքերում. խօսեցար յաղագս ծառայի քոյ (Ա Մնաց. ԺԷ 17): Եւ արդ տէր, բանն, զոր խօսեցար ընդ ծառայի քում և յաղագս տան նորա, հաւատարիմ լիցի մինչև յաւիտեան (նույն տեղում, 23): Ապա երկու օրինակ էլ ԻԹ 30-ում և Բ Մնաց. ԺԼ 12-ում: Այդ նույն բառը մի անգամ էլ աղագս ձևով կիրառված է Ա Տիմ. Ե 14-ում: Կամիմ գնանկամարդացո՞ւ ամուսնանալ, որդիս ծնանել, տնարարս լինել և մի ինչ պատճառս տալ հակառակորդին ի հայհոյութեան աղագս (պետք է լիներ յաղագս հայհոյութեան): Մի անգամ էլ գտնում ենք Ծննդոց գրքում իբրև համանիշ վասն կապի. Զի բարի լիցի ինձ վասն քո և կեցցե անձն իմ յաղագս քո (ԺԲ 13):

Հազվագյուտ այս բառի փոխարեն հաճախորդ կիրառված է վասն կապը: 5-րդ դարի առաջին կեսում յաղագս կապը Բուզանդ ունի. Ագաթանգեղոսը, Եզնիկը, Կորյունը չեն գործածել. միայն Ագաթանգեղոսը ունի գոյականի կիրառությամբ. Փոխ ևս ի պարտուցն ի վերայ առեալ, տներս երկպատիկ օգտութեան էի աղագս գտանել կարասցեն՝, որ աղագս նշանակում է միջոց, հնար, ճանապարհ:

Ագի բառը երկու անգամ միայն ունենք Յայտնության գրքում, որ ուշ շրջանի թարգմանություն է համարվում, մինչդեռ տոտն և տտուն համանիշները ընդհանուր են և ագի և այլ նշանակություններով:

Ամբար կիրառված է միայն Ա Մնացորդաց ԻԸ 12-ում և այն էլ իբրև համանիշ շտեմարան ընդհանուր բառին:

Աճիւն բառը գտնում ենք միայն Բ Մակաբայեցիների գրքում և Բ Պետրոս առաքյալի թղթում, իսկ դրանով կազմված աճիւնախառն բարդ բառը միայն երկու անգամ կա Տովբիտ Զ 18-ում և Ը 2-ում: Իսկ համանիշ մոխիր-ը կա բազմաթիվ գրքերում ավելի քան 40 անգամ:

Նշկահել հազվադեպ բառը միայն Դ Թագաւորաց գրքում է գործածված և այն էլ 8 անգամ: Ստույգ նշանակությունը ճշտված չէ. բազատրվում է ապստամբել, ընդվզել, մերժել, արհամարհել, անգոսնել, լուծը թողափել բառերով: Որոշ օրինակներ ունեն հայգականով խնդիր հետևյալ ձևով. Նշկահեցեր զիս (ԺԸ 20) և այլն: Այդպիսի խնդրառությունը թելադրում է բառը բացատրել արհամարհել, իբրև իշ-

¹ Ագաթանգեղայ Պատմ, Հայոց, Տիգիս, 1909, էջ 4:

խող ալյևս չճանաչել: Իսկ կան օրինակներ, որտեղ իմաստը ապստամբել, ընդվզել է. օրինակ՝ Եր յաւուրս նորա **նշկահեաց** Եդովմ ի ներքուստ ձեռին Յուդայ և թագաւորեցոյց ի վերայ իր թագաւոր (Ը 21):

Այս բառը 5-րդ դարում Բուզանդն ու Խորենացին են գործածել: Խորենացին 5 անգամ ունի այդ բայը և ապստամբել և արհամարհել նշանակություններով. Աղմուկ շփոթից իմն լեալ յարևմոտս՝ ընդ որ վրստահացեալ Արտաշէս՝ **նշկահեալ** ընդդիմանայ Հռոմայեցոցն տէրութեանն՝ ոչ տալով հարկս (2-րդ ԾԻ): Այստեղ **նշկահել** կենդանակի ապստամբել, իսկ հետևյալ օրինակում կիրառված է իբրև համանիշ արհամարհել բայի համար. Չայս լուեալ Պապայ արհամարհեալ **նշկահեաց** (3-րդ ԼԹ): 5-րդ դարում երեք անգամ ևս կիրառված է, մեկ անգամ ունի Բուզանդը և երկու անգամ Կիրեղ Երուսաղէմացու Կոչումն ընծայութեան-ը:

Մինչդեռ արհամարհել և ապստամբել բայերը կիրառված են բազմաթիվ անգամ և Աստվածաշնչի շատ գրքերում:

Ողջ Աստվածաշնչում առագ բառը իր հարակիցներով՝ առագամեմար, առագանի, առագոյթ, առագոյթին, միայն գտնվում է Մակարայեցոց գրքերում. առագ՝ չորս անգամ, առագամեմար՝ մեկ անգամ, առագանի՝ երեք անգամ, առագոյթ՝ մեկ և առագոյթին երեք անգամ: Միայն առագափող կա Եսայի ԻԷ 13-ում: Սա պատահականություն չէ, համանիշ անդրանիկ, երեք բառերը բազմաթիվ գրքերում և բազմաթիվ անգամ են կիրառված, մինչդեռ Մակարայեցիների գրքում միայն մեկ անգամ կա **անդրանիկ**:

Արտ բառը գործածված է երկու անգամ Սաղմ. ՃԶ 37-ում և Եսայի ԻԷ 4-ում. Սրանից կազմված արտորայք-ը մեկ-մեկ անգամ չորս Ավետարաններում, իսկ ընդհանուր անդ և անդաստան բառերը չունեն

Սաղմունքները և Եսային, մինչդեռ առաջինը կիրառված է 75 անգամ, իսկ երկրորդը՝ 32:

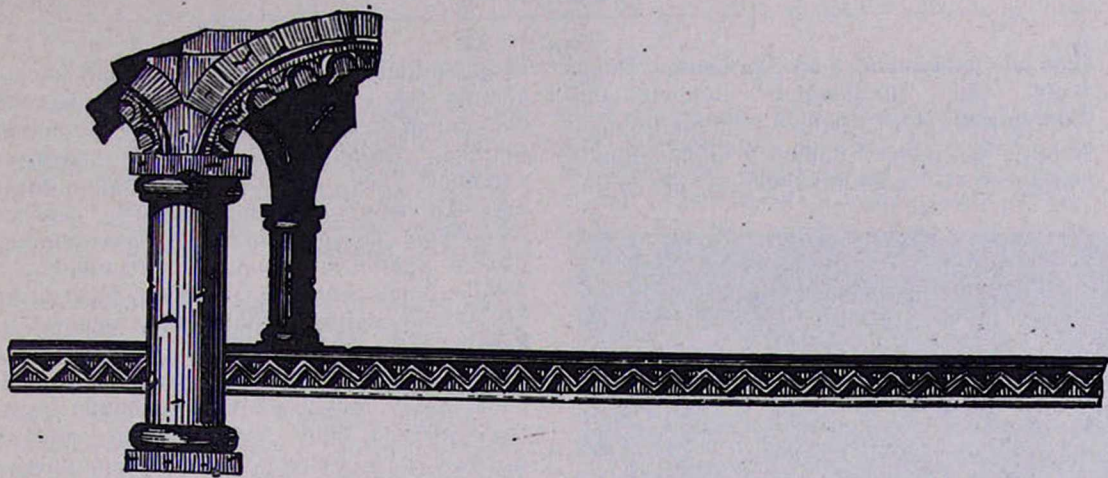
Համանիշներով կարելի է կլինել որոշել Աստվածաշնչի առանձին գրքերի թարգմանիչներին, եթե այդ գիրքը ընդհանուր խմբագրման ենթակա չդառնար Սահակի և Մեսրոպի կողմից, որոնք լեզվական կենտրոնախույս ձևերը չեզոքացրել են հոգուտ ընդհանրականի:

Ինչպես տեսնում ենք, Աստվածաշունչը մեր բազմադարյան գրական լեզվի այն առատարբուխ աղբյուրն է, որի վտակները ավելի քան հազար հինգ հարյուր տարվա մեջ ոռոգել են մեր գրական լեզվի անդաստանը՝ տալով նրան ավելի քան տասը հազար բառ, որոնք գալով համաժողովրդական խոսքից, բարբառներից, օտար ակունքներից այստեղ են գրական քաղաքացիություն ստացել, այստեղ են ոճավորվել և հետագայում էլ այստեղից են անցել մեր լեզվին իբրև գրական բառեր:

Մեր գրական լեզուն այստեղից ժառանգել է համարյա բառերի չափով դարձվածքներ, որոնք դարերի ընթացքում որոշ փոփոխություններ կրել են անշուշտ, սակայն խոր արմատներ ունեն Աստվածաշնչում: Աստվածաշունչը ոճավորել է մեր գրական լեզուն հնագեղության արվեստով, դասական ոճի բարձր հատկանիշներով, և այսօր էլ պատմական, կրոնաքաղաքախոսական, հնարամական ոճավորման սովածքները, մեր գրական լեզուն առնում է այնտեղից:

Հայերեն Աստվածաշունչը թարգմանության պատմության, կաղապար-բնագրերի բացահայտման, ուրիշ թարգմանությունների հետ ունեցած հարաբերությունների և այլ տեսակետներից մասամբ ուսումնասիրված է, սակայն նրա լեզվաոճական գանձերը դեռևս կարոտ են լայն հետազոտման:

(Շարունակելի)

ՍՈՒՐԵՆ ՏԻԳՐԱՆԻ ՍԱՂՈՒՄՅԱՆ

ԽԱՀՔԱՐԵՐԸ ԽՈՍՈՒՄ ԵՆ

Ձի թեպետ և եմք ածու փոքր, և թուով յոյժ
ընդ փոքու սահմանեալ . . . սակայն բազում
գործք արութեան գտանին գործեալ և ի մերում
աշխարհիս, և արժանի գրոց յիշատակի . . .

ՄՈՎՍԵՍ ԽՈՐԵՆԱՅԻ

Հայոց հնամենի հողի վրա ապրող ժողովուրդն իր գոյության երկարամյա ճանապարհի կեանքներում երկնել է կոթողական տարածք հուշարձաններ՝ մենհիրներ, սեպագրերով, արամեատառ, ավելի ուշ՝ քառակող, բազմակող կոթողներ։ Դրանք գերեզմանական, պաշտամունքային և պատմական զանազան իրադարձությունների առթիվ կանգնեցված հուշարձաններ են։

Ազգային ու համաշխարհային մշակույթի գանձարանում առանձնակի տեղ է գրավում կոթողական հուշարձանների այն տիպը, որը հայտնի է **խաչքար** անվամբ։

Խաչը (խաչանշանը) հանդես է եկել մարդկային հասարակության հիմնավոր արվեստի ու գրավոր խոսքի առաջնեկների՝ Հայոց լեռնաշխարհում տարածված, 6—8 հազարամյա մշուշաքող հեռուներից մարդկանց հավատալիքների, գրադմունքի, սո-

վորույթների, պատկերացումների մասին բարբառող ժայռապատկերների հետ միասին։

Ամենուրեք խաչի կարելի է հանդիպել նաև հնագիտական իրերի վրա։

Խաչը ի սկզբանե խորհրդանշել է աշխարհի չորս ծագերի, կյանքի գոյության չորս տարրերի, ծննդի ու մահվան հավերժ գոյության գաղափարը։ Խաչը միաժամանակ մարդու ուրվանկարի վերարտադրման պարզագույն ձևն է։

Սակայն, պատմական իրադրության բերումով, երկու հազար տարի առաջ խաչը դարձավ նոր դավանանքի՝ քրիստոնեության խորհրդանիշը և լայն տարածում ստացավ։ Սակայն ամենևին ոչ այն ժամանակից, երբ Օգոստոս կայսրի խորթ որդի Տիբերիոսի (14—37 թթ.) վճռով Հրեաստանի կուսակալ (պրոկուրատոր) Պոնտիոս Պի-

դատոսի հրամանով խաչվեց Հիսուս Քրիստոսը: Սա Հռոմեական լայնատարած կայսրության ու հրեական ժողովրդի միջև մղվող պայքարի սրման՝ սոցիալական, բաղադրական, գաղափարական հիմնավոր

Նկ. 1. Զվարթնոցի խաչքարը

հակամարտության շրջաններից մեկն էր, Հոռնի գերիշխանությանը հրեաների ճնշման, կողոպուտի, մասսայական բնաջրնջման ու վերջիններիս՝ ինքնության պահպանման բնական ճիգերի գործադրման շրջանը: Այսուհանդերձ, նոր գաղափարախոսությունն ու սոցիալական արմատական պայքարը հաղթանակով պիտի պսակվեր երեք դար հետո: Եվ այդ նոր, չափազանց առաջադիմական գաղափարն աշխարհում առաջինը 301 թվականին պետականորեն հաղթանակեց Հայաստանում, որի համար, ըստ էության, կային ներքին դրդապատճառներ՝ գաղափարական ու սոցիալ-տնտեսական բոլոր պայմանները:

4-րդ դ. նախաշեմից սկսած, Գր. Լուսավորիչը առաջին թևավոր փայտե խաչերը՝

տերունական խաչի տոբը նշանները, կանգնեցրեց Գիտղեստիանոս կայսեր կողմից հաղաված և Հայաստանում նահատակված կույսերի՝ Գալանեի, Հոփսիմեի վկայաբանների վրա՝, գյուղերում, ավերվող մեհյանների տեղում, փողոցներում, ճանապարհների խաչմերուկներում, հրապարակներում՝ որպես պահպանում ու ապավեն:

Այնուհետև թևավոր (մարդակերպ) խաչեր են պատրաստվում ավելի ամուր ստուգմից՝ երկաթից, քարից:

Մինչև 7-րդ դ. հավասարաթև խաչեր են քանդակվել նաև կոթողների ու նրանց պատվանդանների, հին եկեղեցիների որմերի վրա: 7-րդ դ. կեսերից խաչ է քանդակվել բարակկոթողի վրա և այն կոչվել է **խաչքար**:

Այս շրջանին բնորոշ մի խաչքար է հաշտնաբերվել Զվարթնոցի տաճարի մոտ՝ Գիտեի են խաչաքանդակի զարդաների աղերսները Պողոսյանցի (VI դ.) հյուսիսային պատուհանի կամարի, Թալիհի կոթողի պատվանդանի սկանաթների և Գեղի 6—7-րդ դդ. քառակող կոթողի քանդակներին: Միավրած չենք լինի, եթե ասենք, որ խաչքարագործությունը, լինելով զուտ հաղկական երևույթ, ձևավորման, քանդակագործման հնարաններով էլ հիմնականում մնաց հայկական: Նրանց գեղագործման մեջ ներմուծվել են նախկինում ձևորբերված նվաճումները՝ Գ—Է դարերի կոթողների վրա տարածված բուսական, կենդանական թեմաները, երկրաչափական զարդանախշերը: Տեղական ավանդույթներին գումարվել են նաև նոր տարրեր՝ քրիստոնեական հավատքի գաղափարական ակունքների պաշտպանության ու առանձին դրվագների վերարտադրման միջոցով: Խաչքարերի ոճական առանձնահատկությունները պայմանավորված են նաև ժամանակի պահանջներով, քարգործ-արվեստագետների անհատական նախասիրությամբ, գիտելիքներով, ճաշակով, երևակայության թռիչքի հնարավորություններով:

Այժմ անվարան կարելի է ասել, որ անհնար է հյուսել հայկական քանդակագործության շատ թե քիչ ամբողջական պատմությունը՝ շրջանցելով գեղարվեստի հատուկ դպրոց կազմող խաչքարագործությունը: Իրենց երկրների շրջանում պարզ, թեմատիկ ժառանգությամբ հորինված խաչքարերը ԺԲ դարից սկսած «... տաղանդավոր վարպետների անկաշկանդ երևակայությամբ և նորը արվեստի շնորհիվ դարձան

¹ Ագաթանգեղոս, Պատմություն հայոց, Երևան, 1977, էջ 122:

² Հողվածաշարի լուսանկարները՝ Վ. Ս. Խաչատրյանի:

գեղարվեստական մեծարժեք գործեր»³։ Այդ հույաշեն կոթողները, հորինվածքի սկզբունքային ընդհանրությամբ հանդերձ, ինքնատիպ ու չկրկնվող են իրենց դարին ներհատուկ ձեռագործով ու քանդակագործման ապշեցուցիչ ստանձնահատկություններով։

Իսկ խաչքարերը սփռված են միջնադարյան Հայաստանի ողջ տարածքում՝ Այրարատում, Ծիրակում, Գուգարքում, Ջավախքում, Կոտայքում, Գեղարքունիքում, Արցախում, Սյունիքում, Վասպուրականում... ծնակներում ու լեռներում, գերեզմանոցներում ու բնակավայրերում, ճանապարհների եզրերին ու աղբյուրների մոտ, հոգևոր ու աշխարհիկ շենքերի որմերի մեջ, տիրույթների սահմանագծերում, և դժվար է ասել, թե քանի խաչքար է հորինվել երկար ու ձիգ հազար տարվա ընթացքում։ Իսկ քանի՞նք է պահպանվում այժմ. մոտավոր հաշվումներով՝ 50 հազար։

Հին Ջուղայի գերեզմանոցում, ականատես Ալեքսանդր Ռոդեսի վկայությամբ, 1648 թ. եղել է 10 հազար խաչքար ու խոյատապան⁴։ Նմանատանի գլխով ախտածետ հողմեր են անցել, և մեր օրերին է հասել 2600 խաչքար. կամ՝ չորսից մեկը։ Օրինակը եզակի չէ և այն ընդհանրացնելու դեպքում մեզ հասած 50 հազարը պետք է դիտել ողջ խաչքարերի մեկ քառորդը գեթ։ Այս պայագայում ինքնին հետևում է, որ հազար տարվա ընթացքում Հայաստանում հորինվել է 200 հազար խաչքար, տարեկան՝ 200։ Բնավ մեծ թիվ չէ։ Բայց, ցավոք, ժամանակի բիրտ ու անողղելի հրոսումի, չարամիտ դիտավորության, տգիտության, բնական ուժերի անհաղթահարելի ներգործության հետևանքով, արվեստի այլևայլ սքանչելիքների հետ, անդարձ ոչնչացել են հակընթացաբար զարդանախշերով հմայիլ դարձած 150 հազար խաչքարեր՝ չարժանացած անգամ ճամփորդ-անցորդի հարևանի ու շարորությանը։

Մեր օրերում էլ քիչ չեն տեղահանված, հողի մեջ կիսաթաղ, կոտրտված խաչքարերը⁵։

Հենց այդպիսի մի շարք խաչքարեր, Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Վազգեն Ա-ի հո-

գատարությամբ, տեղափոխվել են Էջմիածին՝ ապահովելով նրանց գոյությունն ու մասնաշաղկապ ցուցադրությունը։ Մեր նպատակն է համառոտ տեղեկություններ հաղորդել այդ խաչքարերի բնօրրանի, նրանց ժամանակի ու կանգնեցման շարժառիթների մասին։

Իսկ խաչքարերը՝ խոսում են։

*

Վաղուց, շատ վաղուց ավանդական Գեղամա լճի ավազանում ապրել ու ստեղծագործել է մարդը։ Նրա հետքն այնտեղ հասնում է քարե դար, երբ քարը գործիք ու գեղեցիկ էր, մագաղաթ ու կտավ, և մարդկանց շնորհներն ու տարեգրության հնագույն էջերը քարե գործիքով դրոշմվում էին քարերի վրա։

Ժամանակներից են անցել Գեղամա ծովակի քարազգեստ եզրերով—միջցեղային կոիվներ, ուրարտական մարտականքեր, արաբական, պարսկական կայծամբակ հեծյալներ, սելջուկյան ու թաթարական նետածիգներ, արյունոտ ջալալի խաժամուժներ... Երբ գուցե են, թե նախնիներով ու ասպատակությամբ ներխուժում է թշնամին, կոիվ ու արյուն չսիրող հալ սերմնացանը կոշտացած ձեռքով հողին է հանձնել արեվից խունացած գոգնոցի վերջին բուռ ցորենը՝ հավատացած լինելով, որ այն կծի, կփթի տունը հայրենի, կպտղակքի օջախը հայոց, ու կհանդարտվի խորշակն ամենի... Պտուտահողմի նման եկել ու անցել են ժպիտի ռոտիները, մնացել է տանտերը, ամոքել վերքերը, ծխել ծխանը։ Եվ անդադրում կերտել-ստեղծել է նա համոզմունքով, հույսով, հավատով։

Հույսով ու հավատով ստեղծվածը հավերժությանն է։

Ու հավերժությանն են այս ափաչափ հողակտորի վրա գոյատևող մեր ստեղծագործ ժողովրդի դարավոր կերտվածքները՝ թշնամիների դեմ սատար կանգնող անառքերդերը, շրթները նոր բացող բազմախորհուրդ ժայռապատկերները, հեռու-հեռավոր մեր նախնիների աճյունները խնամքով պահող խոսուն դամբարանները, մամուսապատ ու գոսացած վանքերը՝ կուլտուրմշակության իրենց կենտրոնները, մենք ու կենսալի գյուղերի շրջագծերում պահպանների նման դիք կանգնած, երկնի մշուշի մեջ մխրճված սրասույր լեռնակատարներից աշխարհը հսկող և մոլորվածներից տուն կանչող խաչքարերը։

1965—1975 թթ. լճափնյա տարածքից՝ Գեղարքունիքից, Սողբից, Վարաժնունիքից և Արցախից Մայր Աթոռ են փոխադրվել

³ Սեդրակ Բարխուդարյան, Միջնադարյան հայ արարարականներ և քարգործ վարպետներ, Երևան, 1963, էջ 186։

⁴ Լ. Ղևոնդ Ալիշան, Սիսական, Վենետիկ, 1893, էջ 424։

⁵ Հայաստանի հուշարձանների պահպանության վարչության կողմից միայն վերջին 5 տարում իրենց նախնական տեղերում վերադրած խաչքարերի թիվը անցնում է 6 հարյուրից։

տեղահանված, պատվանդաններից վարձված, հողմերի, տեղումների հարվածներից ծեծկոտվող մի շարք խաչքարեր: Դերանք ամրահյուս ատաղձի շնորհիվ չեն քայքայվել-ալյակերպվել: Այս նորաբնակ խաչքարերից երկուսը 1000—1100-ամյա զատամյակներ են, երկուսը՝ 700-ամյա ծերուկներ են, իսկ մնացածները չորս հարյուրամյա նորեղուկներ են:

Նկ. 2. Հայրավանքի խաչքարը

Զատամյալ խաչքարերից մեկը Մայր Աթոռ է բերվել 1969 թ. Հայրավանքի մոտից՝ հանելով բանջարանցի ցանկապատից: Այժմ տեղադրված է Վեհարանի բակում, պարտեզի մեջ:

Խաչքարը բնորոշ է իր դարի կոթողներից՝ պարզ ու հասարակ է, վերնի մասը՝ կլոր, մշակված է լոկ մի ճակատը, ուր և փորագրված է անպաճույն, հստակ խաչաքանդակը՝ թեև արդեն խախտված է 4—7-րդ դդ. յուրահատուկ խաչի հավասարաթևությունը: Խաչքարերի ձևավորման այս կարգը էապես պահպանվում է ընդհուպ մինչև 11-րդ դ.: Աղյախին են, ազդապույների նման հողից կտանված, Միսիանի շրջանի

Թանահատի վանքի 871 թ., Մեծ Մագրայի 881 թ., Գնդեվանքի 967 թ., Չորագյուղի 989 և 996 թթ., Վարդենիսի շրջանի Թուսկուլիի 989 թ., Մուղնու 986 թ., Նորատուսի 996 թ., Հաղբատի 1023 թվակիր խաչքարեր, որոնք միաժամանակ չափօրինակ են անհիշատակագիր հին խաչքարերի ժամանակն անվրեպ որոշելու համար: Հայրավանքի այս կոթողն իր կատարողական արվեստով և թեմատիկայով ավելի պարզ է, քան վերնշված թվակիր խաչքարերը, ուստի կարելի է հասարել նրանց հախօրինակը և թվագրել 8-րդ դ.-ով կամ 9-րդ դ. սկզբով:

Խաչարձանագործության առաջին շրջանում հորինված այս կոպտակոթի կոթողի վարպետը նպատակ է ունեցել պարզ ու որոշակի ցուցադրել քրիստոնեության խորհրդանշանը՝ խաչը: Սակայն այն հանդես է եկել միայնակ և հորիզոնական թևերի տակ արված մեկական փոքր, տարածն խաչանշաններով, ըստ էության, լուծվել է քրիստոնեական դավանանքի հիմքը՝ սուրբ Երրորդության գաղափարը: Ի դեպ, այս սկզբունքը, քազմագան ոճավորմամբ, այնուհետև դարձավ խաչարձանագործության ընդհանրական մոտիվներից մեկը և հարասեց ընդհուպ մինչև 18-րդ դար:

Հին դարերի իրադարձություններին, «ալանջալոր-ալանատես» երկրորդ խաչքարը ձեռքագատվել է Մաքենյաց վանքին՝ Վերձակա մի ցանկապատից, որը, հավանաբար, ի սկզբանե ազուցված է եղել վանքի պարսպի մեջ: Այժմ այն կանգնած է Էջմիածնի Մայր տաճարի հյուսիսային պարսպի արևելյան որմնախորշում:

Առնվազն 8-րդ դ. սկզբից սկսած Մաքենյաց վանքը մեծ հռչակ ուներ Հայաստանում: 9-րդ դ. Աշոտ թագավորի քույր Մարիամի և Վասակ Գարունի որդի Գրիգոր Մոսիսան հիմնովին վերակառուցում է 828 թ. Բաբանի կողմից ավերված Մաքենյաց առաքինարանը: Նրա հույանափրությանը գործող դպրոցը անատարկելի հեղինակություն էր վայելում երկրում իբրև սշակութային-կրթական, գաղափարական, թարգմանչական նշանավոր ու առաջնակարգ կենտրոն: Ահա այս քարենպաստ միջավայրում էլ (Սողոմոն) փոխվեցին խաչարարագործության նախնական ընթերցումները և երևան եկան առաջին վրձնորոշ քայլերը գեղարվեստորեն ձևավորված կոթողներին անցման անապարհին: Այս առումով որոշակի նեոտարբերություն է ներկայացնում «Մաքենյաց» խաչքարը, որի վրա հանդես են եկել կրոնական ու աշխարհիկ պատկերացումների մի շարք դրվագներ:

Հորինվածքի կենտրոնում գերիշխում է գաղափարական առանցքակետը՝ հստակ, անխառն խաչաքանդակը: Այս դեպքում ևս մշակված է քարակոթողի մեկ ճակատը, որը եզրագծով նեղ գոտին, երկնականմարի պես, իր մեջ է ներառում խաչն ու հարակից քանդակները: Ավելի ուշ, 12-րդ դ. սկսած,

երբ քարակոթողն ամբողջովին քանդակագործվում է, խաչանշանն առանձնացվում է կոթողի կենտրոնական մասի խորանում, իսկ այժմ դեռ դրա անհրաժեշտությունը չկա: Սակայն արդեն մշակված է որոշակի, թեև նախնական սկզբունքները՝ խաչաքանդակը համդես է գալիս մի դեպքում ստո-

Նկ. 8. Մաքենյաց խաչքարը

քին մասի շրջագնդի՝ երկրագնդի՝ խորհրդանիշի, մի ուրիշ դեպքում՝ Գողգոթայի միասնությամբ։ Այս մանրամասները այնուհետև դարձան խաչքարերի քանդակագործության հաստատուն մոտիվները։

Մաքենյաց խաչքարի հորինվածքը սկզբում է եռաստիճան Գողգոթայի պատկերով։ Ինչպես հայանի է, Գողգոթան, որ խաչվեց Հիսուսը, գտնվում էր Երուսաղեմի պարիսպներից դուրս։ Այս պատճառով էլ հանրահայտ լեռան խորհրդանիշը լայնորեն արտացոլվել է քրիստոնեական արվեստի տարբեր բնագավառներում և, հատկապես, խաչարձանագործության մեջ։ Լեռնապատկերի վրա, հավանաբար չորսի զաղափարն արտահայտող քառաթևերիկ շրջանակն է, որից աջ ու ահյակ ծարձակվում են կենաց ծառի (արմավենի) փարթա՛ն ճյուղերը։ Արմավենին կյանքի՝ ծննդի և վերակենդանացման առիավտչյան է։ Քանի որ գոյության գրավականը ծնունդն է, իսկ դրան, բնականաբար, հետևում է մահը, ուստի, հեթանոսական ու քրիստոնեական զաղափարախտության համաձայն, գոյության է կոչվել նաև վերածննդի՝ հարության զաղափարը։ Մրա արտահայտությունն է Օսիրիսի և Ադոնիսի մահվան ու վերակենդանացման հանրահայտ ստապեկները, որոնք ստեղծվել են սոցիալական որոշակի հենքի վրա։ Տվյալ պարագայում կյանքի մշտագոյության սիմվոլի՝ արմավենի միջից հառնում է քրիստոնեության խաչանշանը՝ խաչը՝ շեշտելով նոր դավանանքի հաստատուն տիրապետությունն ու մշտնջենականությունը։

Խաչաթևերի հատույթում, փայտե հինավուրց խաչերի օրինակով, շեղանկյան ձևով, պատկերված է բևեռը՝ ներսում կրկնակի շրջանակներով, իսկ «ետևի» կողմում, երկրաչափական ճշգրիտ պատկերմամբ՝ շրջանաձև խոշոր բևեռը, որը երևում է խաչաթևերի արանքից։ Հորիզոնական թևերից վեր քանդակված են. ձախ կողմում ստես 7 մոլորակները պատկերող 7 կետակենտրոնով՝ աստղաձև, աջում սպլանկա-

ձև շրջանակները՝ XIII դ. կառարյալ ձևերով հանդես եկող արեգակի և լուսնի խորհրդանշանների նախնական օրինակները։

Մի հանգամանք ևս. խաչքարի քանդակներն արված են եռամիության սկզբունքով։ Այսպես, եռաստիճան է Գողգոթայի պատկերը, եռանյուղ-եռապտուղ է արմավենին, խաչի հորիզոնական թևերից վերև կա երեք շրջանակ և, վերջապես, խաչանշանն ինքը երեքական պարանմանողերի համակցում է, որով, ոճավորված կերպով, լուծվում է սուրբ Երրորդության զաղափարը։ Բնական է, որ քրիստոնեական դարաշրջանի թե՛ երոնական, թե՛ ժողովրդական արվեստի բնագավառում (մեծ մասամբ ոճավորված ձևով) իր արտահայտությունը պետք է գտներ Երրորդության զաղափարը։

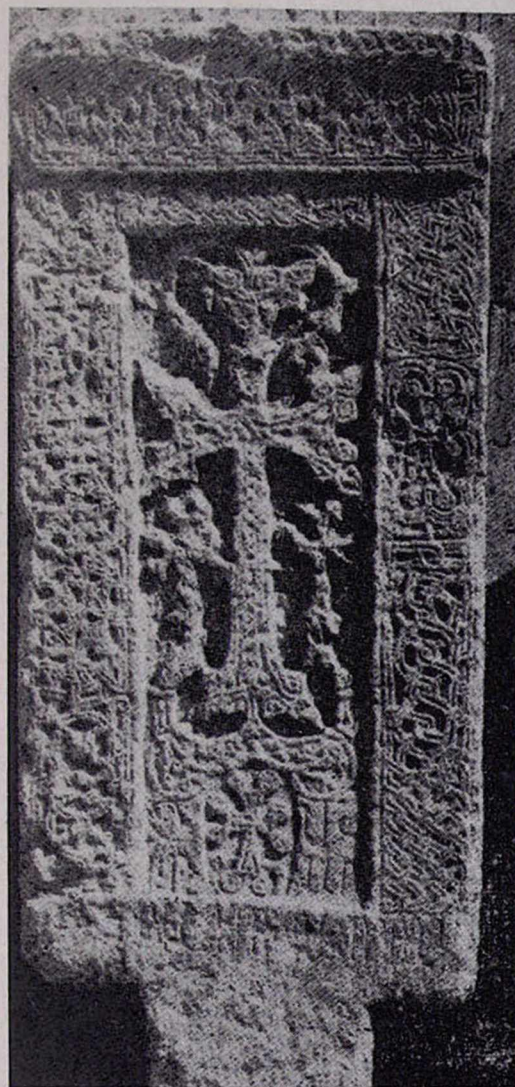
Մաքենյաց խաչքարն ակնհայտ վկայությունն է այն բանի, որ արդեն 9—10-րդ դդ. խաչքարակերտ վարպետները գտնում են գեղարվեստական արտահայտչականության նոր ձևեր՝ ավելի քաղմարովանակ ու ակնհաճ դարձնելով իրենց ստեղծագործությունները։ Ու թեև տարբեր թեմաներով արված քանդակները դեռևս պարզ ու հասարակ են, սակայն մշակույթի այս ճյուղը ակնհայտաբար թոթափում է խանձարարի կապանքները։ Այս ամենը՝ արվեստի զարգացման որակական առաջընթացի նպաստավորումը, հարկավ, աղերսվում էր նաև երկրի կյանքի զարգացման ուրիշ կանոնավորման, հեղուկեռնե ամրապնդվող քաղաքական անդորրության, կորսված պետական ինքնավարության վերահաստատման հետ։

քրիստոնեության մեջ։ Այսպես, Հովհաննես առաքյալին հաջեմված Քրիստոսը «ունել քաջոյ ձեռիցն իրում աստեղս երբն» (Աստուածաշունչ՝ ժամեան Հին և Նոր Կտակարանաց, Կոստանդնուպոլիս, 1895, «Յագուեռթիս Յովհաննէ», էջ 260)։ Եվ Հովհաննէսն իր տեսանքն ու բաժնի պիտի գրեր և ողորակեր Ասիացի 7 եկեղեցիներին, իսկ 7 սատղերը 7 եկեղեցիների՝ հրեշտակներն են, 7 հրազակալները՝ 7 եկեղեցիները։ Հայոց մեջ տարածված են նաև 7 խորհուրդները, սուրբ Սահակի 7 կանոնները, 7 հրաշալիքները և այլն։ Իսկ լույսը, քրիստոնեական զաղափարախտության առաջին մայ մեկնիչ, պատճի Ագաթանգեղոսի վկայությամբ, Աստծո խորհրդանիշն է, որը պետք է բացի մարդկանց խափարչերը՝ տեսնելու Աստծո Որդուն, արդար, ազնիվը, շիտակը, պայքարելու դիմեմ աստուծացի, չարի, հեթանոսի դեմ։ Լույսը նոր հավատի հրազն է (Ագաթանգեղոս, Պատմություն հայոց, Երևան, 1977, էջ 69)։ Մի խոսքով, լույսը ինքը քրիստոնեությունն է, որի տարածումը դիտվում էր մարդկության փրկության, արդարության, հաղթանակի գրավական։

* Այս տարբեր հանդես է եկել Զվարթնոցի խաչքարի վրա՝ 12 թեանի շրջագնդի ձևով։ Ի դեպ, Զվարթնոցի խաչքարը հնգամբերվել է 1972 թ., տաճարից 50 մ արևմուտք, գյուղատնտեսական աշխատանքների ընթացքում։ Հուշարձանի ջերմոտանդ դիրքիկտոր, հանգուցյալ Լարդդես հարդանի կողմից այն տեղափոխվել է թանգարանի ժամանակավոր շենք, որ և ցուցադրվում է այժմ։ Ցավոք, խաչքարն ամբողջական չի և դժվար է նրա մասին վերջնական խոսք ասել։

† Կովկասյան, խորհրդավոր թիվ է համարվել 7-ը դեռևս անթիշելի ժամանակներից։ Այն տնցել է նաև

Հայրավան գյուղը տեղավորված է «Ազատ քաղաք» բնակավայրի տարածքում, որ կյանքը, 1830 թ. վերաբնակեցումից առաջ, գոյատևել է ընդհուպ մինչև XVIII դ.: Այստեղ հորինված խաչքարերից երկուսը ևս, որ ընկած են եղել գյուղամիջյան մատուռի շրջապատի գերեզմանոցում, տեղափոխվել են Էջմիածին 1960-ական թվականների վերջերին:

Նկ. 4. Խաչքար՝ Հայրավանից

Ամբողջովին մշակված է առաջին խաչքարի արևմտյան ճակատը՝ թեև ոչ նրբորեն: Ուղղանկյուն խորանում խաչանշանն է, իսկ նրանից ցած և ստորին շրջին հիշատակված է՝ ԶՄԽ (ԻԹԱՐ) [ԵՐԷՑ Յ]Ի-

ԾԷՔ, ՈՐ Տ[Է]Ր Ա[ՍՏՈՒԱ]Ծ ՈՂՈ[Ր]-Մ[Ե]Ա⁸:

Խաչքարը պետք է վերագրել XIV դարին ու այն համարել, այսպես կոչված, անցման շրջանի կոթողներից, երբ երկրի տնտեսական ու քաղաքական կյանքին զուգընթաց աստիճանաբար անկում է ապրում նաև արվեստը, նախկին պարզ ար-

Նկ. 5. Խաչքար՝ Հայրավանից

⁸ Արձանագրության վերջին տողը կիսանդ է և դժվարությամբ է ամբողջանում: Ս. Բարխուդարյանը այն վերծանել է ԶՄԽ/ԻԹԱՐ [Յ]ԻԾԵՑԷՔ ՏՐ ՈՂՈՐՄ[Ի] ձևով, որը չի հաստատվում գոյություն ունեցող տառաշարքով («Դիվան», պրակ IV, էջ 88, արձ. 319):

վեստագիտական բարձր վարպետությամբ հորինված եզակի ու ինքնատիպ ստեղծագործությունների փոխարեն երևան են գալիս ավելի պարզունակ, թեմատիկ առումով միասնաց կրկնող խաչքարեր:

XVI—XVII դդ. խաչարձանագործությունը Հայաստանում կրկին վերելք է ապրում, իսկ ստեղծության դափնին պատկանում է Զուղային, Սողբին ու Գեղարքունիքին: Այս դարաշրջանին բնորոշ է քանդակների մանրացումը, խտացումը, քարակոթողի արևմտյան ճակատի հոծ մշակումը, բազմաժանրությունը՝ զիջելով իր նախորդ շրջ-

ջանի նվաճմանը՝ կատարողական արվեստով ու հստակությամբ: Այս բնույթի խաչքարերից մեկն ընկած է եղել առաջինի հարևանությամբ⁹, որի քիվին պահպանվում է [ԽԱԶՍ] ԲԱՐԷԽԱԽՍ ՄԿՐՏԻ[ԶԻՆ] հողմահարված արձանագրությունը, իսկ խորանում ԹՎ[ԻՆ] Զ/ԿԵ (1516)¹⁰:

⁹ Այս երկու խաչքարերն այժմ գտնվում են Հին Վենարանի բակում, հենված պատին:

¹⁰ Ս. Բարխուդարյանը նկատել է միայն թիվը («Իվան», պրակ IV, էջ 83, աթ. 318):

Հ. Հ. ՔՅՈՍԵՅԱՆ

ՀՈՎՀԱՆ ՄԱՅՐԱՎԱՆԵՑՈՒ «ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹԻՒՆՔ ԿԱԹՈՂԻԿԷ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ» ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

Է դարի մեր եկեղեցական մատենագրության համբավավոր ներկայացուցիչն է Հովհան վարդապետ Մայրավանեցին: Նշանավոր եկեղեցականի մասին հիացնունքով է արտահայտվում Ժ դարի պատմիչ Ստեփաննոս Ասողիկը, որ, խոսելով է դարի եկեղեցական-քաղաքական իրադարձությունների մասին, նշում է, թե միայն վարդապետն էր, «որ յայնմ ժամանակի կատարեալ էր աստուածային գրոց գիտությունը»¹: Նրան է նվիրվել մի ամբողջ երկ՝ «Պատմութիւն Յովհաննոս Մայրավանեցւոյ» (Ը դար), որի պատուովն է պահպանվել միայն²: Հովհան վարդապետի մասին վկայություններ կան նաև պատմիչներ Հովհան Դրասխանակերտցու, Անանուն Զրուցագրի (կամ Ծապուհ Բագրատունու, Ժ դար), Սամվել Անեցու (ԺԲ դար), Վարդան Բարձրաբերդցու, Կիրակոս Գանձակեցու, Ստեփաննոս Օրբելյանի (ԺԳ դար), «Անանուն Ժամանակագրի» (ԺԴ դար) մոտ³, ինչպես նաև՝ հունաց

Փոտ պատրիարքի՝ հայոց Ջաքարիա կաթողիկոսին հղած հայտնի թղթում (Թ դար)⁴, հայ-քաղկեդոնական մի գրվածքում⁵, Ներսես Պաղիեցի կազմած մի հին լատինական ցուցակում⁶ և մատենագրական մի շարք այլ աղբյուրներում:

Խստակրոն դավանաբանի և սրբակյաց հոգևորականի մեծ համարում ունեցող այս շնորհընկալ վարդապետը եղել է հայ եկեղեցու խոշորագույն տեսաբաններից մեկը: Լինելով փակակալը Դվինի և Գրիգոր Եկեղեցու, Հովհան Մայրավանեցին, որպես ժամանակի պատրաստված հոգևորական, դասախոսել է քաղաքի վարդապետարանում և իրավամբ արժանացել «փիլիսոփայ կատարեալ եւ աստուածային գրոց գիտություն քանիքուն» պատվանունին⁷: Նրա հեղինակավոր և ծանրակշիռ խոսքը հարգվել ու գնահատվել է հունաց Հերակլ կայսեր (619—641 թթ.) կողմից⁸:

Կոմիտաս Աղցեցի կաթողիկոսի օրոք (615—628 թթ.) հայրապետանոցի ամենա-

¹ Պատմութիւն, Փարիզ, 1859, էջ 88:

² Տես՝ «Արարատ», 1917, էջ 785—749:

³ Պատմութիւն հայոց, Թիֆլիս, 1912, էջ 77—80: Պատմութիւն Անանուն Զրուցագրի, աշխատ. Մ. Դարբինյան—Մելիքյանի, Երևան, 1971, էջ 63—65: Հատարումն ի գրոց պատմագրաց, Վաղարշապատ, 1893, էջ 79—80: Հատարումն պատմութեան վարդանայ վարդապետի, Վեհտիկ, 1862, էջ 81: Պատմութիւն հայոց, աշխատ. Կ. Մելիք-Օհանջանյանի, Երևան, 1961, էջ 54—56: Պատմութիւն տանն Սիսական, Մոսկուա, 1861, էջ 83—84: Անանուն ժամանակագրություն, կազմեցին Հով. Մանվելյան, Հար. Արքախանյան, Երևան, 1940, էջ 14:

⁴ Տես՝ Православный полестинский сборник. т. XI. СПб., 1892. стр. 179—226.

⁵ G. Garritte. La Narrantio de rebus Armeniae, Corp. Scriptorum Christianorum Orientalium., vol. 132. Louvain. 1952. հայ. բարգ. տես՝ Բաբեբր Մառենագարանի, № 6, 1962, էջ 467—469, (Հրոտ. Հր. Բարբիկյանի):

⁶ Հ. Անադյան, Հայոց մոլորական համարված գրքերն ըստ լատինական մի հին ցուցակի, «Էջմիածին», № 10, 1975, էջ 87—88:

⁷ Տես՝ «Սիոն», 1970, էջ 249—250:

⁸ Հմմտ. Պատմութիւն Անանուն Զրուցագրի., էջ 63—65:

գործունյա ու եռանդոտ անդամներից մեկն էր նա: Հատկապես այս ժամանակահատվածի հետ է կապվում Հովհան Մայրավանեցու, դավանաբանական խնդիրներին նվիրված, հայտնի երկերի ստեղծումը: Ըստ Մխիթար վարդապետ Այրիվանեցու (ԺԳ դ.) «Ժամանակագրության» մեջ պահպանված մի տեղեկության, ուր ներկայացվում է «նուրբ» գրքերի մի ցուցակ, Հով. Մայրավանեցին հեղինակել կամ խմբագրել է նրեք գործ՝ «Նրատվարբն», «Հաստոյ արմատն» և «Նոյեմակն»⁹: Մայր Աթոռի միաբան, մեծահմուտ բանասեր Կարապետ եպիսկոպոս Տեր-Մկրտչյանի եզրակացության համաձայն «Վերլուծութիւնք կարողիկէ եկեղեցւոյ» աշխատությունը, որ մեր քննության առարկան է, սկզբնապես նույնն էր (այժմ անհայտ) «Նոյեմակն» մասն է կազմել¹⁰: Գիտնականի կարծիքով այս երկը նմանապես կարող էր օգտագործվել «Տոմարյատնաւ» ժողովածուի մեջ¹¹:

Հովհան Մայրավանեցու սույն աշխատությունը, որի լրիվ վերնագիրն է «Վերլուծութիւնք կարողիկէ եկեղեցւոյ եւ որ ի նմա յօրինեալ կարգաց «պահպանվել է Մաշտոցյան Մատենադարանի երկու գրքագրերում՝ ձեռ. № 1525 (էջ 36ա—47բ) և № 2244 (էջ 161ա—175բ): № 1525 ձեռագիրը, որ ԺԳ դարի գրչությանը հայտնի ծաղցնտիր է, ընդօրինակվել է Հովհաննես և Գևորգ գրիչների կողմից: Գրչության տեղը՝ անհայտ: Զեռագրի ստացողը նույնն էր Հովհաննես գրիչը¹² է: Այս ձեռագրի հիման վրա է կատարվել «Վերլուծութիւնք»-ի ստաջին հրատարակությունը Կարապետ եպիսկոպոսի աշխատասիրությանը, «Շողակաթի» բացատիկ համարում¹³: Սակայն բանի որ, հաջադեռի իսկ վկայությամբ, այս հրատարակությունը պակասավոր և թերաշատ էր, ծրագրվեց առաջիկայում առատել «նախնական և ընտիր» № 2244 ձեռագրի հիման վրա այն ներկայացնել գիտական հասարակությունը: Սակայն, ինչպես հայտնի է, իր այս շահեկան դիտավորությունը նա ի վիճակի չեղավ իրագործել: Այս երկի ամբողջական և, համեմատաբար բարձր վիճակում

գտնվող, բնագիրը երկրորդ անգամ հրատարակվեց ծանոթ հալագետ Նորայր եպիսկոպոս Ծովականի կողմից¹⁴: «Սիոն» ամսագրում հրատարակված այս բնագիրը հիմնված է Ս. Հակոբյանց մատենադարանի № 1գ «պատուական» ծաղցնտիրում պահպանված մի օրինակի վրա (էջ 178բ—182ա)¹⁵: Արդեն նկատվել է, որ երուսաղեմյան այս հրատարակության և Մաշտոցի անվան Մատենադարանի № 2244 ձեռագրի միջև «էական» տարբերություններ չկան¹⁶: Այս ձեռագիրը՝ գրչությամբ բոլորգիր, սիսալուն, ընդօրինակվել է ԺԲ դարում, իսկ ավելի ուշ կցվել նուրբգրով գրքագրված Զարաթիա կաթողիկոսի, Գր. Տաթևացու, Վարդան Ազեկցու երկերը, ինչպես նաև՝ Առ. Սյունեցու և Սարգիս Գեղամեցու տաղերը բովանդակող մի ժողովածուի մեջ: Զեռագիրը, հավանաբար, ամբողջացվել է 1668 թ. Մարաշ քաղաքում: Ծաղկողն է Սողոմոն դպիրը: Անանուն գրչի և ծաղկողի հիշատակարանները ԺԲ դարից ու 1668, 1708 թվականներից են (էջ 150բ, 81բ, 57բ):

Հովհան Մայրավանեցու այս խիստ արժեքավոր աշխատությունը նվիրված է հայ եկեղեցու ձևին, նվիրապատությանն ու եկեղեցական կանխարատ այլաբանական խորհրդապաշտական նշանակության քննությանը: Գործն հետաքրքիր և շահեկան տեղեկություններ է պարունակում հայ վաղ միջնադարի եկեղեցական գեղագիտության մի շարք ինքնահատուկ ու տակավին համակողմանիորեն չուսումնասիրված կողմերի մասին:

Անտարակույս մինչև Հով. Մայրավանեցու այս գործի երևան գալը համարնույթ գրվածքներ արդեն կային հրապարակի վրա, որոնցից մեկը թերևս Բարսեղ Սևաբացու անվան հետ կապված «Մեկնութիւն լաղագս եկեղեցւոյ» խորագրով երկն է¹⁷: Սակայն ազգային շրջանակներում Մայրավանեցու խնդրո առարկա աշխատությունն իր տեսակի մեջ, որքան հայտնի է մեզ, երախայրիք է: Քննությունը ցույց է տալիս,

⁹ Տես՝ «Սիոն», 1967, № 1—2, էջ 70—75.

¹⁰ Լ. Անաթան, Հայկական մատենագիտություն, Երևան, 1959, էջ XLII:

¹¹ Կարապետ եպ., Հով. Մանգլադունի և Հով. Մայրագունցի, «Շողակաթ», Էջմիածին, 1913, էջ 196:

¹² Տես՝ Կնիք հաստոյ ընդհանուր սուրբ եկեղեցւոյ... և Էջմիածին, 1914, էջ CXVIII:

¹³ Գրչի հիշատակարանը տես՝ անդ, էջ 5բ, 18ա, 110 բ, 276բ, 303ա, 340բ:

¹⁴ Տես՝ անդ, 131—136:

¹⁵ Նորայր եպիսկոպոս Պողարբան, Մայր ցուցակ Արքեպիսկոպոս Մատենադարանի, հատ. Ա, Երուսաղեմ, 1966, էջ 24: Հրժրացս շարադրանքի կատարված հղումների էջամասերներն ու պունակները համարները սիոնյան հրատարակությանն են:

¹⁶ Համբ. Քենդերյան, Հովհան Մայրագունցի, Երևան, 1973, էջ 45 (տողատակ):

¹⁷ Տես՝ Հատուկությի բանք և ճառք ի մատենագրութեանց նախկեաց ի վերայ ժամասացութեանց և սուրբ պատարագի, Վենետիկ, 1910, էջ 11—24:

որ հեղինակը լավագույնս կարողացել է օգտագործել իր ձեռքի տակ եղած բոլոր աղբյուրները: Սուրբգրային վկայակոչումներով հեղինակը աշխատում է երևան թերեւ եկեղեցական սպասքի և ճարտարապետությանը խորհրդարանական ընկալման նախահիմքերը: Այդ վկայակոչումների ճշգրտ մեծամասնությունը կատարված է առ Երրայեցիս թղթից (Ը 1—6, Ժ 1, 20, Թ 10, 11 հմտ. Թ 12, 23, 24, ԺԲ 18, 22, ԺԳ 11): Հակառակ լատին եկեղեցու կողմից թուղթ՝ Պողոս առաքյալի հեղինակությունը չհամարելու արմատացած ավանդույթին¹⁸, Հովհ. Մայրավանեցիին շաղկապների սկզբում այնուամենայնիվ, տեղին պատշաճ համարելով, վկայակոչում է հատկապես այս թուղթը՝ երևան հանելով դավանաբան եկեղեցականի իր դիրքորոշումն արևմուտքում իշխող այդ մտայնությանն ակադեմիկ: Աստվածաբան վարդապետի այս դիրքորոշումը թերևս ամենաակնհայտ վկայություններից մեկը կարող է դիտվել նրա, այնքան հոշակված, մտավոր անկախության: Մայրավանեցու կողմից նշյալ թղթի, որպես վարդապետական հրահանգներով առատ մի վավերագրի ընտրությունն իսկ բավականին պերճախոս է: Պարագա, որ երևան է բերում հեղինակի միանգամայն որոշ արտահայտված միտումը. եկեղեցին նմանակ է երկնքի և ոչ այնքան «ձեռագործ արքարանն» է, որքան «քուն իսկ յերկինս» (հմտ. Եբր. Թ 24, ԺԳ 11): Հետո աշխատում է առավել պարզ ու հասկանալի դարձնել սուրբգրային նշված հատվածի իմաստը, որ հանգում է այն մտքին, թե եկեղեցին «ոչ երկիր լինել՝ այլ երկինք... ոչ երկրային տաճար՝ այլ երկնային առաքաստ» (Էջ 71ա սյուն): «Եւ արդ թուի ինձ լինել,—ավելացնում է Մայրավանեցին,—...կարգ քրիստոնէութեան աստուածային և երկնային յարինուածով կարգացն... ցոյց ի ստորինս՝ վերբերելով զմեզ յգալեացս և երկրայնոցս յիմանալիս և երկրայինսն, միշտ տեսանելով զանդ լեալ կարգսն և զհանդերձալն լինելոց յարինուածոց պատրաստութիւն» (Էջ 71բ սյուն):

Ըստ երևույթին ինչպես Մայրավանեցին, այնպես էլ Կ. Պոլսի պատրիարք Գերմանոսը (715—730 թթ.), որի երկերում ևս կարմիր թելի նման անցնում է եկեղեցու՝ Աստծո բնակարանի գաղափարը¹⁹, իրենց

դավանած սույն տեսությամբ, առաջնորդվել են առ Երրայեցիս թղթում արծարծված այդ մտքով, որ, ամենայն հավանականությամբ, լավագույն զենք կարող էր համարվել պատկերամարտության դեմ: Եկեղեցու՝ Աստծո բնակարանի աստվածաբանական տեսության մի արձագանքը հարկ է դիտել Հովհան Ծանեցու (Ը դար) «Յաղագս եկեղեցւոյ» երկում հանդիպող այն միտքը, «զի եթէ խորան և տաճար ըստ օրինակին փառաւորեցաւ... փառացն Աստուծոյ բնակարան հաւատով իմացեալ լինի»²⁰: Սույն իսկ հարաբերությամբ, ըստ Մայրավանեցու, երկու երկինքները նույնական են եկեղեցու երկու խորանների հետ, որոնցից մեկը՝ ներկան, իսկ մյուսը՝ մարդկային կյանքի ապագան է խորհրդանշում: Միջնադարյան մտածողության մեջ մեծ տարածում գտած երկու կամ չորս երկինքների, իբրև ներկա և ապագա կյանքի այլաբանական պարունակների²¹, մասին եղած եկեղեցագիտական տեսությունը հեղինակի ջանքերով ձեռք է բերել միանգամայն շոշափելի, տեսողությանը մատչելի ճարտարապետական մասնաբաժնի՝ խորանի՝ որպես ծամանակալին միավորի կերպարանք: Երկու խորաններից «ի միումըն ինքն իսկ Սուրբ Երրորդութիւն, և երկրորդումն անմարմնական դասք հրեշտակաց» (Էջ 71ա—72բ), որով հեղինակը աշխատում է առավել ընդգծված դարձնել խորանների այլաբանական բովանդակության իմաստը: Երկու խորանները, որոնք բնակատեղիներն են Աստծո և հրեշտակների, միմյանցից խստորեն սահմանազատված են վարագույրներով, որոնք եկեղեցական նվիրապետության եռաստիճան պարունակները տարրորոշողի հանգամանք ունեն: Ըստ երևույթին եկեղեցու խորանի, իբրև երկնքի նմանակի այլաբանական ընկալման, Մայրավանեցու մոտ արդեն սմբողջացած և ավարտուն մտայնության, ակունքները սկիզբ են առել Հով. Ոսկերեքանի գրվածքներից մեկում «երկինք-խորան» հարաբերության վերաբերյալ տրված

Յովհաննու Ոսկերեքանի Մեկնութիւն Եսայայ Մարգարէի, Վեներտիկ, 1880, էջ 273, Բարսեղ Կեսարացի, Վեցօրեայ Ծառք, Վեներտիկ, 1880, էջ 15 և Евсевий Памфил. Сочинения. т. II., СПб., 1850 стр. 407.

²⁰ Հովհաննու Իմաստասիրի Ամենցոյ Մատենագրութիւնք, Վեներտիկ, 1883, էջ 143, հմտ. Սրբոյն Ներսէսի Լամբրոնացոյ Տարսնի եպիսկոպոսի Խորհրդածութիւն ի կարգ եկեղեցւոյ և մեկնութիւն խորհրդոյ պատարագին, Վեներտիկ, 1847, էջ 128:

²¹ Հմտ. Т. Райнов, Наука в России XI—XVII вв., М.-Л. 1940, стр. 18.

¹⁸ Եսեքիոսի Կեսարացոյ Պատմութիւն եկեղեցական, Վեներտիկ, 1877, էջ 465:

¹⁹ Писания святых отцов и учителей церкви. т. I., СПб. 1855, стр. 377—378. հմտ. Երանելոյն

բացատրությունից²²։ Սակայն ճարտարապետական այս երևույթի բացատրության մեջ, առաջնորդվելով աստվածաշնչական սահմանումների ոգով, Մայրավանեցին խորանը նմանեցնում է ոչ միայն երկնքին, այլև երկինք հասկացությունից բխող, հանդերձյալ կյանքին (անդ)։ Խորանի մեկնությանը հետևում է եկեղեցու սեղանի բացատրությունը՝ «սուրբ սեղանն սրբոյ Երրորդութեանն ծանուցանէ մեզ միասնականութիւնն... որպէս Ս. Սահակ ոսուցանէ տեպեամբն»²³ (Էջ 72բ)։ Ս. Սահակ Պարթևի տեսիլքում շեշտվում է սեղանի, որպէս ս. Երրորդության միասնականությունը մարմնավորողի, դերն ու նշանակությունը և միաժամանակ նշվում, թե «զճաշ կենաց Փրկչին մարմին և զարին արժանապէս նշմարութեամբ բազմեալք ընդ նմա ճաշակեն»²⁴։ Այս պատմաբանը ս. Երրորդության միասնականության կրոնական գաղափարի արտահայտման ձև է դիտվում ս. Սեղանը՝ իր քառակողմ սմբողջության մեջ²⁵։ Ուշագրաւ են եկեղեցական երկու վարագույրների խորհրդարանական արժեքի, ներանց դերի և նշանակության մասին Մայրավանեցու հայտնած մտքերը։ Կարմիր («հրեղէն») վարագույրի ետևում՝ քննի խորքում «Սուրբ Երրորդութիւնն ծածկի յանմարմնոցն», իսկ կապույտ («ջրեղէն») վարագույրի ետևում՝ «անմարմին զարութիւնըն՝ ի մարմնականացս» (Էջ 72ա)։ Առավել վավերական դարձնելու համար իր այս միտքը, առանց հեղինակի և գործի անունը հիշելու, Մայրավանեցին վկայաբերում է «ունի ի կատարեղագունից սուրբ վարդապետացն» Գրիգոր Նազիազանցու (Աստվածաբանի) «Եստղաղական» խորագիրը կրող ճառաշարի «Արձակէ ինձ լեզու» ենթագլխից²⁶, որ խոսվում է վարագույրների աստվածաբանական-աղարանական նշանակության մասին, այն, որ առաջին վարագույրը Աստծուն քաժանում է հրեշտակներից, իսկ երկրորդը՝ հրեշտակներին՝ ժողովրդից²⁷։ Վարագույրի մասին միջնադարի քրիստոնեական գեղագիտու-

թյան մեջ ընդունված այս տեսակետի շարունակությունն ու զարգացումը պետք է նկատվեն Հով. Օձնեցու հիշյալ գրության մեջ վարագույրի նշանակությանը վերաբերող հատվածները²⁸։ Առաջին վարագույրը, որ «աստվածային գույր» ասանականատում է «ստորադաս արարածներից», իր կարմիր գույնով Աստծու գաղափարի կրողն է։ Կարմիրն այստեղ ոչ միայն աստվածայինի բաղկացյալ մասն է, այլև Աստծու էությանը քակտորումը²⁹։ Երկրորդ վարագույրը կապույտ է. այստեղ անմարմին հրեշտակներն են բնակվում (Էջ 72ա), հանգամանք, որ խոսում է հայ, և ոչ միայն հայ, եկեղեցական գեղագիտության մեջ գույնին տրված նվիրապետական իմաստի մասին։

Հաջորդ վարքերության մեջ Մայրավանեցին խոսում է բուրվառի աղարանության մասին։ Խնկանցը՝ բուրվառը, հեղինակը նմանեցնում է Աստվածածնին։ Ինչպես Տիրամայրը լի է «հոգովն սրբով և զարութեամբ քարճրելոյն», այնպես էլ բուրվառը՝ «հոտով սրբութեան» (Էջ 72բ—73ա)³⁰։ «Բուրումն անուշահոտ խնկոցն... —գրում է եկեղեցական հեղինակը,—հաշտութիւն Աստուծոյ առ մարդիկ ցուցանէր» (Էջ 73ա)³¹։ Եթե խնկի անուշահոտության մասին մեկնությունները ընդհանուր են թե՛ Օձնեցու և թե՛ Մայրավանեցու համար, որոնց աղբյուրը, ըստ երևույթին, Փիլոն Երրայեցու հայտնի բացատրությունն է³², ապա Մայրավանեցու համար մասնավորաբար «անուշահոտությունը» Աստծու հետ հաշտության նշանակ է։ Ընդգծելու համար պատարագի խորհուրդն ու սրա մասը կազմող խնկի գեղագիտական-աղարանական արժեքը, Մայրավանեցին վկայաբերում է կատարում Երգ երգոցից (Ա. 12, Ե. 1, 2. 1), որտեղ «խնկանոցը», ըստ վարդապետիս մեկնաբանման, Բրիստոսի մահվան, իսկ գմուտը՝ նրա թաղման խորհուրդն ունի իր մեջ։ Գր. Նարեկացին, որ, անտարակույս, շատ է օգտվել Գր. Նյուսացու (331—394 թթ.) Երգ երգոցի հռչակավոր մեկնությունից, գրեթե նույն ոգով է բացատրում հատվածս՝ այն աննշան տարբերությամբ, որ Նարեկացու

²² Ռսկեբերան, Ինկնութիւն Եսայեայ, Էջ 85։

²³ Տես՝ Սոփեր Լայկականք, հատ. Բ, Վնեռիկ, 1853, Էջ 55։

²⁴ Անդ։

²⁵ Հմմտ. Փիլոն Երրայեցու Մնացորդք ի Հայս... Վնեռիկ, 1826, Էջ 530—531, հատ. Էջ 517, Լամբրոնացի, նշվ. աշխ., Էջ 128, 81։

²⁶ Տես՝ Կնիք հաստոյ ընդհանուր ս. եկեղեցու, Էջ 38։

²⁷ Հմմտ. Փիլոն Երրայեցի, նշվ. աշխ., Էջ 529, 530։

²⁸ Աձնեցի, Էջ 140, հմմտ. Էջ 133։

²⁹ Հմմտ. Երգ Գ. 2, 4, Բ. օրինաց Գ. 24, Եզեկիի ԻԸ 14, 16, Գործք Է 30, Երբ. ԺԲ 29, Migne, P. G. t. 3, col. 328—329 (Գիոնիսիոս Արիստաօսցու միտքը)։

³⁰ Հմմտ. Ագաթանգեղոսյ Պատմութիւն հայոց, Տիգրիս, 1909, Էջ 214։

³¹ Հմմտ. Հոմո, Ե 10։

³² Փիլոն, նշվ. աշխ., Էջ 518։

մոտ, «զմուռը նշանակն է մահվան»³³, իսկ Մայրավանեցու մոտ արդեն՝ «թաղումն Քրիստոսի» (էջ 73ա):

Սակայն «հրառու նուիրանոցը» ոչ միայն Տիրամոր, այլև վերջինիս՝ հրեշտակապետի կողմից տրվող ավետիսի նշանակն է³⁴. ավետիս, որ միայն «քահանայական դասուն է իշխանություն» և պատշաճ «մատուցանել Աստուծոյ, այսուիկ եցոյց համանըման լինել քահանայական հրեշտակապետին», որով աշխատում է շեշտել եկեղեցու սպասավորի հեղինակությունն ու նրա վերադաս լինելը հասարակական մյուս խա-

վերի նկատմամբ:

Այնուհետև առաջ անցնելով՝ Մայրավանեցին նշում է, թե լապտերների «զմշտընջենաւոր լոյսն» «արդարոցն պայծառութիւն ցուցանէ»³⁵ (էջ 73բ): Ուրեմն, հեղինակի բացատրությամբ, եկեղեցու լապտերների «մշտնջենավոր լոյսը» ոչ այլ ինչ է, քան եթե այլաբանությունը «արդարների պայծառության»: Եկեղեցու խորանի երկու կողմերում գտնվող «խորհրդանոցների» (ընծայարանների) հոգևոր դերի մասին Մայրավանեցու հաղորդումը գրեթե հարասվում է Օձնեցու կողմից՝

«խորհրդանոցքն որ յաջմէ եւ յահելէ, ցուցանէն զեկեղեցոյ սպասուց եւ պատարագաց ընծայս եւ զտուրս ողորմութեան առ աղքատս». Մայրավանեցի, էջ 73բ:

«խորհրդանոցքն յաջմէ եւ յահելէ ցուցանէն սպասուց եկեղեցոյ եւ անպակաս ունել զտուրս ողորմութեան առ աղքատս». Աւձնեցի., էջ 140:

Հանդիպարված հատվածների մասնությունը, ըստ երևույթին, ոչ միայն միջնադարի եկեղեցագիտական ընդհանուր մտայնությամբ պետք է բացատրել, այլև «խորհրդանոց» բառի եզակի օգտագործման փաստով: Հարկ է մտածել, որ «խորհրդանոց» բառը եկեղեցական եզրաբանության մեջ առաջինը շրջանառության մեջ է դրել Մայրավանեցին, քանզի նշված բառ-հասկացությունը տվյալ ժամանակաշրջանում, ինչպես արդեն նկատվել է, միայն Օձնեցին է կիրառել³⁶: Սա նշանակում է, որ Օձնեցին, հակառակ վարդապետական հարցերում հնարավոր տարածայնություններին, օգտվել է Մայրավանեցու խնդրո առարկա աշխատությունից:

Այնուհետև հեղինակը խոսում է եկեղեցական կառույցի վրա եղած «գրերի», հատկապես արևելակողմում գտնվելու հանգամանքի մասին: Մայրավանեցին

ձգտում է աստվածաշնչական ակունքներով³⁷ բացատրել Քրիստոսի «ի միս անգամ» արևելքից սպասվող գալստյան խորհուրդը: Ահա այս պատճառով են մարդիկ «խաչանիշ կնքելով զդեմս երկրպագութեամբ յարևելս» աղոթում³⁸: Եկեղեցական ժանգակների վերաբերյալ խորագետ տեսաբանի ակնարկ-մեկնությունը, որքան մեզ հայտնի է, հայ մատենագրության մեջ, իր բնույթի մասնահատկությամբ, հնագույնն է, որ հասել է մեզ: Իր զուտ կրոնական բովանդակությամբ «...ազդարարութիւն ժամուցն մեզ հնչման լսումն, այս հրեշտակական փողոյն գոչման լսումն իմանի» (էջ. 74ա) այն ճանաչողական, պատմամշակութային արժեք ունի, որով հնարավոր է դառնում ընդունել իրողությունն այն մասին, որ հայոց մեջ զանգերը սկսել են օգտագործվել է դարից³⁹: Զանգերի կամ նրանց ղողանջի կրոնական բովանդակությունը այն մտայնությանն է հանգում, թե «ազդարարութիւն ժամուցն... առ երկնայինս զմեզ մերձեցուցանէ» (էջ 74բ)⁴⁰:

Աշխատության հաջորդ հատվածում Մայրավանեցին խոսում է հոգևորականու-

³³ Տես՝ Գր. Նարեկացի, Մատենագրությունը, Վենետիկ, 1840, էջ 298, 313:

³⁴ Հմմտ. Յայտ. Ը 5:

³⁵ Պարբերություն, սակայն ամբողջացվում է Օձնեցու օգնությամբ, որ այս երևույթի փոքրիշատե ընդարձակ մեկնության մի տարբերակն է ներկայացնում ընթերցողին՝ «ղապտերացն լուծմունք՝ զլուսաւոր վարս եւ զողորմութիւն իմաստնոց կուսանացն բացայայտէ. նաև զերկնից լուսաւորացն բերէ նմանութիւն ...եւ հանապազորդ վառումն լուսոյն՝ զմշտալոյս պայծառութիւն արդարոցն ցուցանէ (ընդգծումը—Լ. Բ.):

³⁶ Տես՝ Յովս. վարդ. Գաթրճեան, Սրբազան պատարագամատուցք հայոց, հրատարակեալ հանդերձ յաւելուածովք ի Յակովբոսէ Տաշեան, Վիեննա, 1897, էջ 727:

³⁷ Հմմտ. Բարուք. Դ 86, Երեմիա ԼԱ 40, Մատթ. ԼԴ 21:

³⁸ Աւձնեցի, էջ 142, հմմտ. անդ, էջ 140:

³⁹ Լ. Վ. Ըստկարեան, Եկեղեցական պատմություն հանդերձ ազգային եկեղեցական պատմությամբ, Վիեննա, 1872, էջ 181:

⁴⁰ Զանգերի ղողանջի այլաբանական նշանակությամբ մասին առավել ընդարձակորեն խոսում է Օձնեցին, որի մոտ զանգերի նույն այդ ղողանջը «մարդկանց հրավիրում է փառաբանելու Աստծուն», Աւձնեցի, էջ 139:

թյան զգեստների մասին: Վերադառնալով Մադոնի հայտնի արտահայտությունը՝ «բահանայք քո զգեցցին զարդարութիւն» (ՄԱ 9)՝ հեղինակը հետևելով է, թե բահանայական զգեստները երկնային արդարության, հոգևոր պերճանքի, ինչպես նաև, Հով. Երզնկացու (Պուզի) արտահայտությանը՝ «զերազանց ճոխութեանն եւ զանեիք պայծառութեան» նշանակներն են⁴¹, որոնցով նրանք «դասակցին ընդ հրեշտակրս» (Էջ 74ա): Ահա այս նշանակ-ցուցիչների շնորհիվ են, որ հոգևորականները, միաժամանակ, կարողանում են տարբերվել «հասարակ մահկանացուներից»:

Այնուհետև, իր աշխատության վերջնամասում, Մայրավանեցին խոսում է յոթ և ինն նվիրապետական կարգերի մասին: Յոթի և իննի, իբրև եկեղեցականների նվիրապետական աստիճանակարգի, վերաբերյալ որդեգրած իր հալացքը հեղինակը հիմնավորում է Բարսեղ Աեսարացու և Գրիգոր Նյուսացու, ինչպես ինքն է վկայում, «Հարցաքննական վարդապետություն վասն երկնայնոցն» խորագիրը կրող աշխատության հրահանգներով⁴², ինչպես նաև Դիոնիսիոս Արիսպագացու կանոնակարգած նվիրապետական ինն դասերի տեսությամբ⁴³: Եթե եկեղեցու յոթ դասերը

երկնային քահանայապետության պատճենումներն էին և կարող էին զերազանցապես ներկեղեցական նվիրապետությանը վերաբերվել, ապա ինն դասերը, Մայրավանեցու հավաստմամբ, առավել հասարակական նկարագիր ունեն: Համաձայն վերջին տեսության՝ եկեղեցում հավաքված աշխարհականները նմանեցվում են այն էակներին, «որք արժանացեալ երկնաոր մտիցն կայանի» (Էջ 75ա): Սրանք զբաղեցնում են իննի նվիրապետական եռադաս համակարգի երրորդ աստիճանը: Եթե եկեղեցում գտնվող ժողովուրդը «երկնաւոր մտիցն կայանի» արժանավորների հոգեվոր զանգվածն է լուկ, շարքային հրեշտակների այլաբանությամբ, ապա եկեղեցու սպասավորները արդեն իսկ մասն են կազմում երկնային քահանայապետության և հրեշտակների համար կանխասահմանված աստիճաններն են զբաղեցնում. «որոյիք մաքրկան հրեշտակացին եւ կայցին զնոցա տեղի», իսկ հետո «ամենայն լուսեղէնս խառնեալ դասս երամանան»⁴⁴ (նմու. անդ, էջ 75ա):

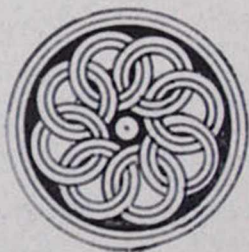
Հովհան վարդապետ Մայրավանեցու «Վերլուծութիւնք կաթողիկէ եկեղեցույ» աշխատությունը հայ վաղ միջնադարյան դավանաբանական-գեղագիտական մտքի ուշագրավ վավերագրերից է, որտեղ եկեղեցական խորհրդանշանների մասին հեղինակի կարճատև հաղորդումները երևան են բերում ոչ միայն միջնադարյան հոգեբանության և հասարակական մտքի մի շարք ինքնատիպ կողմերը, այլև բյուզանդական գեղագիտության հետ հաշվականի վաղնջական աղերսները:

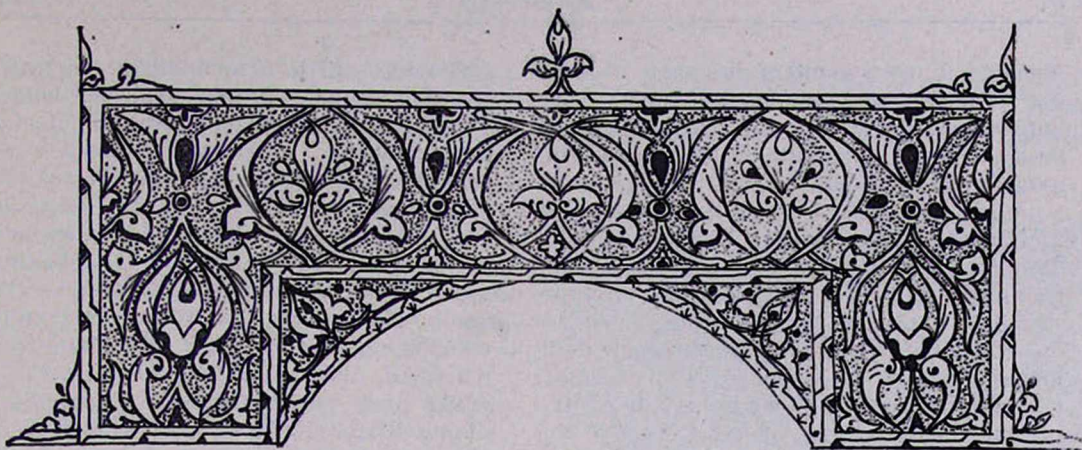
⁴¹ Տե՛ս՝ Է. Բաղդասարյան, Հով. Երզնկացին արվեստի և ազգագրության մասին, «Էրաբեր» (հասարակ. գիտ.), 1971, № 9, էջ 78: Ռմու. Լամբրոնացի, էջ 240, նաև՝ Լ. Մ. Չամչեան, Մեկնութիւն Սաղմոսաց, հատ. Թ, Վենետիկ, 1821, էջ 156:

⁴² Սույն գրության Մատենադարանում գտնվող բազմաթիվ օրինակներից տես թեկուզ՝ ձեռ. № № 6476, 6608, 6617:

⁴³ Հայ միջավայրում ինն դասերի տեսության հանգումանցից քննությունը տես՝ Մատենադարան, ձեռ. № 9121, էջ 88ա:

⁴⁴ Ագաթանգեղոս, էջ 386, 328, Ռմու. Ամենցի, էջ 133, նաև՝ А. Каждан, Византийская культура, М. 1968, стр. 130.

ԱՐԳԱՄ ԱՅՎԱԶՅԱՆ

ՅՂՆԱՅԻ ԾԱՐՏԱՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԸ

Գողթնի գեղեցկատես ձորերը հնուց ի վեր անվանակոչվել են ձորերի մեջ փուլած գլխավոր գյուղերի ու ավանների անուններով: Այսպես, օրինակ, նրա ձորերի մի մասը միջնադարում հայտնի է եղել որպես Բստաձոր կամ Գիլան ձոր, Ագուլիսի ձոր, Տրունյաց ձոր, Վանանդաձոր, Յղնայի ձոր և այլն: Այս վերջին ձորում գտնվող վաղեմի ավանը՝ Յղնան, Գողթն գավառի նշանավոր բնակատեղիներից մեկն է, որը այժմյան Չանանաք գյուղն է: Յղնան փրոված է լեռներով երիզվող ձորի մեջ: Յղնային մասնավոր հմայք է հաղորդում նաև գյուղի միջով հոսող կարկաշուն գետակը, նրա հնարմատ ընկուզենիների և այլ ծառերի այգիները, եկեղեցիների ու վաղեմի մատուռների, ջրաղացների ու հնձանների, մի քանի մետաքսի, կաշվի գործատների, կամուրջների ու բերդապարիսպների և այլ նյութական մշակույթի հուշարձանների կանգուն ու ավերակ հետքերը: Վերջիններս անհերքելիորեն խոսում են դեռևս ոչ այնքան հեռու անցյալի բուռն կյանքի մասին: Ստույգ է Մեսրոպ Թաղիադյանի այն կարծիքը, որը 19-րդ դարի սկզբներին այցելելով Յղնա, նրա մասին գրել է. «...լաւէտ աւերակ իսն մեծի քաղաքի, քան թէ

գիւղ աննշան որպէս զարդիս տեսանի»¹: Եվ իրոք, այժմյան գյուղի շրջակայքի մի շարք հնագիտական տվյալները ապացուցում են, որ Յղնան հնուց ի վեր և միջնադարում, 12—18-րդ դարերում, նշանավոր բնակատեղի և Գողթնի աչքի ընկնող կենտրոններից մեկն էր, ուր անընդմեջ բնակվել է ավելի քան 800—900 տուն հայ բնակչություն:

Գողթնի մյուս ավանների ու գյուղերի հայկական բնակչության մասն Յղնայի ազգաբնակչությունը ևս մի շարք անգամներ ասպատակումների ու թալանի, անասելի տանջանքների ենթարկվելով տարբեր դարերում տեղահան է արվել իր հայրենի ավանից, ցրվել տարբեր տեղեր: Օրինակ, 1349 թ. Յղնայում գրչագրված մի Ավետարանի հիշատակարանում կսկիծով է նկարագրված Յղնայում տեղի ունեցած դեպքերը, Յղնայի Դանիել տաճարների տանջանքները. «...ազգն Իմայելի, և բազում նախատանաք և արհամարհանաք տանջեն և նեղեն զազգս քրիստոնէից, մինչեւ... զոմանց տունս բախտանաք և

¹ Մեսրոպ Թաղիադյան, Ծանապարհորդություն ի Հայս, Կալկաթա, 1847, 1-ին մաս, էջ 258:

հերձաք և զորք բանիք աներեալ ջանան. զոր և սմա իսկ՝ Դանիել տանտիրոջս բազում անգամ արարին...»²: Վերջին տաճարակներում ցղնեցիների մի մասը տեղափոխվել է Երևան և նրա շրջակայք:

Յղնացի հայտնի է նաև իր նշանավոր դեմքերով, ինչպիսիք են Կոմիտասը, Էդգար Շահինը, Ռուբեն Մամուլյանը, Հանրի Տրուպյեն, Մայր-Աղեկը: Հայտնի են նաև ցղնեցի Կարապետ եպիսկոպոսը, Տեր-Մկրտչյանը՝ «Արարատ» ամսագրի խմբագիրը, մանկավարժ Հայկ Լուսինյանը, «Մուրճ» ամսագրի խմբագիր Արմ Սարգսյանը, լեզվաբան Ս. Սարգսյանը և այլք³: Մինչև սյուժեն էլ Յղնայի վաղեմի բարձրադիր թագաճառներից մեկում, Տաճարի կոչվող թաղում, պահպանվում է անմահ Կոմիտաս վարդապետի պապերի՝ Սողոմոնյանց ապարանքի ավերակները, որից քիչ վերև, լեռնալանջին, գտնվում է հայկական ավանդությունների շարքում հիշատակվող հարսու փեսայի քարերը⁴:

Յղնացի, որը հիշատակվում է 14-րդ դարից, ձեռագրական և վիմագրական աղբյուրներում անվանակոչվել է նաև Ցիւնա, Ծղնա, Ցաղոունա: Ըստ Յղնայի ս. Աստվածածին վանքի տաճարի 17-րդ դարի վիմագրության, Յղնացի տեղացիների՝ զոկեների, բարբառով կոչվել է Ցուղնա: Հ. Ղ. Ալիշանի ստուգաբանությամբ, «բնիկ հայկական անուն գեղջս է Ցղնա, որ հարկ է թէ մեծ և նշանավոր էր ի հնումն... Ցղնացուց յատուկ է բարբառն Չոկաց: Ի դարոց հետե՛լ յայտնեալ են Ցղնացիք իբրեւ սիրողք վաճառականութեան, վասն որոյ և բազմաշրջիկը...»⁵: Մ. Թադիսյանը մխալմամբ Ցղնա ավանը նույնացնելով Սյունյաց Ծրդուկի հետ՝ գրել է. «Սա թուի ինձ գոլ Մղկանց առան ի համանուն գաւառի, որ նստել երբեմն նահապետ Սիւնեաց»⁶: Ինչպես վաղուց արդեն ապացուցված է, Սյունյաց Ծրդուկ գավառի կենտրոնը հանդիսացած ավանը գտնվում է ոչ թէ Գողթնում, այլ այժմյան Սիսիանի շրջանում⁷: Ըստ տեղացիների բացատրության Ցղնա անվանումը նշանակում է «ցեղն Անույ»:

² Ժ. դարի հայերեւ ձեռագրերի հիշատակարաններ, կազմեց՝ Լ. Խաչիկյան, Եր., 1950, էջ 379:

³ Հ. Քրիշչյան, Ամսար կանթեղ, Եր., 1969, էջ 12—13:

⁴ Արամ Ղանալանյան, Ավանդապատում, Եր., 1969, էջ 53:

⁵ Հ. Ղ. Ալիշան, Սիսական, Վենետիկ, 1893, էջ 342:

⁶ Մ. Թադիսյան, նշվ. աշխ., էջ 258:

⁷ Թ. Հակոբյան, Հայաստանի պատմական աշխարհագրություն, Եր., 1968, էջ 205:

Պատմական և ձեռագրական աղբյուրների վկայությամբ Ցղնացի Գողթնի կազմում հնուց հոչակված է եղել նաև իր ճարտարապետական հուշարձաններով, որոնց մասին սկզբնաղբյուրներ հանդիսացող տեղեկությունների ենթ հանդիպում նախ և առաջ այդտեղ գրչագրված ձեռագրերում, որոնցից մոտ 10-ը հայտնի է բանասիրության մեջ և երկուսը պահպանվում է Երևանի Մատենադարանում: Ցղնայի գրչատներից բանասիրության մեջ հայտնի ամենահին ձեռագիրը՝ Ավետարանը, գրչագրվել է «ի յայսմ ամի թուաբերութեանս Հայոց ՉՂԸ (1349), ի դառնալի և ի վերջ տացեալ ժամանակս...», Ցղնայի Դանիել տանտետերի օրոք: Վերջինս այդ Ավետարանը ստանալով, «...եւ զսա անջինջ յիշատակ ի գեղեցիկ և յաստուածարձակ տաճարս Ցղնոյ՝ մեծի ալն սուրբ Աստուածածինն, որ հանապազ մանկութ սորա հրճուին...»⁸: Այս ձեռագրի տվյալներից հետո Ցղնայի և նրա հուշարձանների մասին տեղեկությունների հանդիպում ենք ավելի քան մեկ դար հետո՝ 1467 թ. Ցղնայում Ումիդ սարկավագի մի Ավետարանի նորոգման առիթով: Վերջինս 1940-ական թվականներին գտնվել է Իրանի Չարմահալ գավառի Վերին Քոնարք գյուղից: Ըստ այդ Ավետարանի հիշատակարանի ալն նորոգվել է «...ի գաւառս Գոլթեան, ընդ հովանեաւ սուրբ անագ սուրբ Գիորքայ գաւառորիս և սուրբ Նշանիս և աղ սրբոցն ի սմա, ի փծուն և նորաստումն Ումիդ սարկավագիս, ի վաշեղումն անձին մերում և յիշատակ ննջեցելոցն մերոց՝ Ցղնոյ աստուածայէր քահանայիցս, և հոգիաւեր տանտետէցս, և հողագործ ժողովրդեանս՝ երիտասարդաց և կուսանաց... Նորոգեցաւ ի թուին ԶԺԶ (1467)...»⁹: Այնուհետև ռաբձյալ մեկ դարի հասնող ժամանակով Ցղնայի մասին տեղեկությունները քացակայում են և միայն մի ձեռագրի՝ Երուսաղեմում 2460 համարի տակ պահպանվող «Ժողովածոյ ծիսական գրոց»-ի գրիչը «ՌԲ (1553) թվին, մարտի ամսոյ ԻԸ րն, Ցղնու եկեղեցին չափեցալ...»¹⁰: Հետո՝ 1593 թ.

⁸ Ժ. դարի հայերեւ ձեռագրերի հիշատակարաններ, կազմեց՝ Լ. Խաչիկյան, Եր., 1950, էջ 379:

⁹ «Էջմիածին», 1951, ապրիլ-մայիս, էջ 85: Ժ. դարի հայերեւ ձեռագրերի հիշատակարաններ, կազմեց՝ Լ. Խաչիկյան, 2-րդ մաս, Եր., 1958, էջ 256:

¹⁰ «Մայր ցուցակ ձեռագրաց սրբոց Յակոբեանց», հատ. 8-րդ, կազմեց՝ Նորայր եպիսկոպոս, Երուսաղեմ, 1977, էջ 122: Հրատարակչի մոտ թվականը ՂԲ է, որը, ըստ մեր կարծիքի, տպագրական վրիպակ է: Ավելի հավանական է, որ Ղ-ն Ռ է, կամ էլ թվականը՝ ՌՂԲ:

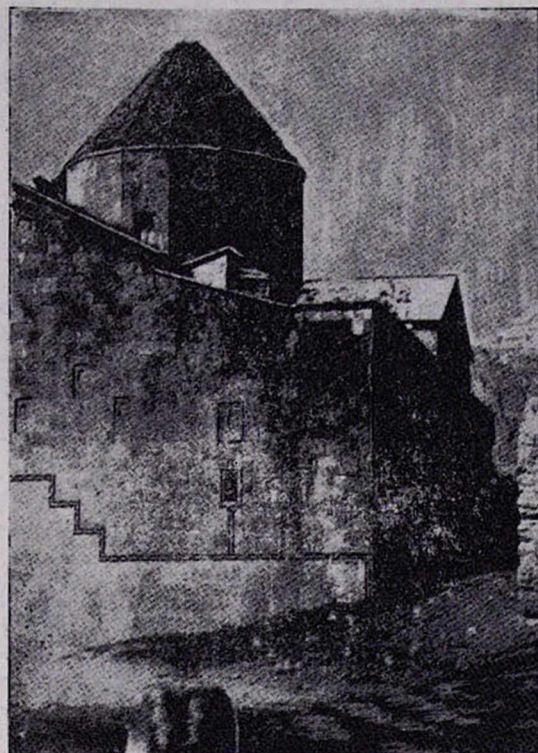
առաջ գրչագրված մի Ավետարանի հիշատակարանի վկայությամբ, այն գրչագրվել է «...ի Գողթան գաւառիս, ի գիւղս որ կոչի անուամբ Յաղունա ընդ հովանեաւս... (եղծված է) գծող սորա Ստեփանոս արեղայի. եւ յիշեայ ի տէր աղաչեմ ով մանկունք եկեղեցոյ»¹¹:

Յղնայում Մարութա քահանայի և Մարտիրոս երիցու գրչագրած երկու ձեռագրերը պահպանվում են Երևանի Մատենադարանում: Այդ ձեռագրերից մեկը՝ Մաշտոցը, Մարութա գրիչը գրչագրել է 1634 թ. «...ի գեղս Յղնայ», որը «վերջուտին նորոգել եղև ի ձեռ կազմարար Դաւիթ դարի, և ընչիւք Յղնցի ուստայ Սուքիազին և կենակցոյն իւրոյ. Զանազանին ի թվին ՌՄԽ և Ե (1696)ին»¹²: Երկրորդ ձեռագիրը՝ Մեկնութիւնը Սաղմոսաց»-ը, Մարութա գրիչը գծել և գրչագրել է Մարտիրոս իրիցու հետ միասին. «...ի թվականին Հայոց մեծաց. ՌՁԳ (1634)» գրեալ եղև կտակս աստվածային ի յերկրիս Գողթան գաւառի ի գեղս Յղնայ... ի դուռն սուրբ յ(Աստուածածն)ի, ձեռամբ մեղապարտ և թարմատար գրչի Մարութայ...»¹³:

Այսպիսով, ձեռագրերի հաղորդած տրվյալներով պարզվում է, որ Յղնան ունեցել է ս. Աստվածածին վանքը, ս. Գրիգոր և ս. Նշան եկեղեցիները, որոնցից աճմ կանգուն է ս. Աստվածածնի եկեղեցին և մեկ եկեղեցի էլ ս. Սարգիս անունով: Յղնայի ճարտարապետական հուշարձանների մեջ, դեռևս 1349 թ. գրչագրված ձեռագրի գրչի որակավորմամբ, գեղեցիկ և մեծ տաճար է հանդիսանում նրա ս. Աստվածածին տաճարը: Վերջինս կառուցված է Յղնայի հյուսիս-արևելյան թաղամասի հարթ վայրում, որն իր ճարտարապետությամբ միջնադարյան ուշագրավ և կարևոր հուշարձան է (նկ. 1ա, 1բ):

Ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ ձեռագրական աղբյուրներում 14-րդ դարի 30-ական թվականներից հիշատակվող ս. Աստվածածնի նախկին տաճարը կառուցված է եղել 12—13-րդ դարերում և մի քանի անգամ վերանորոգվել, որի հետքերը սարգորոշ նկատվում են շինության շարվածքներում: Այս տաճարը 17-րդ դարի կեսերին Գողթանի և Երնջակի մի շարք հուշարձանների թվում վերանորոգվել է նաև Մովսես և Փիլիպոս կաթողիկոսների կողմից¹⁴:

մից¹⁴: Ս. Աստվածածինը վերանորոգվել է նաև 17-րդ դարի վերջերին՝ 1683 թ., որի վերաբերյալ պահպանվել են վիմագիր արձանագրություններ:

Նկ. 1ա. Յղնայի ս. Աստվածածին եկեղեցու հյուսիս-արևելյան ճակատը

Ս. Աստվածածին տաճարը ամբողջովին կառուցված է սրբատաշ բազալտից և կարմիր քարերից, արևելք-արևմուտք առանցքով, քառամույթ գմբեթակիր բազիլիկայի հորինվածքով: Եկեղեցու հատակագիծը (նկ. 2) բաղկացած է արևելյան մասում գտնվող ավագ և յոթանիստ արքիդից, զույգ երկհարկանի ավանդատներից և դահլիճից, որն իր արևմտյան և հարավային ճակատներում ունի գեղեցիկ քանդակազարդերով երիզված մուրքեր: Ընդարձակ դահլիճի (21,3×18,57 մ) չորս խաչաձև կտրվածքով մույթերի վրա բարձրանում է ամբողջովին քարաշեն ու մեծածավալ, ութ լուսամուտներով գմբեթը:

Տաճարի ավագ և ընդարձակ արքիդը, որն ունի 7 որմնախորշեր, դահլիճի հատակից բավականին բարձր է և ունի չորս

¹¹ Երևանի Մատենադարան, Մագիստրոսի ցուցակ, Ավետարանների հիշատակարաններ, էջ 629, 649:

¹² Մատենադարան, № 4175, էջ 376ա, 375բ:

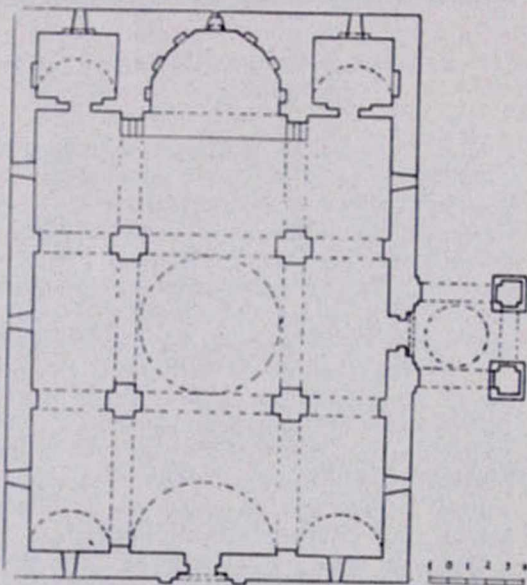
¹³ Մատենադարան, № 1184, էջ 198բ, 199ա:

¹⁴ «Պատմութիւն Առաքել վարդապետի Դարի-ժեցոյ», Վաղարշապատ, 1896, էջ 353:

Նկ. 1բ. Ցղնայի ս. Աստվածածին եկեղեցու ընդհանուր տեսքը

աստիճաններ: Երկկողմյա ուղղանկյունի հատակագծեր ունեցող ավանդատների որմներում թողնված հատուկ մուտքերի միջոցով քարե աստիճաններով բարձրանում են երկրորդ հարկի ավանդատների, արսի-

Նկ. 2. Ցղնայի ս. Աստվածածին եկեղեցու հատակագիծը (չափագրությունը և զմագիրը՝ Ա. Ավագյանի)

դի և կառույցի այլ մասերում թողնված հատուկ թունելանման թաքստոցներ, որոնք ժամանակին ծառայել են որպես դարաններ ու պահեստներ: Հյուսիսային ավանդատից մի առանձին մուտք էլ բարձրանում է դեպի տաճարի տանիք: Ավագ արսիդի լուսավորվածությունը իրականացված է նրա արևելյան որմնում իրար կողքի թողնված երկու խաչաձև լուսամուտներով, իսկ ավանդատներին՝ մեկական ուղղանկյունի լուսամուտներով:

Բարձր ու լուսավոր ինտերյեր ունեցող այս եկեղեցու ներքին տարածությունը սխալված է և ժամանակին այն զարդարվել է որմնանկարներով, որոնք այժմ չկան: Դժբախտաբար ս. Աստվածածին եկեղեցու որմնանկարման մասին տեղեկություններ չեն պահպանվել: Միայն հ. Ղ. Ալիշանի հաղորդած տեղեկություններով 1691 թ. փետրվարի 3-ին, Կարին գնալու ճանապարհին հայր Վիլյոդ Հիսուսյանը «...ազաի Ցղնա, որ գեօղ մեծ կոչէ զայն (Tsegna) և թորքարէն ճալանա (Dchalana), 300 տամբք Հայոց, և գեղեցիկ եկեղեցեաւ, յորում է տես զպատկերս ս. Լուսաորչին և ս. Սեդեատոսի. իսկ տէր գեղջն էր իշխան ոմն Վրացի Տաւոթ Միրզա անուն»¹⁵: Եկեղեցու մեջ, արևելյան մույթերի միջև, 17-րդ դարում ամփոփված է 5 անյուն, որոնց արձանագիր տապանաքարերը մինչև այժմ

¹⁵ Հ. Ղ. Ալիշան, նշվ. աշխ., էջ 342:

էլ մնում են, և արձանագրությունները հրատարակել է Երվանդ Լալայանը¹⁶:

Յղնայի ա. Աստվածածին եկեղեցին առաջին հերթին աչքի է ընկնում իր ծավալա-տարածական հորինվածքի մեծ չափերով, որը Նախիջևանի գմբեթավոր բազիլիկների մեջ առաջին մեծակառույց հուշարձանն է: Նրա միջին ճակի կողքի երկու ճակերի կամարների թռիչքները որմնամույթերից մինչև մույթերը կազմում է 3,77 մ: Մույթամիջի կամարների թռիչքը ընդերկայնական մասում հավասար է 6,8 մ, իսկ ընդլայնական մասում՝ 6,9 մ: Ընդերկայնական մասում արքիոփի որմնամույթերից մինչև մույթերը ընկած տարածությունը կազմում է 5,82 մ, իսկ արևմտյան մույթերից մինչև եկեղեցու արևմտյան որմնամույթերը՝ 6,86 մ: Այստեղ անհրաժեշտ է նշել այն հանգամանքը, որ ա. Աստվածածին եկեղեցին ի սկզբանե մեծակառույց և գեղեցկատես է եղել, որը ձեռագրական աղբյուրներում ևս անվանվել է մեծ տաճար: Նրա մեծակառույց լինելու մասին 16-րդ դարի կեսերի ձեռագրերից մեկում արձանագրվել է նրա չափերը, որը հասարակությանը մեծ մասամբ անհայտ էր: «Բ. (1553) թվին, մարտի ամսոյ Ի. Ը ըն Յղնու եկեղեցին չափեցայ, դուրս(ի) երկարութիւնն ԼԲ կազ էր, և լայնութիւնն ԻԲ կազ էր, միջի երկարութիւն ԻԸ կազ, և լայնութիւնն ԺԹ կազ էր»¹⁷:

Ա. Աստվածածին եկեղեցին արտահայտիչ և գեղեցկատես է նաև իր արտաքին պատկերով: Տաճարի միջին ճակի և նրան ուղղահայաց կիսաշրջանաձև թաղերով ծածկված երկթեք կտուրներով տրանսպետը եկեղեցու արտաքին ուրվագծում ստեղծել են խաչաձև ծավալ, որի մեջտեղում բարձրացած է մեծածավալ գմբեթը: Հուշարձանին մի գեղեցիկ տեսք է տալիս նաև նրա ընդհանուր ծավալի համարյա մեջտեղով տարված օղակաձև քանդակագործին, որին միացված են նաև բոլոր պատուհանների և մուտքերի շուրջը երիզող քանդակազարդերը: Առանձին հմայք են տալիս նաև արևելյան, հարավային և արևմտյան ճակատներում տեղադրված վիմագիր խաչքարերը: Ժամանակին եկեղեցու «կտուրի չորս անկյուններից քաշ են արուած մի մի քարէ օղակներից շինուած շղթաներ, որ օրօրում են քամու ազդեցութեամբ»¹⁸:

Ա. Աստվածածին եկեղեցու արտաքին արտահայտչականությանը հանդիսավորություն են հաղորդում նրա քանդակազարդերով և պատկերաքանդակներով զարդարված մուտքերը: Տաճարի գլխավոր՝ արևմտյան, մուտքը, որը երիզված է եռաշարք քանդակազարդով, կամարից ներքև՝ քառանկյունը շրջանակի մեջ ազդեցված է մանուկ Հիսուսը գրկին նստած Աստվածամոր թագադրման բարձրաքանդակը (նկ.

Նկ. 3. Ա. Աստվածածին եկեղեցու արևմտյան մուտքի պատկերաքանդակը

3): Արտահայտիչ և երանությանը լցված դեմքով բազմած Աստվածամոր գլխի ուղղությամբ քանդակված երկու հրեշտակները թագը դնելով Աստվածամոր գլխին, անմեղ հայացքները ասես հառել են դեպի երկինք: Հրեշտակներից քիչ վար, Աստվածամոր աջ և ձախ կողմերին, քանդակված է այդ բարձրաքանդակի քանդակման տարեթիվը՝

ԹՎ(Ի)Ն ՌԺԼԲ (1683)

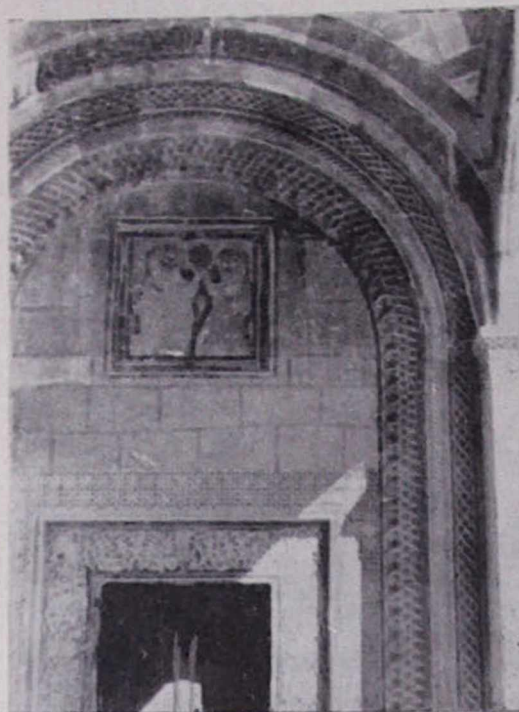
Յղնայի այս պատկերաքանդակն իր մի շարք մանկություններով հիշեցնում է 17-րդ դարի 70-ական թվականներին վերակառուցված Ագուլիսի ա. Քրիստափոր եկեղեցու արևմտյան մուտքի բարավորի Զ. Ագուլեցու կողմից քանդակել տված Աստ-

¹⁶ Ե. Լալայան, Գողթն, արտատպված «Ազգագրական հանդեսից», Թիֆ., 1904, էջ 82—83:

¹⁷ «Մայր ցուցակ ձեռագրաց սրբոց Յակոբեանց», հատ. 8-րդ, կազմեց՝ Նորայր եպս. Պողարեան, Երուսաղեմ, 1977, էջ 122:

¹⁸ Ե. Լալայան, Գողթն, էջ 82:

վածածնի պատկերաքանդակը: Կարելի է ենթադրել, որ դրանք միևնույն քանդակագործի աշխատանքներն են հանդիսանում: Ս. Աստվածածինն եկեղեցու արևմտյան մուտքի պատկերաքանդակից 50—60 սմ ներքև էր ենք երկար տողերով քանդակված է Յղնայի իշխանների անթվակիր արձանագրությունը, որոնք, իրենց մուլքն ու ու-

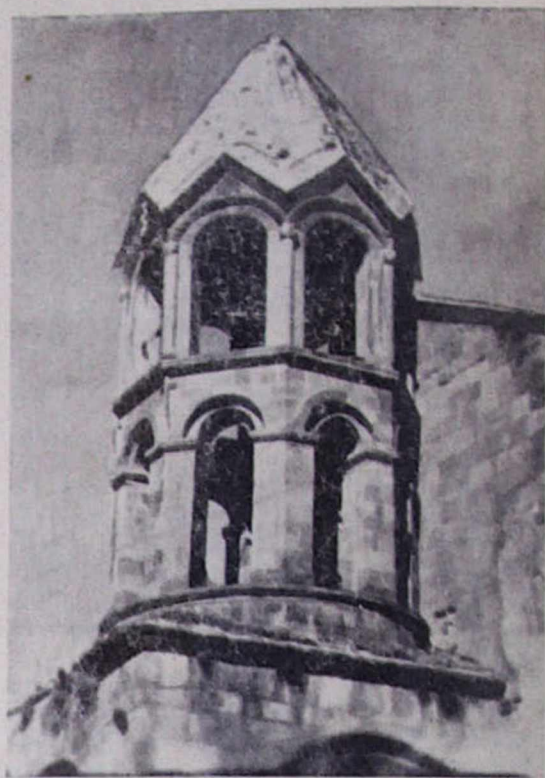

Նկ. 4. Ս. Աստվածածին եկեղեցու հարավային մուտքը և պատկերաքանդակը

կին ներդնելով տաճարի նորոգման համար, ձգտել են ս. Աստվածածինը էլ տվելի պաշտառացնել ու գեղեցկացնել: Այս արձանագրությունը, աննշան տարրերից-ցուններով հրատարակել են Մ. Փափազյանը և Ե. Լալաջանը¹⁹: Արևմտյան մուտքի աջ և ձախ կողմի երկու որմնամույթերի և եկեղեցու որմի միջև գտնվող կոնսոլիդատիվ կապը վկայում է, որ այս մուտքի առջև ժամանակին եղել է երկու մույթերի հորինվածքով կառուցված զանգակատուն: Մերջինիս կառուցման և ավերման մասին ոչինչ հայտնի չէ:

¹⁹ Մ. Փափազյան, Գողթան գավառ (լուս. կար-չական արքուն), Վաղարշապատ, 1890, № 304: Ե. Լալաջան, Գողթն, էջ 82:

Գեղեցկատես է նաև ս. Աստվածածին տաճարի հարավային մուտքը, որը բացվում է եռահարկ զանգակատան մեջ: Այս մուտքի բարձր կամարը ևս զարդարված է եռաշարք գեղեցիկ քանդակազարդերով: Մուտքի կամարի տակ, քառանկյունի շր-

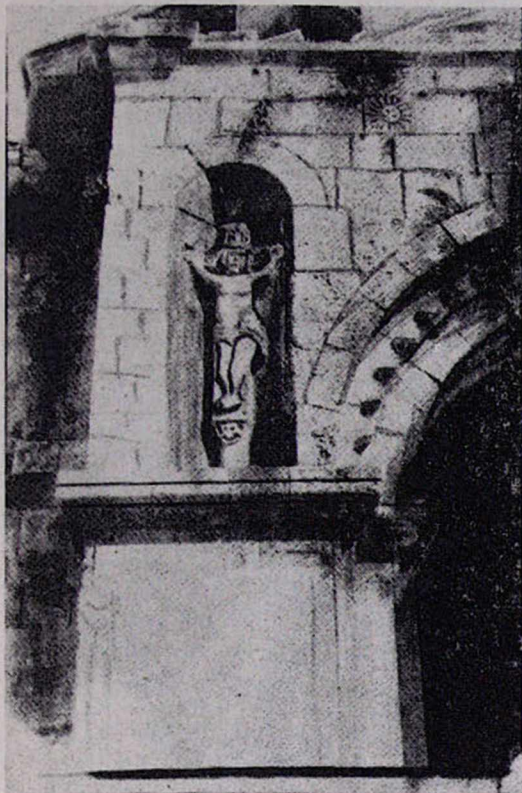
Նկ. 5. Ս. Աստվածածին եկեղեցու զանգակատան 2-րդ և 3-րդ հարկերը

ջանակի մեջ, քանդակված է Պողոս և Պետրոս առաքյալների ծնրադիր պատկերաքանդակները (նկ. 4), որոնք իրենց գլուխների հալսասարությամբ վեր են բարձրացել շղթայաձև և կանոնավոր շրջանագծի մեջ քանդակված քառաթև խաչապատկերը: Պողոս առաքյալն իր ձախ ձեռքով բռնած ունի նաև կշեռք:

Եկեղեցու հարավային մուտքի առջև վեր է բարձրանում նրա զանգակատունը: Վերջինս, որը կառուցված է եկեղեցու կարմրեանգ սրբատաշ քարերից, ունի եռահարկ կազմություն և իր գմբեթի բարձրությամբ եկեղեցու ծածկից 3—4 մ չափով բարձր է: Ս. Աստվածածին եկեղեցու այս զանգակատան առաջին հարկը հատակագծում կազմված է երկու հաստամեկույս մույթերից, որոնց թաղակիր կամարները

նստում են եկեղեցու հարավային որմին կցված որմնասյուրների վրա: Ջանգակատան երկրորդ և երրորդ հարկերը բարձրանալով առաջին հարկի ծածկի վրա՝ եկեղեցու հարավային որմի կոնստրուկտիվ կապից լրիվ անջատվել են և իրենց կազմությամբ շրջանաձև են, կառուցված են ութսկան վեցանիստ կամարակապ գեղեցիկ սյուրներով, որի երրորդ հարկի վրա բազմել է քարաշեն կաթոլիկեն (նկ. 5):

են նույնիսկ գամերի և գեղարդի խոցվածքի հետքերը (նկ. 6): Այս քանդակի որմնախորշից վերև, երկրորդ շարքի շարվածքի արևելյան կողմում տեղադրված մի քարի վրա, քանդակված է շրջանաձև մեջ առնված ճաճանչավոր արեգակի պատկերը: Իսկ որմնախորշից վար, մույթի անկյունային մասում, քանդակված է մի թևատարած աղավնու պատկեր: Համանման արեգակի և աղավնու քանդակներ են արված

Նկ. 6. Ս. Աստվածածին եկեղեցու զանգակատան «Քրիստոսի խաչելությունը» բարձրաքանդակը

Նկ. 7. Ս. Աստվածածին եկեղեցու զանգակատան Աստվածամոր բարձրաքանդակը

Յղնայի ս. Աստվածածնի զանգակատունը գրավիչ է նաև իր արտաքին տեսքով: Այն եկեղեցու նույն քարից կառուցված լինելով ներդաշնակվում է նրա հետ: Ջանգակատան առաջին հարկի երկու մույթերի հարավային ճակատներում, կամարների ուղղությամբ, ուղղանկյունի և դեպի ներս գլանաձև որմնախորշերի մեջ բավականին մեծությամբ քանդակված են մեկական բարձրաքանդակներ: Ջանգակատան արևմրտյան մույթի որմնախորշում քանդակված է «Քրիստոսի խաչելությունը», որի մարմնի վրա ցայտուն կերպով ընդգծվում

նաև զանգակատան արևելյան մույթի վրա, որի հարավային ճակատի որմնախորշում քանդակված է թագակիր Աստվածամոր կանգուն պատկերաքանդակը: Վերջինիս դեմքը և հագուստը պատկերավոր ու արտահայտիչ է և կանգնած է ձեռքերը կրծքին խաչած: Աստվածամոր աջ կողմում, նրա գլխի ուղղությամբ, քանդակված է մի հրեշտակի փոքրիկ և կանգուն պատկերը, որն իր ձախ ձեռքը դրել է Աստվածամոր թագի վրա: Մ. Փափազյանի տեղեկություններով. «Սույն զանգակատան արևմտեան երկու սիւնների միջև վրայ նույնպես քան-

դակում էն Ադամ և Եւայի մերկ և փոքրադիր պատկերները. միս սեւան վրայ մի հրեշտակ ձեռին կշիռ բռնած»²⁰: Այս պատկերաբանդակները այժմ վնասված են:

Ս. Աստվածածին եկեղեցու հարավային զանգակատան կառուցման մասին պատմական աղբյուրներում տեղեկություններ չեն պահպանվել: Նրա կառուցվածքի և պատկերաբանդակների արվեստի վերաբերյալ կարելի է եզրակացնել, որ այն կառուցվել է 16-րդ դարի վերջերին կամ 17-րդ դարի կեսերին, որ 19-րդ դարի վերջերին կար 17-րդ դարի մի բանի մաշված սապանաքարեր²¹:

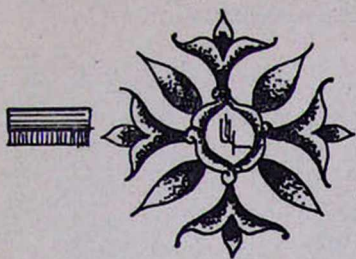
Ս. Աստվածածին տաճարի արևելքան ճակատում, առաջին հարկի սալանդաստե-

րի և սալագ արսիդի լուսամուտների վերևի հատվածներում, տեղադրված են 10 արձանագիր խաչքարեր: Ըստ տեղաբաշխվածության, արձանագրությունները տեղադրված են իրարից հավասար հեռավորությունների և բարձրությունների վրա, որոնցից 5-ը ագուցված է արսիդի խաչաձև լուսամուտների հյուսիսային կողմում, իսկ մյուս 5-ը՝ հարավային կողմում: Այդ խաչքարեր-արձանագրությունները, որոնցից մի բանիսի արձանագրությունները և առանձին մասերը այժմ քայքայված են, բառ իրենց բովանդակության վերաբերվում են եկեղեցու 1683 թ. վերանորոգման օժանդակելուն և հրատարակված չեն: Ընդ որում եկեղեցու 1683 թ. վերանորոգման աշխատանքներին աջակցել են մեկ կանայք:

²⁰ Բ. Փափուզյան, նշվ. աղբյուր:

²¹ Նույնը:

(Շարանակելի)

ՎԻԿՏՈՐ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆՑ

ԱՍՏՎԱԾԸՆԿԱԼԻ ՎԱՆՔԸ

Ապարանի շրջանում, Հարթավան գյուղից 2 կմ հեռավորությամբ Քասաղի կիրճի աջակողմյան բարձր բլրի վրա, վեհորեն կանգնած է Աստվածընկալի վանքը: Վանքը գրեթե ձուլվել է բնությանը, հարազատ, համահնչուն է նրան:

Կաթողիկե եկեղեցին և գավիթը 1240—1250-ական թվականներին կառուցել են Վաչուտյան Քուրդ իշխանն ու նրա կինը՝ Խորիշահը, որպես ուսումնական կենտրոն, և նրա պահպանության համար առատ նշաններ են տվել: Կաթողիկե եկեղեցու խորանի աջ կողմի 1244 թվականի շինարարական արձանագրությամբ Քուրդ իշխանը հայտնում է.

«Ծնորիօք և ողորմութե[ա]մբն Ա[ստուծոյ] եւ Քուրդ իշխանաց իշխան, որդի մեծին Վաչէի և կենակից իմ Խորիշահ, դուստրը Մարծպանա շինեցաք զսուրբ կաթողիկէս յիշատակ հոգոց մերոց. ամենայն զարդուք զարդարեցաք. տուաք ընծայ ամեր գնած այգին ի Փարպի, Ա խուպան Աւշական, Ա այգի ի Կարբի, Ա շինական, Գ ողջատուն: ՈՂԳ թուիս»¹:

Կաթողիկե եկեղեցին չափավոր մեծության է: Թորոս Թորամանյանը նկատել է, որ այն կառուցված է «մոտավորապես Անիի Լուսավորիչ եկեղեցվո ձևով և չա-

փով»²: Գմբեթը հենված է եղել որմնասյուների վրա: Այժմ փլված է:

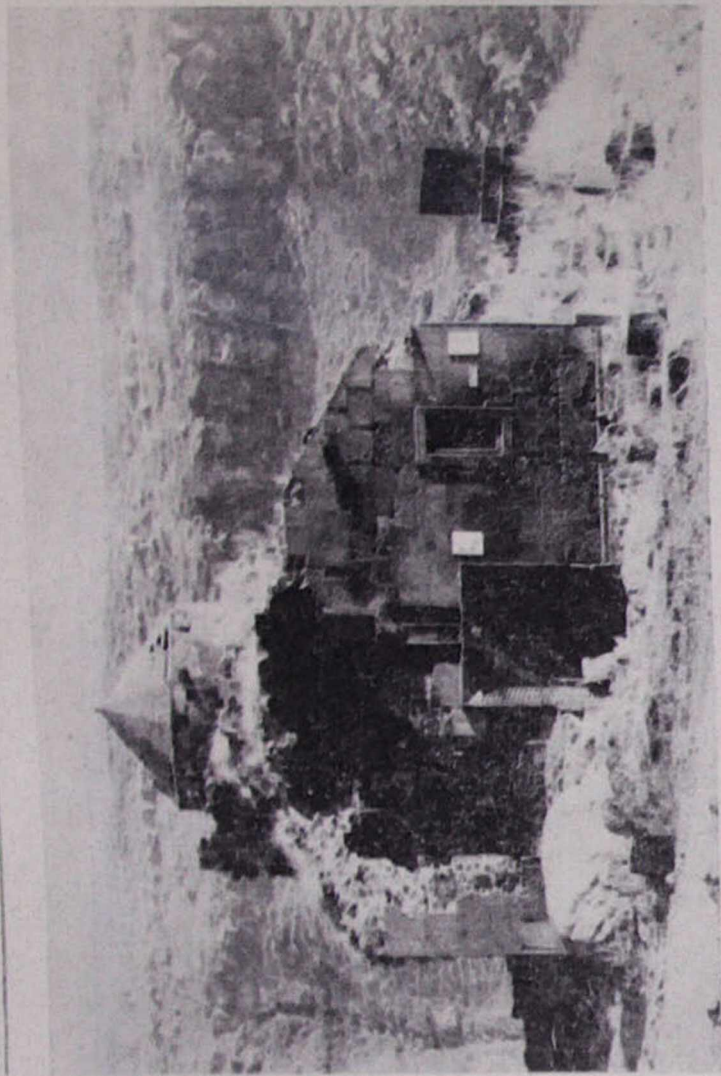
Կաթողիկե եկեղեցու կառուցումն ավարտելուց հետո նրան անմիջապես կից արևմուտքից կառուցվել է գավիթը: Այն շատ ավելի ընդարձակ է, քառասյուն, գմբեթը զարդարված է 'ստալակոտներով և իր տիպի մեջ լավագույններից է: Գավթի ներքին տեսքը զուսպ է, անմիջական: Սյուների խոյակները խաչազարդ են: Արևելյան կողմի երկու որմնասյուների վրա քանդակված են դուրս ցցված, գեղաքանդակ խաչեր:

Գավթի հատակը ծածկված է տապանաքարերով: Բացի մեկից, որի վրա անընթեռնելի տառահետքեր են նշմարվում, սյուները արձանագրված չեն: Դրան հակառակ տապանաքարերի մեծ մասի վրա լուրջագծված են մարդկանց ուրվապատկերներ: Այդ ձևը ընդհանրապես հատուկ է Ապարանի շրջանի միջնադարյան գերեզմանատներին (Մոսվյան, Հարթավան, Ջովուհի, Ապարան, Նորաշեն, Երևջատափ, Ջորագյուլիս, Քուչակ)³: Հարավ-արևելյան սյան հյուսիսային կողմում, խարսխին կից, կա մի երկար ու նեղ տապանաքար, որի

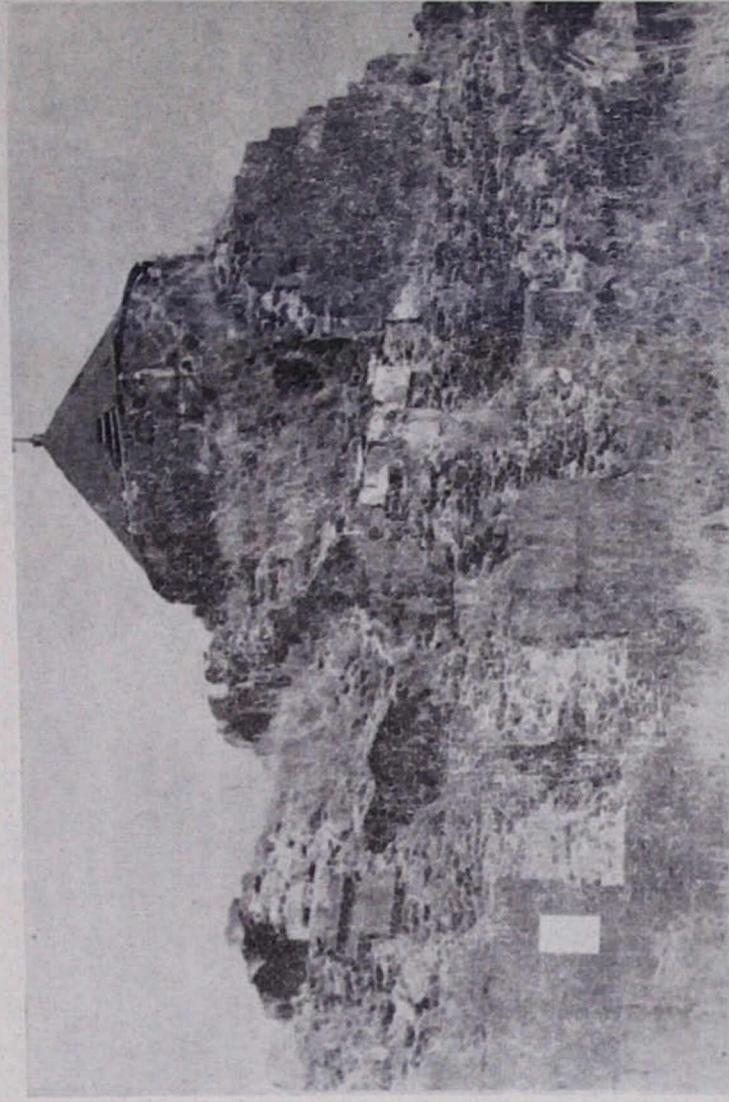
² Թ. Թորամանյան. Նյութեր հայկական ճարտարապետության պատմության, հ. 2, Երևան, 1948, էջ 202:

³ Այս փաստի վրա ուշադրություն է դարձրել Թ. Թորամանյանը: Նյութեր..., էջ 208:

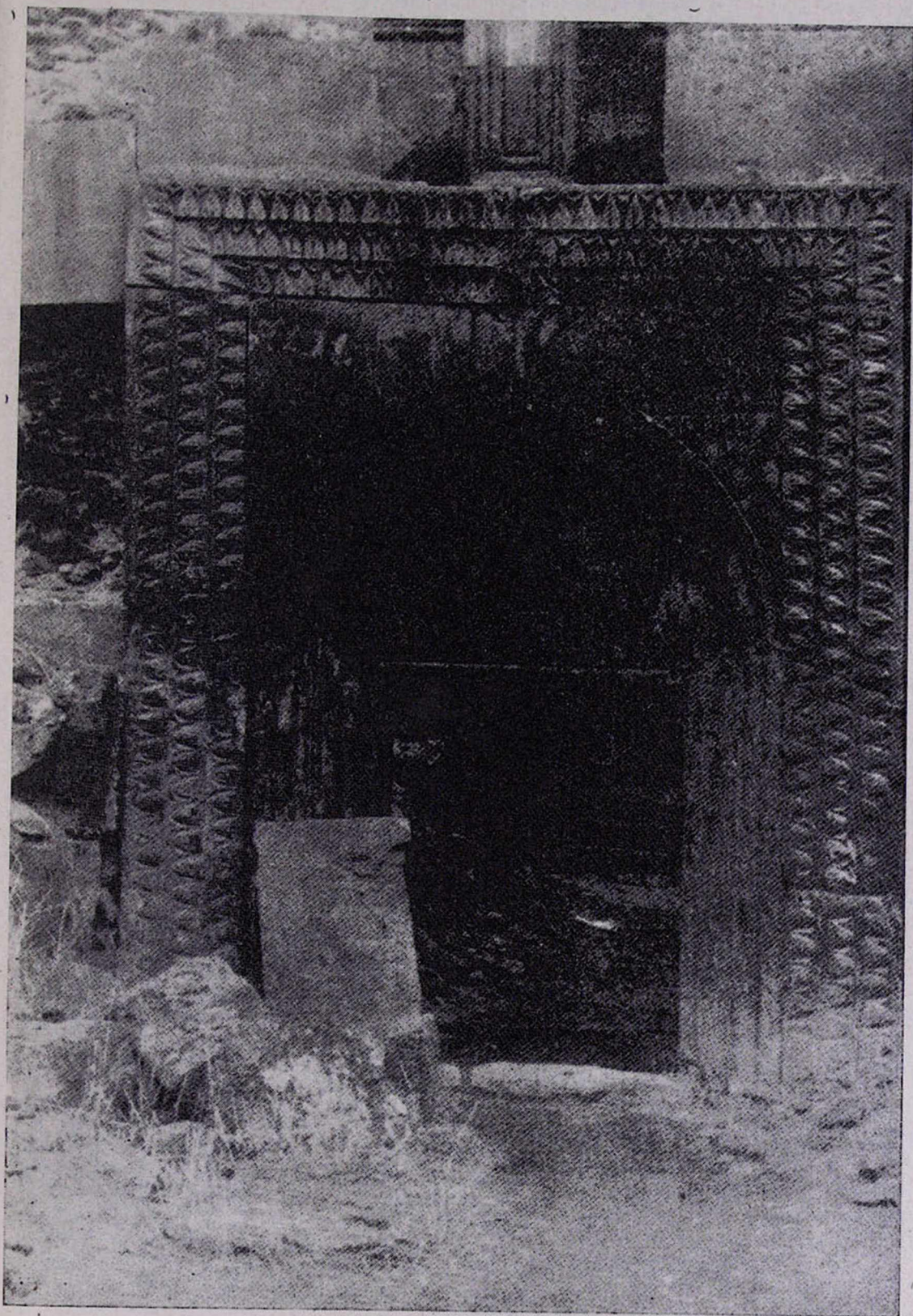
¹ Ստորագրություն կաթողիկե էջմիածնի և հինգ գաւտացն Արարատայ. աշխատասիրութեամբ Յովհ. եպ. Ծախխաթունեանցի, հ. 2. Էջմիածին, 1842, էջ 170:

Աստվածընկալ. Ընդհանուր տեսքը արևմուտքից

Աստվածընկալ. Եկեղեցու տեսքը հարավ-արևմուտքից

Աստվածընկալ. Գավթի գլխավոր մուտքը (շքամուտք)

Աստվածընկալ. Նկեղեցու հարավ-արևմտյան կողմում կանգնեցված գույք խաչքարերը

վրայի մարդու պատկերը ավելի նախնական ուրվագիծ ունի:

Արտաքուստ թե՛ եկեղեցին, թե՛ գավիթը շատ պարզ ու անպաճույճ են: Բայց գավթի շքամուտքը չափազանց շքեղ է: Կառույցների տաճիքները խաչաձև են: Գավիթը կառուցել է «Յոհաննէս» ճարտարապետը: Նրա ստորագրությունը մնում է գավթի հարավ-արևելյան սյան վրա: Ամենայն հավանականությամբ կաթողիկէ եկեղեցին ևս «Յոհաննէս» է կառուցել:

Մինչև Աստվածընկալի կառուցելը բլրի վրա գոյություն է ունեցել եկեղեցական համալիր: Կաթողիկէ եկեղեցու հարավային պատնիսը իր մեջ է առել ավելի փոքր եկեղեցու կամ մատուռի հյուսիսային պատը: Փոքր եկեղեցու ծածկը բանդված է, միայն պատերն են կանգուն: Օհնության ոճը թույլ է տալիս ասել, որ այն 5-րդ դարի կառույց է: Եկեղեցու որմնասյուները, դռանց խոյակներն ու խարիսխները հարկ և մասն են Տեկորի նույնատիպ կառույցներին: Նմանությունը բացարձակ է նաև Ջովուհի գերեզմանատան մեջ կառուցված 5-րդ դարի մատուռի որմնասյուների, խոյակ-խարիսխների հետ⁵:

Մատուռը ունեցել է երկու դուռ՝ հյուսիսային և հարավային կողմերից: Մատուռին կցված են մի փոքրիկ խորան և մի սեկնյակ: Փոքր խորանը խորանակից է բուն մատուռին, իսկ սեկնյակը՝ հարավ-արևմտյան անկյունում դնում է հաղորդակցվում մատուռի հետ: Թ. Թորամանյանը, հանգամանորեն ուսումնասիրելով մատուռը և իր հավելվածները, կարծիք է հայտնել, որ այն կարող է վկայարան եղած լինել⁶:

Մեծ ճարտարապետի կանխածը անհիմն չէ: Դրա լավագույն վկայությունը Հովհաննէս Ծախաթունյանի գրի առած ավանդությունն է: Ավանդության համաձայն «Ի կառուցանել զայս տաճար (Կաթողիկէ եկեղեցի—Վ. Պ.) ամփոփեցին ի հիման սեղանուն սրբոյ զկող սրբոյն Յակոբայ առաքելոյ...»⁷: Հավանաբար հին եկեղեցին, որ ավելի ուշ շրջանի արձանագրության մեջ

սուրբ Աստվածածին է կոչվում, հնում եղել է ս. Հակոբի վկայարան, և կաթողիկէ եկեղեցին կառուցելու ժամանակ նրա մասունքները ամփոփվել են «Ի հիման սեղանուն սրբոյ»: Նույն ավանդությունից իմացվում է, որ Աստվածընկալն իր անունն ստացել է հայտնի քանդակագործ խաչից, որի օրինակով խաչքար է պատրաստվել:

Աստվածընկալում միաբանություն հաստատվել է կաթողիկէ եկեղեցին կառուցելուց շուրջ քառորդ դար առաջ: 1207 թվականին վերանորոգվել է փոքր եկեղեցին և այդտեղ միաբանություն հաստատվել: Այդ է վկայում եկեղեցու հարավային պատի վրա փորագրված արձանագրությունը.

«Ի ՌԾԶ թվիս նորոգեցաւ Ա[ստուա]-ծածինս և հաստ[ատ]եցաք առաջնորդ Բ[րիտոսա]ս[ի]ր յիստիս Կ[է]ր Գրիգոր, Եղազար, Վարդա[ն], Յոհանն[էս], Յար[ութիւն], Ծերթա, Ա[ստուա]ծատ[ուր], Ընստակ[էս], Սարգ[իս], Փա[նոս] և այլ միաբանցս, որ հաստ[ատ]եցա[ն]ք զուխտ միաբանութե[ան] հոգոց մե[ր]ոց...»⁸:

Աստվածընկալի վանքը միջնադարյան Հայաստանի ճարտարապետության զարդերից մեկն է, մշակութային, կրթական օջախ:

Ձեռագրարկված արձանագրություններ Աստվածընկալից:

1. Կաթողիկէ եկեղեցու խորանի հյուսիսային որմի դռան բարավորին, 13-րդ դար. ԵՍ

ԷԼՊԵԿՍ ՀԱՐՊԻ

ՈՐԴԻ ԶԽՈՐԱՆՍ ԾԻՆԵՅԻՔ

Մ[ԵՐ] ՀԱԼԱԼ ԱՐԴԵՆՆՑ ՍՊԱՍԱԻ
ՈՐՔ ՍՈՐԱՅ Գ: ԱԻՐ ԺԱՄ ՀԱՍՏԱՏ
ԵՑԻՆ: ՈՎ ԽԱՔՓԱՆԷ ԴԱՏԻ ՅԱ[ՍՏՈՒ-
ԾՈ]Յ:

2. Գավթի հարավ-արևելյան սյան վրա (խիստ մաշված և հողմնահարված).

Ա[ՍՏՈՒԱ]Ծ.....

[ՊԱ]ՐՈՆ Բ[Ր]ԴԻՆ:

Պարոն ԲՈՒՐԴԸ ամենայն հավանականությամբ Բուրդ Վաչուտյանն է:

3. Գավթի հարավ-արևելյան սյան վրա, բարձրից.

ԶՅՈՀԱՆԷՍ ՅԱՂԱ ԳՍ ՅԻԾԵՑԷԲ....

Արձանագրության հրատարակիչ Թորոս Թորամանյանը կարդացել է. «Յոհաննէս յիշեցէք»:

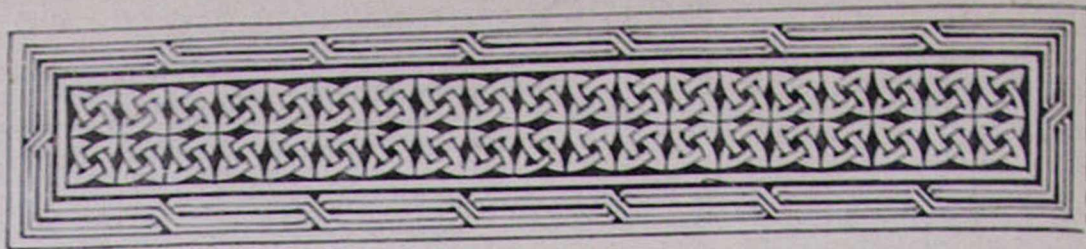
⁸ Հովհ. Եպիսկ. Ծախաթունյանը (Ստորագրութիւն..., էջ 171) արձանագրության այս մասն է միայն բացթողումներով արտագրել:

⁴ Նույնը:

⁵ Ասեմք, որ Զովունի գյուղը Քասաղի հունով չորս կիլոմետր է հեռու Աստվածընկալից: Եվ զարմանալի չէ, որ Զովունին կառուցապատող Գնթունի շինարար իշխանները անպատճառ եկեղեցաշինության համար կօգտագործեին Աստվածընկալի բլրի հարմար դիրքը՝ ապրապան ճանապարհը, աջ կողմում՝ զահալված լեռնալանջերը, ձախում՝ ձորը, որ տեղով հոսում է Քասաղ գետը:

⁶ Թ. Թորամանյան. Նյութեր..., էջ 208:

⁷ Ստորագրութիւն..., էջ 169—170:

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ՎԵՐԱՆՈՐՈԳԶԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐ ՎՐԱՀԱՅՈՑ ԹԵՄՈՒՄ

Վրահայոց թեմի առաջնորդ տ. Գևորգ եպս. Սերադարյանը 1978 թվականի փետրվար 21 թվակիր իր գրությամբ Վեհափառ Հայրապետին հաղորդում էր վրահայոց թեմում 1977 տարվա ընթացքում կատարված եկեղեցական վերանորոգչական հետևյալ աշխատանքների մասին:

Նորանայտ որմնանկար Թբիլիսիի ա. Գևորգ Մայր եկեղեցու արևելյան մասի առաստաղին:
Հայտնաբերված 1977 թ. եկեղեցու վերանորոգության ժամանակ

Վեհափառ Տե՛ր.

1977 թվականը վրահայոց եկեղեցիների համար եղավ վերանորոգության տարի: Եկեղեցիների գործադիր մարմինների նախագահները 1977 թվականի սկզբին կատարեցին եկեղեցիների մասնակի և ամբողջական վերանորոգություններ՝ ըստ հետևյալի.

Սխալցխայի ա. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցի

Ներքին և արտաքին մասնակի վերանորոգություններ, որոնք լրիվ ավարտված են: Կատարված է նաև եկեղեցու ճանապարհի նոր մայթի կառուցումը եկեղեցու ծախսով:

Սխալքալարի ա. Խաչ եկեղեցի

Այս եկեղեցու արտաքին վերանորոգությունները, ինչպես նաև շրջակայքի բարեկարգումը կատարվեցին տեղական իշխանության ծախսով: Վերացվեցին եկեղեցու շրջակայքում գտնվող խարխլված տները և նրանց փոխարինեցին ծաղկանոցները: Բարեկարգ եկեղեցին այժմ գոհարի նման նոր շուր է տալիս քաղաքին:

Եկեղեցու միջոցներով կատարվեցին միայն ներքին խիստ անհրաժեշտ մասնակի վերանորոգություններ: Մնում է միայն ջեռուցման հարցը, որը նույնպես կլուծվի այս տարի կենտրոնական ջեռուցում անցկացվելու միջոցով:

Թբիլիսիի ա. Էջմիածին եկեղեցի

Վերջին անգամ վերանորոգվել է 1945 թվականին: Եկեղեցու պատասխանատու անձինք և հավատացյալներից ոմանք խնդրեցին չփոխել եկեղեցու ներքին տեսքը: Եկեղեցու վերանորոգության ներքին և

արտաքին աշխատանքները կատարվել են ըստ հետևյալի.

1. Էլեկտրական լարերի անցկացում պատերի միջով.

2. Ներքին պատերի յուղաներկ վերանորոգություն.

3. Որմնանկարների մաքրում.

4. Սեղանի մարմարապատում.

5. Եկեղեցու ներքին արևմտյան մասի հատակի պարկետապատում.

6. Վերնատան նորոգություն և պարկետապատում.

7. Եկեղեցու տանիքի թիթեղապատում (հնկե թիթեղներով):

Գնված են նաև վայելույ մոմակալներ, մեկ բյուրեղապակյա ջահ և մեկ էլեկտրական երգեհոն:

Պատերի ներկման գլխավոր աշխատանքները կատարեցին 1945 թվականին եկեղեցին վերանորոգող երկու վարպետները:

Թբիլիսիի ս. Գևորգ Մայր եկեղեցի

Եկեղեցու վերանորոգության սկզբնական աշխատանքների ժամանակ մասնագետները, պատերի յուղաներկի հին շերտերը մաքրելիս, հայտնաբերեցին հալկական ոճով գեղեցիկ մեծադիր որմնանկարներ: Եկեղեցու պատերի կեսը քերվեց և հայտնաբերվեցին տասը այդպիսի մեծ որմնանկարներ: Պարզվեց նաև, որ նախկինում պատերի ֆոնը նկարված է եղել տուֆ քարերի շարվածքի ձևով: Որոշվեց եկեղեցուն տալ նորահայտ պատմական տեսքը, և մասնագետները վարպետությամբ լույս աշխարհ բերեցին անթելված, մոռացված հոգևոր հարստությունները:

Եկեղեցու կեսը, արևելյան պատից մինչև գմբեթի արևմտյան կողմը, լրիվ վերանորոգված է: Տասը որմնանկարները թարմացվեցին կտավատի յուղով, իսկ թափված տեղերը լրացվեցին վերանորոգությամբ:

Նորահայտ տասը որմնանկարները հետևյալներն են.

1. Ս. Սեղանի կիսակող առաստաղին՝ Քրիստոսը բազմած ամպերի վրա, ձեռքին՝ մագաղաթ. «Գնացեք, այսուհետև աշակերտեցեք զամենայն հեթանոս» գրությամբ: Երկնքում՝ աղավանկերպ ս. Հոգին և սերովքներ:

2. Ս. Սեղանի կամարի ձախակողմյան մասում՝ ս. Աբգարի որմնանկարը՝ Քրիստոսի անձեռագործ դաստառակը ձեռքին: Կա նաև հայերեն արձանագրություն.

«Սուրբ Աբգար ճախահաատ թագաւոր հայոց»:

3. Ս. Սեղանի կամարի աջակողմյան մասում՝ սուրբ Տրդատի որմնանկարը: Արձանագրությունն է. «Սուրբ Տրդատ անդրանիկ թագաւոր հայոց»:

Նորահայտ որմնանկար Թբիլիսիի ս. Գևորգ Մայր եկեղեցու վերանորոգության ժամանակ. 1977 թ.

4. Հյուսիսային պատի կամարին՝ երկու զույգ սերովքներ երկնքում:

5. Հյուսիսային պատի արևմտյան մասում՝ Ավետումը (ս. Կույս Մարիամի):

6. Հյուսիսային պատի արևելյան մասում՝ Եղիաքեթը ողջունում է սուրբ Մարիամ Աստվածածնին:

7. Հյուսիսային կամարի արևմտյան մասում՝ սաղմոսասաց Դավթի հալածումը Սավիտ թագավորից:

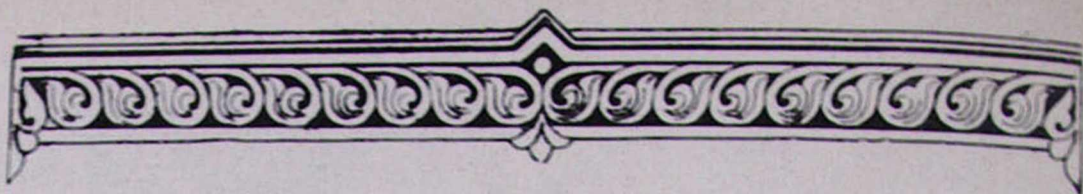
8. Հարավային պատի կամարին՝ երկու զույգ սերովքներ երկնքում:

9. Հարավային պատի արևելյան մասում՝ Քրիստոսի Ծնունդը:

10. Հարավային պատի արևմտյան մասում՝ Քրիստոսի Մկրտությունը:

Առայժմ (եկեղեցու առաջին կեսից) հայտնաբերված վերոհիշյալ տասը մեծադիր որմնանկարները ավելացան տասնութ մեծադիր այլ որմնանկարներին, որոնցից չորսը պատկանում է նկարիչ Գևորգ Բաշինջաղյանի վրձինին:

Նոր հայտնաբերված որմնանկարների ոճից ելնելով, մասնագետները ճշտեցին, որ դրանք պատկանում են Հովնաթան Հակոբի Հովնաթանյանի վրձինին, 18-րդ դար: Վերանորոգչական աշխատանքները շարունակվում են:

ԲՈՎԱՆ ԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Վեհափառ Հայրապետի քարոզը Փրկչի նրաշափառ և սուրբ Հարության տոնի առթիվ Մայր տաճարում	3
Փրկչի նրաշափառ և սուրբ Հարության տոնի առթիվ Ամենայն Հայոց Մայրագույն Պատրիարք և կաթողիկոս, Նորին Սուրբ Օծույթուն Ս. Ս. Վազգեն Ա Հայրապետի և քույր եկեղեցիների հոգևոր պետերի միջև փոխանակված ողջույնի նետագրերն ու գրությունները	6
Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի շնորհավորական գիրը Փրկչի նրաշափառ և սուրբ Հարության տոնի առթիվ՝ ողջված Հայաստանյայց եկեղեցու նվիրապետական երեք Աթոռներին, թեմակալ բոլոր առաջնորդներին և եկեղեցական համայնքներին	9
Վեհափառ Հայրապետի այցելությունը ՀԱԱՀ Միեմիստրների խորհրդի նախագահ Ժ. Տ. Սարգսյանին	11
Հայրապետական ս. պատարագ և քարոզ Մայր տաճարում Փրկչի նրաշափառ Հարության տոնի առթիվ	12
Ա. Հ.—Հանգիստ Մայր Աթոռի միաբան և Իրաքի հայոց թեմի առաջնորդ տեր Ասողիկ արքեպիսկոպոս Ղազարյանի	14
ՄԱՅՐ ԱԹՈՒՈՒՄ—Եկեղեցական թեմ. լուրեր	20
ԾՆՈՐՀՔ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԳԱՌՈՒՍՅԱՆ—Աստվածաշնչական սուրբեր	23
ՎԱՐԱԳ ԱՌԱՔԵՆՅԱՆ—Աստվածաշնչի հայերեն թարգմանության լեզուն և ոճը	27
ՍՈՒՐԵՆ ՏԻԳՐԱՆԻ ՍԱՂՈՒՄՅԱՆ—Խաչքարերը խոսում են	35
Հ. Հ. ՔՅՈՍԵՅԱՆ—Հովհան Մայրավանեցու «Վերլուծութիւնը կաթողիկէ եկեղեցւոյ» աշխատությունը	43
ԱՐԳԱՄ ԱՅՎԱԶՅԱՆ—Յղճայի ճարտարապետական հուշարձանները	49
ՎԻԿՏՈՐ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆՅ—Աստվածընկալի վանքը	57
Եկեղեցական վերանորոգչական աշխատանքներ վրահայոց թեմում	62

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍՅԵՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՀ, ԷՋՄԻԱՄԻՆ

«ԷՋՄԻԱՄԻՆ» ԱՄՍԱԳՐԻ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Армянская ССР, Эчмиадзин, Редакция журнала «Эчмиадзин».
Rédaction de la revue «Etchmiadzine», Etchmiadzine, Arménie, URSS

Հանձնված է արտադրության 28.3.1978 թ.: Ստորագրված է տպագրության 18.4.1978 թ.:
Տպագրական 4 մամուլ+1 ներդիր, թուղթ 60×84¹/₈, պատվեր 244:

Մայր Աթոռ ս. Էջմիածնի տպարան, 1978 թ.

